

ПРЕДГОВОР

Ово кратко објашњење Великог постоја је написано за оне — а њих је данас веома много — који желе да боље разумеју литурџичку традицију Цркве и да у њој свесније учествују.

Речено је да је покајање почетиак истинитиоџ хришћанскоџ живоџа и његов услов. Прве Христџове речи, кад је почео да проповеда, биле су: „Покајте се“. Али шта је покајање? У журби нашеџ свакодневноџ живоџа, немамо времена да о томе мислимо, и једино што смаџрамо да треба да чинимо за време Поста састоји се у томе да се уздржавамо од извесне хране, да скраџимо са забавом и разонодом, да одемо на исџовестџ, да нас свештџеник разреши ѓрехова, да џримимо џричешће (једном у ѓодини) и онда смаџрамо да је „све у реду“ до следеће ѓодине. Иџак мора да има некакав разлоџ да је Црква издвоџила шестџ недеља као џосебно време за џокајање и да нас џозива на дуџи и уџорни духовни џодвиџ. Све ово, свакако, треба да се џиче мене, моје вере, моџ живоџа, моџа учења у Цркви. Зар није онда и моџа дужности да разумем учење своје Цркве о Великом постоу, да џокушам да будем џравославни хришћанин не само џо имену него џо живоџу?

Мт. 4. 17

О верни! Примимо са радошћу божански надахнуту објаву Великог поста. Као некадањи Нинивљани, као блуднице и цариници када су чули Јованову проповед о покајању и посту, припремимо се за Господњу вечеру на Сиону.

Умимо се сузама ради њеног божанског очишћења, молимо се да угледамо испуњење Пасхе као истинито Откривење.

Припремимо се да прославимо Крст и васкрсење Христа, нашег Господа.

Не лиши нас нашег очекивања,

о Човекољупче.

(Уџорак сирни, џрви стџихира на Госџоци возвах)

Велики пост даје одговоре на питања шта је покајање, зашто нам је оно потребно, како треба да му приступимо. Он је заиста школа покајања коју сваке године мора да похађа сваки хришћанин, да би продубио своју веру, да би проценио и, ако је могуће изменио начин свој живота. То је дивно поклоничко поштовање на сâм извор православне вере, што је поновно проналажење православног живоиног пошта.

Црква нам преноси значење овог јединственог времена. Крајко објашњење Великог поста је, стога, базирано углавном, мада не искључиво, на постним службама.

Надам се да ће и сâм читалац доћи до закључка да у овом свету ништа није тако лако и дубоко, тако одушевљено и одушевљавајуће као оно што нам мајки Црква открива и даје — да уђемо у доба „посног пролећа“.

Библиографија уз напомену 1:

Иеромонах Алексий Соловиев, *Историческое разсуждение о постах Православной церкви*, Москва 1837; И. МАНСВЕТОВЪ, *О постахъ Православной церкви*, Москва 1887; М. СКБАЛЛАНОВИЧЪ, *Толковый типиконъ*, Киев 1910; И. МАНСВЕТОВЪ, *Церковный уставъ*, Москва 1885; E. VANCADARD, „Carême“ у *Dict. de Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, II, 2. col. 2139–2158 (преглед западне библиографије), и у *Dict. de Théologie Catholique*, II; THOMASSIN, *Traité des Jeûnes de l’Eglise*, (Paris: 1963); FUNK, „Die Entwicklung des Osterfestens“ у *Kirchengesch, Abhandlungen und Untersuchungen* (Paderborn: 1897), I, 241–278; H. KELLNER, *Heortologie*, 2. изд. (Freiburg in Breigau: 1906), pp. 69–80; C. CALLEWAERT, *La Durée et le caractère du carême ancien dans l’Eglise Latine* (Bruges: 1913); L. DUCHESNE, *Origines du Culte Chrétien*, 5. изд. (Paris: 1925); A. BAUMSTRAK, *Liturgie Comparée* (Chevotogne: sa.), pp. 203–213; A. ALLAN MC. ARTHUR, *The Evolution of the Christian Year* (London: 1953), pp. 76–139 и специјално изд. *La Maison Dieu*, „Carême, preparation à la nuit pascale“, 31 (Paris: 1962).

ПУТ КА ВАСКРСУ

Увод

Када човек крене на пут мора да зна куда иде. Тако је и са Великим постом.¹ Пре свега, Пост је духовно путовање, а крајњи му је циљ Васкрс, „Празник над празницима“. То је припрема за „испуњење Пасхе, као истинитог Откривења“. Стога морамо почети са тим да разумемо везу између Великог поста и Васкрса, јер она открива нешто врло битно, врло важан путоказ у нашој хришћанској вери и животу.

¹ Велики пост какав данас познајемо, плод је дугог и компликованог историјског развоја, чији сви аспекти (видови) нису довољно проучени. На многа питања још није дат одговор и предстоји да се уради још много посла и то не само у области споредних детаља. Дајемо кратак резиме основних података.

Установљено је да је средином другог века Црква знала само за један кратки пост пре годишње прославе Васкрса, али и тај пост је различито одржаван на разним местима. Св. Иринеј Лионски, говорећи о контроверзијама о Пасхи, пише да се контроверзија не односи „само на дан него и на стварни карактер поста. Неки мисле да треба да посте један дан, други — два, а неки — чак и више. Неки рачунају свој дан четрдесет сати, дан и ноћ. Ове разлике у одржавању поста нису настале у наше време већ много раније, још у време наших претходника“ (цитирано по: ЈЕВСЕВИЈЕ *Hist. Eccl.* 5, 24, 12; уп., такође, ИПОЛИТ Римски *Апостолско предање* 2, 20, 2–9; 21, 1–5 и ТЕРТУЛИАН, *О крштењу* 19). Већ доцније имамо податке да је пост пред Васкрс продужен, у неким областима бар до недељу дана („Страсна седмица“ по нашој терминологији). Тако читамо у *Didascalia apostolorum*: „... стога треба да постиш дане Пасхе од другог дана недеље (тј. од понедељка) и живећеш

Да ли је неопходно да се објашњава да Васкрс није само један од празника него нешто више? Он је нешто више него прослава једног догађаја из прошлости. Свако то зна, ко је бар једном учествовао у оној ноћи која је „светлија од дана“, и ко је осетио ону јединствену радост. У чему је та радост? Зашто ми на пасхалној литургији можемо да певамо: „сада је све испуњено светлошћу, небо и земља и подземље“. У ком смислу ми прослављамо, а кажемо да то чинимо празнујући „умртвљење“ смрти, разорење ада, почетак другог — вечног живота...? Одговор на сва ова питања је следећи: нови живот, који је засијао из гроба скоро пре две хиљаде година дат је свима онима који верују у Христа. Нама је он дат на дан крштења, као што каже апостол Павле, били смо „сахрањени са Христом, да бисмо, као што је Христос васкрснуо из мртвих, и ми на исти начин живели новим животом“.

Рм. 6, 4

од хлеба, и соли и воде само до деветог часа и то до петог дана (тј. четвртка) ... Али у петак и суботу пости потпуно и ништа немој да окусиш“ (изд. R. H. CONNOLLY, 1929, стр. 189). „На жалост, после тога има око тричетврт столећа празнине у информацијама — до најранијих података у вези са четрдесетодневним Великим постом“ (A. ALLAN MC. ARTNUR, *The evolution of the christian year*) [*Еволуција хришћанске године*] — Лондон 1953. стр. 115. Према тој информацији а која је садржана у 5. Канону Никејског сабора, „имамо утисак да Велики пост није новијег порекла, већ је нешто опште познато“ (MC. ARTNUR, стр. 125) када, где и на који начин се пост пред Пасху развио од дводневног на четрдесетодневни? Литургичари на ово дају два одговора. Према неколико од њих, данашњи Велики пост је резултат „фузионисања“ између горе поменутог предпасхалног поста и једног другог поста, у почетку независног од Пасхалног, у спомен Христовог поста у пустињи после Његовог крштења. Овај пост није био повезан са Васкрсом него са Богојављењем, а почињао је 7. јануара. Под утицајем институције катихумената (оглашених) дошло је до спајања ова два поста и праксе њихове припреме за крштење, које је обављано на Васкрс (A. BRAUMSTARK, *Liturgie comparée* — *Упоредна литургија*, стр.

На тај начин, на Васкрс прослављамо Христово васкрсење као нешто што се десило и што се још увек дешава — нама. Јер сваки од нас је примио дар новог живота и силу да може да га прихвати и да по њему живи. То је дар који коренито мења однос према свему у овоме свету, укључујући и однос према смрти. Он је тај који нам даје могућност да тврдимо: „Нема више смрти“. Али, смрт је ипак још ту, ми смо са њом суочени, и једног дана, доћи ће она и однети и нас. Међутим, наша целокупна вера је у томе да је Христос Својом смрћу изменио саму природу смрти, учинио је *Проласком, Пасхом* — у Царство Божије, преобративши трагедију над трагедијама у коначну победу, „згавивши смрћу смрт“. Он је учинио да и ми будемо учесници Његовог васкрсења. Због тога, на крају васкршњег јутрења можемо да кажемо: *Христос воскрес* и живот донесе! *Христос воскрес* и нико од мртвих не остаде у гробу!

28 и U. DANIELU, *Le Symbolisme des quarante jours* у — *La Maison Dieu*, 31, 1932. г. стр. 19). Остали, који се баве литургичком историјом, мишљења су да је до четрдесет дана дошло прогресивним продужавањем предпасхалног поста и да је до тога дошло у вези са институцијом катихумената (види: MC. ARTNUR, стр. 114, G. DIKS, *The Shape of the Liturgy* — *Облик литургије*, стр. 354). Ја лично не налазим да је прва хипотеза закључна, бар не у односу на универзалну примену, и још треба да буде проверена.

Ма како било, у четвртном и петом веку пост пред Васкрс се зове „Четрдесет дана“ (*Quadragesima Tesseractosti*) и представља универзално прихваћену институцију. Међутим, црквени историчари СОКРАТ и СОЗОМЕН тврде да је било много разлике у начину његове примене, све до петог века. „Пост пре Васкрса“ — пише СОКРАТ — „различит је у разним местима. У Риму се пости три недеље без прекида, изузев Суботе и дана Господњег, док се у Илирику, Грчкој и Александрији пост држи шест недеља пре Пасхе и назива се Четрдесетница. Но понеки почињу да посте седам недеља пре празника“ (СОКРАТ, *Hist. Eccles.* 5, 22). СОКРАТОВ млађи савременик СОЗОМЕН понавља исту информацију: „Тзв. Четрдесетодневница пре Пасхе када људи посте — неки је

Ово је вера Цркве, коју су потврдили и учинили очигледном безбројни Свети. Ипак, није ли наш свакодневни доживљај да ми овакву веру врло ретко поседујемо, да свакодневно губимо и изневеравамо „нови животи“, који смо примили као дар и да живимо тако као да Христос уопште и није устао из мртвих, као да јединствени догађај за нас уопште нема никаквог значења? Све је ово због наше слабости, због немогућности да стално живимо „вером, надом и љубављу“ на оном нивоу на који нас је Христос уздигао када је рекао: „Тражите, пре свега, Царство Божије и Његову праведност“. Толико смо заузети и запослени, толико погружени у нашу свакидашњицу да све ово заборављамо, а пошто заборављамо, ми грешимо. И преко ове заборавности, грешења и греха живот нам поново постаје „стари“, сићушан, таман и потпуно безначајан — безначајни пут према безначајном циљу. Успевамо да заборављамо чак и

почињу на 6 недеља, наиме Илирик и хришћани који живе на Западу, Либији, Египту и Палестини ... али други на 7 недеља, као што су становници Константинопоља и његових региона ... За време ових 6 недеља или више, неки посте по три недеље са прекидима, а неки без прекида три недеље пред празником, а неки — нпр. Монганисти — само две недеље“ (Созомен, *Hist. Eccl.* 7, 19). Јасно је да су ове разлике постојале због различитог разумевања смисла „четрдесетнице“. Да ли је у њу требало укључити Страсну недељу, која је постојала као посна, као што смо видели, раније него се и појавила идеја о четрдесет дана предпашхалног поста, и независно од њега. С друге стране, суботе и недеље, које је предање једнодушно сматрало за непосне дане. Према чувеном *Peregrinatio Etheriae* (27, 1) у Јерусалиму је у Велики пост била укључена Страсна седмица, али нису биле укључене суботе и недеље. Тако се Велики пост продужавао на осам недеља, од којих је свака имала пет посних дана — што је давало тачно четрдесет дана строгог поста. Епифаниј: Кипарски и св. Јован Златоуст потврђују исту праксу у Антиохији 387. године. Међутим, у Константинопољу, а такође у Египту и на Западу под „Четрдесет дана“ се подразумевало првенствено време припреме када се постило по пет дана у недељи и у које

на смрт и тада, одједном, усред нашег „уживања у животу“, она нам одједном долази: страшна, неизбежна, бесмислена. Можда, с времена на време, признајемо и исповедамо наше различите „грехе“, мада смо престали да свој живот доводимо у везу са оним новим животом, који нам је Христос открио и дао. Стварно, ми живимо тако као да Он није никада ни долазио. То је једини прави грех, грех свих грехова, бездана туга и трагедија нашег номиналног хришћанства.

Ако ово схватимо, онда можемо да разумемо шта је то Васкрс и зашто му је потребан као неопходан услов Велики пост. Онда можемо да схватимо да литургијска традиција Цркве, сви њени „кругови“ и службе, пре свега постоје зато да би нам помогле да поново откријемо и окусимо визију *новог живота* који смо тако лако изгубили и издали, да можемо да се кајемо и вратимо к

су, као литургијско време, била укључена два недељна евхаристичка дана. Свети Атанасије Александријски говори у једном од својих „Писама“ о *времени* Великог поста и о *посту* Страсне недеље (види нарочито његово „Писмо“ 330). У Константинопољу су у четрдесет дана укључивали суботе и недеље, али су искључивали не само Страсну недељу већ и Лазареву суботу и Цветну недељу. Најзад, на Западу и у Египту, у Велики пост је била укључена и Страсна недеља и недељни евхаристични дани, што се одражавало у још краћем посту (види А. Snavasse, *La structure de Carême et Les Lectures des messes quadragésimales dans la liturgie Romaine*“ у „Maison Dieu“ 31 (1952, стр. 76–119).

Без сумње су ове различитости проузроковале контроверзије. Тако је нпр. „Сирна“ седмица, која по византијском типичу, претходи Четрдесетодневници и образује са њом, на неки начин, осам недеља ограниченог поста, а има неке посно-литургијске карактеристике, била, изгледа, као нека врста компромиса са палестинским монасима, — припојена њиховом осмонеделном Великом посту, насупротив византијској пракси. Није постигнута унификација великопосног времена све до арапске окупације Египта и Сирије односно до губитка црквене зависности ових провинција од Константинопоља. Ово је тек учинио

њему. Како можемо да волимо и желимо нешто што не познајемо? Како можемо да ставимо изнад свега другог у нашем животу нешто што нисмо видели и окусили? Укратко: како можемо да стремимо Царству о коме немамо појма?

Црквено богослужење је од самог почетка представљало наш улазак у Царство Божије, наше заједничарство са њим, *нови животи* тога Царства. Кроз свој литургијски живот Црква нам открива понешто од онога „што ухо није чуло и око није видело и што још није ушло у срце човеково, али што је Бог припремио онима који Га љубе“. А у центру тога литургијског живота, као његова срж и његов врхунац, као сунце чије зраке свуда продиру — налази се *Пасха*. То су врата која се сваке године отварају, а која воде у раскошну светлост Христовог Царства; то је предукус вечне радости која нас очекује, слава победе која већ сада, иако невидљиво,

Константинопољ у коме, по речима Г. Дикса, „треба да тражимо стварно порекло универзалног календара“.

У границама византијске синтезе за дуго времена је Велики пост продужио да се развија и у погледу његове организације у времену, и његовог богослужења. „Сирној седмици“ додане су још две „предпосне“ седмице. Седмица блудног сина се развила из Месопусне недеље, и спомиње је Теодор Студит у деветом веку (беседа 50, PG 99, 577). Седмица митара и фарисеја се развила из анти-Јерменске полемике; по први пут се помиње у осмом веку. Што се тиче литургијске садржине Великог поста, одлучујућу улогу је одиграла литургијска реформа коју је у деветом веку спровео Студитски манастир у Константинопољу, а нарочито св. Теодор Студит. У време када су катихуменат и крштења одраслих ишчезли из црквеног живота карактер Великог поста као катихетске припреме за крштење, замењен је његовим „покајничким“ карактером. Овим новим нагласком је прожето дело великог Студите — Посни *Тизиј* је постао *terminus ad quiet* у историјском развоју сезоне Великог поста. Може се слободно рећи да је до десетог века, занемарујући незнатне детаље, Велики пост добио свој данашњи облик.

испуњава све створено: „Нема више смрти“. Васкрс је централни догађај на који је усредсређено целокупно богослужење Цркве. Стога литургијска година, тј. редослед годишњих доба и празника, постаје пут и поклоничко путовање према Пасхи, крају, који је истовремено и *йочейшак*: крај свега „старог“ и почетак новог живота, стални „пролаз“ из „овог света“ у Царство Божије, које је већ откривено у Христу.

Па ипак, „стари“ живот, пун греха и безначајности, лако се не превазилази и не мења. Еванђеље очекује и захтева од човека напор, за који је он неспособан у оваквој ситуацији. Изазвани смо визијом, циљем, начином живота, који је тако далеко изнад наших могућности. И сами апостоли када су чули учење свога Учитеља, питали су разочарано: „Али како је то могуће?“ Заиста, није лако одбацити ситничарски идеал живота саздан из свакодневних брига, трке за материјалним добрима, тражења сигурности и задовољства, и прихватити идеал живота у коме је циљ савршенство: „Будите савршени као што је савршен Отац ваш небески“. Овај свет преко свих својих „медија“ каже: буди срећан, лако ћемо, иди широким путем.

Христос у Еванђељу каже: изабери узак пут, бори се и трпи, јер је то пут који води јединој правој срећи. И уколико Црква не помогне, како ми можемо да направимо тај нимало лак избор, како се можемо *кајати* и *враћати* оним свечаном обећању које нам се даје на Васкрс сваке године? Ту ипак прискаче у помоћ Велики пост. То је помоћ коју нам пружа Црква, школа покајања, која је једина у моћи да прими Васкрс, не као просто одобрење да се једе, пије и опусте, него као крај свега „старог“ у нама, и наш улазак у „ново“.

У раној Цркви, главна сврха Великог поста била је у томе да се припреме „катихумени“, тј. новообраћени хришћани — за крштење, које је, у то време, било обављано за време пасхалне литургије.² Чак и онда када је Црква ретко крштавала одрасле и установа катихуменства ишчезла, основно значење Великог поста је остало исто. Јер, иако смо крштени, оно што стално губимо и изневеравамо, јесте баш то што смо примили на крштењу. Стога је Васкрс сваке године властито враћање крштењу, а Велики пост је припрема за тај повратак, то је спор и тежак напор нашег властитог „пролаза“ или „пасхе“ у нови живот у Христу. Ако су богослужења за време поста, као што ћемо видети, и данас сачувала катихуменски и баптисмални карактер, није то никакав „археолошки“ остатак прошлости, већ нешто што је за нас важно и битно. Наиме, сваке године преко Великог поста и Васкрса поново проналазимо и поново добијамо оно што смо примили крсним умирањем и васкрсењем.

Пут, поклоничко путовање! Чим смо га отпочели, учинили први корак у „радосну тугу“ Великог поста — ми сагледавамо далеки, веома далеки циљ. То је радост Васкрса, то је улазак у славу Царства Божијег. И та визија, предукус Васкрса, чине великопосну тугу радосном, а наш напор у посту „духовним пролећем“. Ма колико да је ноћ тамна и дуга, током целог поста нам стално сија на хоризонту мистериозна и лученосна зора. „Не лиши нас наших очекивања, о Човекољупче!“

² *Велики њостѝ и Катихуменѝ* — Библиографија: P. DE PUNIEU, *Catechumenat*, Dict. Arch. Lit. Chret. II, 2, col. 2579–2621; J. DANIELOU, *The Bible and the Liturgy* (Univ. of Notre Dame Press, 1956); L. BOUYER, *Le Carême, initiation pascale*, Maison Dieu 31 (Paris, 1952).

Г Л А В А П Р В А

П Р И П Р Е М А З А П О С Т

1. Ж Е Љ А

(Недеља Закхејева)

Црква оглашава приближавање Великог поста и позива нас да се за њега припремимо много пре стварног његовог почетка. Карактеристична црта православне литургијске традиције је да су сви велики празници или доба — Васкрс, Божић, Велики пост итд. — објављени и „припремљени“ унапред. Зашто? Због тога што Црква има дубоки психолошки увид у људску природу. Познавајући наш недостатак концентрације и ужасавајућу „световност“ нашег живота Црква зна да нисмо у стању да се брзо променимо, да одједном пређемо из једног духовног (или менталног) стања у друго. Тако, пре него што почне Велики пост, Црква нам скреће пажњу на његову озбиљност и позива нас да размишљамо о његовом значају. Пре него што почнемо да практикујемо Пост, објашњено нам је његово значење. У ове припреме укључено је пет узастопних недеља које претходе Посту, преко појединих еванђелских порука, посвећених неком суштинском виду покајања.

Прва најава Великог поста је у недељу у којој се чита еванђелска поука о Закхеју. То је прича о човеку који је био премален и није могао да види Исуса, а пошто је тако много желео да Га види, попео се на дрво. Исус је удовољио његовој жељи и отишао његовој кући. Дакле, на тај начин, тема ове прве објаве је *жеља*. Човек иде за својом жељом. Чак би се могло рећи да је и човек жеља, а ову фундаменталну психолошку истину о човековој природи *признаје* и Еванђеље: „Где је твоје благо“ — каже Христос — „тамо ће бити и твоје срце“. Јака жеља надвладава човекова природна ограничења; ако он нешто страсно жели, он чини ствари за које нормално није способан.

Питање је само да ли ми желимо праву ствар, да ли је снага жеље, која је у нама, усмерена правом циљу, или, по речима атеисте, егзистенцијалисте Жан-Пола САРТРА — да ли је човек једна „бескорисна страст“ и жеља?

Закхеј је желео „оно право“. Он је хтео да види и да се приближи Христу. Он је први символ покајања, јер покајање почиње са поновним проналажењем дубоке природе сваке жеље: жеље за Богом. Закхеј је „мален“, сићушан, грешан и ограничен — али његова жеља превазилази све. Она „скреће“ Христову пажњу; она доводи Христа у његову кућу. Таква је, дакле, прва најава, први позив: наше је да *желимо* оно што је најдубље и најистинитије у нама, да признамо глад и жеђ за Апсолутним који је у нама, без обзира да ли га знамо или не. Када одступимо од Њега и одвојимо од Њега наше жеље, Он је тај који чини да постанемо „бескорисне страсти“. А ако довољно дубоко желимо, жарко желимо, Христос ће одговорити на наше жеље.

2. С М И Р Е Њ Е

(Недеља о митару и фарисеју)

Следећа се недеље зове „Недеља о митару и фарисеју“. Уочи тога дана, на вечерњу у суботу, први пут се читају одељци из литургијске књиге Триод,³ намењене великопосним богослужењима. Они се додају уобичајеним химнама и молитвама недељне васкрсне службе. У тим одељцима се обрађује још један важан вид покајања: *смиреносћ*.

У зачалу, одељку из Еванђеља које се чита, слика је човека који је увек задовољан са собом јер сматра да извршава све захтеве своје вере. Он је самоуверен и горд, а у ствари он *фалсификује* значење религије. Он је своди на вршење спољашње форме, а своју побожност мери количином новца који прилаже храму. А што се тиче цариника, он је био понизан, и његова смиреност нашла је оправдање пред Богом. Ако се данас неки морални квалитет готово потпуно омаловажава онда је то смиреност. Култура у којој живимо, усађује у нас осећање гордости, самохвале и величања и властите праведности. Она је изграђена на претпоставци да човек може сам постићи све, па чак и Бога представља као некога који стално „награђује“ човека за његова достигнућа и добра дела. На понизност — личну или заједничку, етничку или националну, гледа се као на слабост, као на нешто од чега се не постаје прави човек. Чак и наше

³ Триод — види: И. Карабинов, *Посѣнна Триодъ*, Ст. Петербургъ; К. KRUMBACHER, *Geschichte der Byzantinischen Litteratur*, II (Munich: 1897).

црквене заједнице. Зар и оне нису прожете истим духом фарисеја? Зар не желимо и ми да сваки наш прилог, свако „добро дело“, све што чинимо „за Цркву“ — буде признато, похваљено и објављено?

Али, шта је *смирени*? Одговор на ово питање може да изгледа парадоксан јер је укорењен у чудној тврдњи: *само Бог је смирен*. Међутим, свакоме ко познаје Бога, ко о Њему размишља на основу Његовог стварања и Његових дела спасења, јасно је да је смирење заиста божанска особина, садржина и зрачење *славе* која испуњава небо и земљу, како ми певама на божанској литургији. По нашем људском менталитету ми тежимо да се супротставимо „слави“ и „смирени“ — она је за нас наговештај обиља недостатака. За нас, незнање или неспособност чине нас, или треба да нас учине смиреним. Скоро да је немогуће да савремени човек, који се ослања на јавно мишљење, на властиту потврду у друштву и на бескрајну самохвалу, прихвати да је све оно што је исконски савршено, дивно и добро, у исто време и по природи смирено. Али баш због њеног савршенства смирености није потребан „публицитет“, спољашња слава или „надмено показивање“ било какве врсте.

Бог је смирен зато што је савршен. Његова смиреност је Његова слава и извор сваке истините лепоте, савршенства и доброте, и сваки онај који се приближава Богу и упознаје Га непосредно учествује у божанској смирености, која га оплемењава. Ова се истина односи на Марију, Мајку Христову, чија смиреност учини да постане радост свих створења и највеће откривење лепоте на земљи; ово одликује и светитеље и свако људско биће за време њихових ретких блискости и сједињења са Богом.

Како човек постаје смирен? За хришћанина, одговор је прост: размишљањем о Христу, божанској оваплоћеној смирености, о Ономе, у коме је Бог открио једном за свагда Своју славу као смиреност и Своју смиреност као славу. „Данас“ — рече Христос на дан свог највећег *смирења* — „прослави се Син човечији и Бог се прослави у Њему“. Смиреност се учи размишљањем о Христу, који је рекао: „научите се од мене, јер ја сам кротак и смирен у срцу“. Најзад, учи се и тако ако се све мери Христом, ако се за све обраћамо Њему. Јер, без Христа је права смиреност немогућа, док са фарисејем чак и религија постаје гордост у људској делатности, још један облик фарисејског самохвалисања.

Великопосно време почиње са захтевом, молитвом за смирење, која је почетак истинитог покајања. А покајање, изнад свега другог, јесте *повраћање* ка првобитном реду ствари, успостављање праве визије. Оно је, стога, укорењено у смирењу, а смирење — божанско и дивно — његов је плод и крај. „Избегнимо високоумни говор фарисеја“, каже се у Кондаку на тај дан, „и научимо се величанствености из митаревих смиренних речи...“

Ми смо на вратима покајања и на најсвечанијем моменту васкршњег бденија; после васкрсења и јављања Христа пошто смо „видели васкрсење“, певамо по први пут *шройаре* који ће нас пратити кроз цео Велики пост:

„Отвори ми двери покајања, јер дух се мој рано подиже ка Твојем светоме храму, носећи телесни храм сав опогањен: но, као милостив очисти Твојом милосрдном милошћу“.

3. ПОВРАТАК ИЗ ИЗГНАНСТВА

(Недеља о Блудном сину)

У трећој недељи припреме за пост, слушамо причу Лк. 15, 11–32 о Блудном сину. Прича, заједно са химнама које се певају тог дана, *ошкрива* нам време покајања као човеков *йовраїѿак из изгнансїѿва*. Блудни син, говори нам се, отишао је у далеку земљу и тамо потрошио све што је имао. Далека земља! Јединствена дефиниција наших људских услова које морамо преузети и прихватити као своје, када почињемо да се приближавамо Богу. Човек који никада није имао тај доживљај, па макар на један трен, није никад осетио да је прогнан од Бога и од стварног живота, никада неће разумети шта је то хришћанство. А онај који је савршено „код куће“ у овоме свету и његовом животу, кога никад није мучила носталгична жеља за једном другом реалношћу, неће разумети шта је то покајање.

Често се покајање идентификује са хладним и „објективним“ набрајањем грехова и престапа, као акт „признавања кривице“ у правном спору. Исповедање и разрешење се посматрају као да су јуридикчке природе. Нешто суштинско се превиђа — без чега ни исповест ни разрешење немају ни значаја ни силе. Ово „нешто“ је осећање *ошћуђења од Бога*, од радости општења са Њим, од стварног живота онаквог каквог га је Бог створио и нама даровао. Стварно, лако је исповедати да нисмо постили у прописане дане, да смо пропуштали молитве и били неуздрживи у љутњи. Ипак, различита је ствар ако сам одједном појмио да сам упрљао и изгу-

био духовну лепоту, да сам веома далеко од свог стварног дома, свог реалног живота, и да је у самој бити мога битисања безнадежно нешто драгоцену чисто и дивно. Ово и само ово је покајање, па је оно, стога, и дубока жеља за *йовраїѿком*, враћањем, поновним проналаском изгубљеног дома. Од Бога сам примио изванредно богатство: пре свега живот и могућност да у њему уживам, да га испуним смислом, љубављу и знањем; затим — у крштењу — примили смо нови живот самога Христа, дар Светога Духа, мир и радост вечитог Царства Божијег. Примио сам Божије знање и у Њему знање свега другог и силу да постанем син Божији. И све сам ово изгубио и стално губим не само кроз „грехове“ и „преступе“ већ у греху који превазилази сваки други грех: одступању од Бога у својој љубави, дајући предност „далекој земљи“ у односу на предивни очев дом.

Али ту је Црква да ме подсети на оно што сам напустио и изгубио. Како ме она подсећа, тако се и ја *сећам*: „Неправедно сам одлутао од Твоје очинске славе“, каже се у *Кондаку* на овај дан, „и расипао са грешницима богатство које си ми дао. Стога, упућујем Теби, о свемилостиви Оче, свој блудни крик: Згрехих против Тебе, прими ме као покајника и учини да будем као један од Твојих унајмљених слугу...“

И док се сећам, проналазим у себи жељу за повратком, снагу да се вратим... „Вратићу се милостивом Оцу, вичући у сузама: прими ме као једног од Твојих слугу...“

Овде треба да се помене и једна литургичка специфичност ове „Недеље блудног сина“. На недељном јутрењу, после свечаних и радосних псалама *Полијелеја*, певамо тужни и носталгични псалам 137:

„Седели смо и плакали на рекама Вавилонским када смо се сећали Сиона ... Како ћемо запевати песму Господњу у туђој земљи? Ако заборавим тебе, Јерусалиме, нека буде заборављена десница моја. Ако се не будем тебе сећао, нека ми се језик за непца прилепи. Ако не дам предност Јерусалиму над свим мојим радостима...“

То је псалам изгнанства. Јевреји су га певали у Вавилонском ропству када су размишљали о свом светом граду Јерусалиму. Он је заувек постао песма човека који дође до сазнања да је у изгнанству, удаљен од Бога — и схватајући то, да постаје поново човек: и то такав који не може никад и ничим бити задовољен у овом палом свету, јер по природи и призиву он је поклоник *Айсо-лутинога*. Овај псалам ће се још певати два пута: последње две недеље пре Великог поста. Он нам овде дочарава Велики пост као поклоничко путовање и покајање — као повратак.

4. СТРАШНИ СУД

(Месопусна недеља)

Следећа се недеља зове „Месопусна“ јер је, за време недеље која јој следи, Црква прописала ограничени пост — уздржавање од меса. Овај пропис треба разумети у светлу онога што је већ речено о значењу припреме. Црква сада почиње да нас „прилагођава“ великом напору који нас очекује за седам следећих дана. Постепено нас уводи у тај напор — знајући нашу непостојаност, предвиђајући нашу духовну слабост.

Уочи тога дана (Месопусна субота) Црква нас позива на молитвено сећање свих оних који су „уснули у нади на васкрсење и на живот вечни“. Ово је заиста велики дан молитве за умрле чланове Цркве. Да бисмо разумели значење ове везе Великог поста и молитве за умрле, потребно је да имамо на уму чињеницу да је Хришћанство религија *љубави*. Христос није оставио својим ученицима неко учење о индивидуалном спасењу већ нову заповест „*да љубе један другог*“, па је додао: „По овоме ће сви познати да сте моји ученици ако љубите један другог“. Љубав представља основ и суштину живота Цркве, који су, по речима св. Игњатија Антиохијског у „јединству вере и љубави“. Грех је увек одсуство љубави, а самим тим одвајање, изолованост, рат свих против свих. Нови живот, који нам је дао Христос и пренела нам Црква, јесте, пре свега, живот помирења, „скупљање у једно оних који су били раштркани“, успостављање љубави коју је нарушио грех. Али како да и отпочнемо наш повратак Богу и наше помирење са Њим ако у себе саме не повратимо ону јединствену нову заповест љубави? Мољење за мртве је суштински израз Цркве као *љубави*. Молимо Бога да се сети оних којих се и ми сећамо, а сећамо их се зато што их волимо. Молећи се за њих ми их сусрећемо у Христу, Који је *Љубав*, и Који, зато што је *Љубав*, превазилази смрт која представља крајњу победу одвојености и недостатка љубави. У Христу нема разлике између живих и мртвих јер су у *Њему* сви живи. Он је *Животи*, а тај *Животи* је светлост човекова. Љубећи Христа, љубимо све оне који су у *Њему*; љубећи оне који су у *Њему*, ми љубимо Христа. Ово је закон Цркве и очигледан разлог њених молитава за мртве. Наша љубав у Христу одр-

жава их живим јер их држи „у Христу“, и како безнадежно нису у праву они западни хришћани који молитву за мртве или своде на јуридикско учење о „заслугама“ и „надокнадама“ или је просто одбацују као бескорисну. Велико бденије за мртве уочи месопусне суботе служи као узор за све друге помене мртвих. Оно бива поновљено *груђе*, *шреће* и *четврће* суботе Великог поста.

Љубав је основна тема „Месопусне недеље“. На овај дан из Еванђеља се чита Христова парабола о Страшном суду. Кад Христос дође да нам суди шта ће бити мерило Његовог суда? У параболу се одговара: *Љубав* — и то конкретна и лична љубав према људском бићу, сваком људском бићу, које, по Божијој вољи, сусретнем у свом животу, а не само хуманитарна брига за апстрактну правду и за анонимног „сиромаша“. Ова разлика је веома важна пошто данас све више и више хришћана настоје да идентификују хришћанску љубав са политичком, економском и социјалном бригом и старањем. Другим речима, они се окрећу од јединствене *Личности* и њене јединствене личне судбине, према некаквим анонимним категоријама „класа“, „раса“ итд. Није реч о томе да је ово старање погрешно. Очигледно је да су хришћани позвани да се у границама својих максималних могућности и знања на свом животном путу, у својим обавезама као грађани, пословни људи и сл., брину, за праведно, једнако и хуманије друштво. Сигурно је да све ово потиче из хришћанства и може бити инспирисано хришћанском љубављу. Али хришћанска љубав, као таква, другачија је, и та разлика треба да се разуме и одржи — ако Црква треба да сачува своју јединствену мисију, а не да постане некаква „социјална агенција“, нешто што она дефинитивно није.

Мт. 25, 31–46

Хришћанска љубав је „могућа немогућност“, да се види Христос у сваком ближњем, без обзира ко је он, а кога је Бог, у свом вечном и тајновитом плану, одредио да уђе у мој живот, бар за један часак, и не као случајност ради „добра дела“ или ради вежбања у човекољубљу, већ као почетак вечног дружења у Самоме Богу. Јер, шта је љубав ако не она тајанствена сила која превазилази случајно и спољашње у „другоме“ — његов физички изглед, социјални положај, етничко порекло, интелектуалне способности — и досеже до *душе*, јединственог и искључивог личног „корена“ људског бића, истинитог делића Бога у човеку. Ако Бог љуби сваког човека, то је због тога што само Он зна непроцењиво и савршено јединствено благо, „душу“ или „личност“, коју је дао сваком човеку. Хришћанска љубав је учествовање у том божанском знању и дар божанске љубави. Не постоји „безлична“ љубав јер љубав је чудновато откривање „личности“ у „човеку“, откривање личног и јединственог у уопштеном и заједничком. Она је откривање у сваком човеку оног што се може волети у њему, онога што је од Бога.

Хришћанска љубав је у овом погледу нешто супротно „социјалној активности“ са којом, данас често идентификују хришћанство. За „социјалног активисту“ објект љубави није „личност“ (него) *човек*, апстрактни појам и део још апстрактније „хуманости“. Али за хришћанство човек је предмет вољења зато што је *Личност*. Тамо је личност сведена на човека; овде се у човеку види само личност. „Социјални активиста“ није заинтересован за лице и веома лако га жртвује за (опште интересе). Хришћанство може да изгледа, а у извесном смислу и јесте, прилично скептично што се тиче те апстрактне

„хуманости“, али оно чини смртни грех против самог себе када год престане да се брине за личност и када престане да је љуби. Социјални активизам је увек „футуристичан“ у свом приступу. Он увек дела у име правде, поретка и среће, који треба да дођу, који треба да буду постигнути.

Хришћанство се мало стара о тој проблематичној будућности, већ ставља нагласак на *сага* — једино и сигурно време за љубав. Два става се узајамно не искључују, али не треба их ни бркати. Хришћани, сигурно, имају одговорности за „овај свет“ и морају да их испуне. Ово је подручје „социјалног активизма“ које потпуно припада „овом свету“. А хришћанска љубав превазилази овај свет. Она је зрак, објављивање Царства Божијег. Она надмашује све границе, све „услове“ овог света, јер су њен мотив, а такође и њен циљ и крај — у Богу. А знамо да су чак и у овом свету који „у злу лежи“, једине трајне и трансформишуће победе, победе љубави. Истинита мисија Цркве је у томе да подсећа човека на ову личну љубав и призивање, да љубављу испуни грешни свет.

Парабола о страшном суду говори о љубави. Нисмо ми сви позвани да радимо за „хуманост“, али је сваки од нас примио дар и благодат Христове љубави. Знамо да је свима људима безусловно потребна лична љубав — признавање да је у њима јединствена душа у којој се на чудан начин огледа лепота свега створеног. Такође знамо да су људи у тамници, да су болесни, гладни и жедни, зато што се у њима негира та лична љубав. И, најзад, знамо, ма колико да је узак и ограничен оквир нашег личног постојања, да је сваки од нас одговоран за сићушни део Царства Божијег, баш због тог дара

Христове љубави. Тако, судиће нам се да ли смо прихватили ову одговорност или нисмо, да ли смо волели, или одбили да волимо. Јер „уколико сте то учинили једном од најмањих од моје браће, мени сте учинили“...

5. ОПРАШТАЊЕ

(Сиропусна недеља)

И, ево, стигли смо до последњих дана пред Пост. Већ за време сиропусне недеље, која претходи „Недељи праштања“, издвојена су два дана — среда и петак — као потпуно „посни“. Божанска литургија се не служи, а цео редослед и тип богослужења има великопосни карактер. На вечерњу у среду, поздрављамо Пост са дивном химном:

„Посно пролеће је дошло!
цвет покајања;
Очистимо се браћо од свих зала
вапијући дародавцу Светлости,
Слава Ти, Човекољупче“!

Онда у сиропусну недељу Црква прославља све људе који су „просветљени постом“: треба да следимо свете, који су нам узори и водичи кроз тешки подвиг поста и покајања. У напору који намеравамо да отпочнемо, нисмо сами:

„Прославимо сабор светих отаца:
Антонија Великог, Евтимија Великог и све њима
сличне, који су прошли кроз живот као
кроз рај сладости...“

Имамо помоћнике и примере:

„О свети оци, славимо ваше примере,
Ви сте нас заиста научили да ходимо
правом стазом;
Благословени сте, јер сте радили за Христа...“

Најзад долази последњи дан, који се обично зове „Недеља праштања“, али треба напоменути још један литургички назив: „Истеривање Адама из рајског блаженства“. Ово име обухвата целокупну припрему за Велики пост. До сада смо сазнали да је човек створен за рај, за богопознање и заједницу са Богом. Грех је човека лишио тог благословеног живота, а његов живот на земљи је — изгнанство. Христос, Спаситељ света, отвара врата раја свакоме ко Га следи, а Црква, дочаравајући лепоту Царства Божијег, помаже да наш живот буде поклоничко путовање у небеску домовину. На почетку Поста, ми смо као Адам:

„Адам је био истеран из раја због јела па седећи испред њега ридаше, уздишући говораше умилним гласом: тешко мени што настрадах ја несрећник! Преступних једину заповест Господњу и лиших се свих блага. Најсветији рају, био си ради мени засађен — а ради Еве си затворен, моли оног који те је створио и мене саздао, да се испуним твојим цвећем. Тада му Спаситељ одговори: не желим да моје створење пропадне; желим да се спасе и дође до познања истине, јер нећу отерати онога који ми долази...“

Велики пост је ослобођење од нашег робовања греху, ослобођење од тамнице „овога света“. Штиво из Јеванђеља у ову последњу недељу поставља услове за то ослобођење. Први је услов *йоси* — који се састоји у одбијању да прихватимо жеље и подстицаје наше пале

природе као нешто нормално и у напору да се ослободимо од диктатуре тела и материје над духом. Ипак, да би био делотворан, наш пост не сме да буде фарисејско, спољашње истицање. Ми не треба да се показујемо људима како постимо него Оцу нашем, који је „у тајности“. Други услов је *йрашиџање*. „Ако опростите људима њихове преступе, ваш Небески Отац ће и вама опростити“. Тријумф греха, главни знак његове превласти над светом, јесте деоба, опозиција, издвајање, мржња. Стога, први пробој кроз ову тврђаву греха јесте опраштање: повратак јединству, солидарности, љубави. Опростити — значи ставити између себе и свога „непријатеља“, блажено праштање самога Бога. Опростити — значи одбацити безнадежно међусобно „умртвљавање“ људских односа и препуштање Христу да их Он реши. Опраштање је „пробијање“ Царства Божијег у овај грешни и пали свет.

У ствари, Велики пост почиње са вечерњем те недеље. Ова јединствена служба, тако дубока и дивна, не одржава се у многим нашим црквама! Нема ничег што би боље откривало тананост Великог поста у православној Цркви. Нигде није боље извршен апел Цркве на човека.

Свештеници у светлим одеждама почињу свечано вечерње богослужење. Стихира, која следи за псалмом „Господи возвах...“ објављује долазак Поста и, за Постом, долазак Васкрса!

„Почнимо радосно време поста припремивши се за духовне подвиге. Очистимо душу, очистимо тело. Уздржавајмо се како од хране тако и од свих страсти, наслађујући се врлинама духа да би се, уса-

вршавајући се у њима са љубављу, сви удостојили да у духовној радости видимо најчасније страдање Христа Бога и Свето Васкрсење“.

Тада, као и обично, долази „вход“ са вечерњом химном „Свјете тихиј“ (Тиха светлости свете славе...). Свештеник после тога одлази на „горње место“ иза часне трпезе да би објавио вечерњи *Прокимен*, који увек означава крај једног и почетак другог дана. Овога дана *Велики прокимен* објављује почетак Великог поста.

„Ојађен сам.

Немој да од свога слуге окренеш лице
чуј ме одмах.

Ојађен сам. Немој да од свога слуге
окренеш лице.“

Треба послушати јединствену мелодију овог стиха — крик који одједном испуњава Цркву: „... јер сам ојађен“ — и схватити овај почетни моменат поста: тајанствену помешаност незнања и наде, таме и светлости. Сада су све припреме завршене. Стојимо пред Богом, пред славом и лепотом Његовог царства. Свесни смо да му припадамо, да немамо другог дома, друге радости, другог циља. Такође схватамо да смо из њега истерани у таму и тугу греха, да смо „ојађени“. Покајање је изнад свега другог очајнички позив за божанском помоћи.

Пет пута понављамо *прокимен*. И Пост је ту. Светле одежде су одложене, светла су погашена. Свештеник чита молбе из вечерње јектеније, а хор одговара у „посном тону“. Први пут се чита молитва св. Јефрема и њу прате велики поклони. На крају службе сви верници приступају свештенику и узајамно једно од другог моле опроштај. Али док они обављају овај ритуал помирења,

док је Велики пост *објављен* изливима љубави, јединства и братства, хор пева Пасхалне стихире. Предстоји нам да лутамо 40 дана по пустињи Великог поста. Али на крају сија светлост Васкрса, светлост Царства Божијег.

Г Л А В А Д Р У Г А

В Е Л И К О П О С Н О
Б О Г О С Л У Ж Е Њ Е

1. „РАДОСНА ТУГА“

За многе, а можда и за већину православних хришћана, Пост се састоји у једном ограниченом броју формалних, претежно негативних, правила и прописа: у уздржавању од извесне хране, игранки, и, можда, биоскопа. У таквом је степену наше отуђење од стварног духа Цркве да нам је готово немогуће да разумемо да постоји и „нешто друго“ у посту — нешто без чега сви ови прописи веома много губе од свог смисла. Ово „нешто друго“, може да буде најбоље описано као „атмосфера“, „клима“ у коју човек улази, а то је пре свега, стање ума, душе и духа који седам недеља прожима наш целокупан живот. Још једном да подвучемо да сврха поста није у томе да нас принуди на некакве формалне обавезе, већ да „омекша“ наше срце тако да би се отворило за стварност духа, да бисмо доживели скривену „глад и жеђ“ за заједничарством са Богом.

До ове посне „атмосфере“, овог јединственог „стања духа“ долази се првенствено преко богослужења, преко различитих литургичких промена које се за време поста

уводе у литургички живот⁴. Одвојено посматране, ове промене би могле изгледати као формално накалемљене; али схваћене као целина, оне нам откривају и саопштавају дух Поста, оне чине да видимо, осетимо и доживимо ону *радосну туђу* која представља праву поруку и прави дар поста. Могло би се, без претеривања, рећи да су оци духовности и свети писци, који су састављали стихире *Посног шриода*, који су мало по мало организовали општу структуру посних служби, који су украсили Литургију Пређеосвећених дарова са посебном лепотом која јој је својствена, имали јединствено разумевање људске душе. Они су, заиста, познавали вештину покајања, и сваке године за време Поста, њихова је заслуга да је ова вештина приступачна свакоме ко има уши да слуша и очи да гледа.

Рекао сам да је општи утисак она „радосна туга“, и сигуран сам да ће чак и онај који располаже ограниченим познавањем богослужења, а улази у цркву за време посне службе, скоро одмах препознати шта се мислило са овим донекле противречним изразима. С једне стране, некаква тиха туга прожима службу: одежде су тамне, службе су дуже него обично и монотоније, у њима скоро да нема покрета. Читања и пјенија се смењују и изгледа као да се ништа не „дешава“. У одређеним интервалима свештеник излази из олтара и чита увек исту кратку молитву, а сви верници сваку прозбу молитве пропраћују метанисањем. Тако, дуго времена остајемо у монотонији — у овој тихој тузи.

⁴ О овоме види детаљније: Константинъ Никольскій, *Пособіе къ изученію Устава богослуженія Православной церкви*, Изданіе седьмое, С. Петербургъ 1907; С. В. Булгаков, *Настольная книга для священноцерковно-служителей*, Кіевъ 1913.

Затим почињемо да схватамо да је ова дужина и монотонија потребна ако желимо да доживимо да се ова тајанствена и у почетку неприметна „радња“ службе одрази и у нама. Мало по мало почињемо да разумевамо, или боље речено, да осећамо, да је ова туга заиста „радосна“, да ће у нама доћи до тајанственог преображаја. Чини нам се као да стижемо у неко место до кога не допире бука и галама живота улице, онога што нам свакодневно испуњава дане и ноћи, места на које све то не утиче. Све то што нам је изгледало безгранично важно јер је испуњавало наш ум, стање страха, које је постало нашом другом природом, нестаје, и ми почињемо да се осећамо слободни, радосни и срећни. Није то бучна и површна срећа, која долази и одлази двадесет пута на дан, срећа крхка и пролазна. То је дубока срећа која не потиче од једног јединог и посебног спољашњег разлога, већ из дубине душе. По речима Достојевског то је срећа која додирује „други свет“ — и онај кога је она додирнула осећен је светлошћу, миром и радошћу и неизрецивим поуздањем. Онда разумевамо зашто су службе биле тако дугачке и на изглед монотоне. Схватимо да је без претходног „умирања“, без успостављања у себи мере унутарње постојаности, готово немогуће да пређемо из стања духа, сазданог из буке, јурњаве и бриге, у ово ново стање. И баш због тога они који мисле о црквеним службама само у терминима „обавеза“, који се увек распитују о неопходном минимуму („колико пута треба да посећујемо цркву? колико често треба да се молимо?“), никада не могу да разумеју праву природу богослужења, које нас одводи у другачији свет — свет Божије присутности — води нас тамо куда нас наша огреховљена природа не може природно да доведе.

Тако, док доживљавамо ово тајанствено ослобођење, док постајемо „мирни и радосни у срцу“, монотонија и туга службе добијају ново значење, бивају преображени. Некаква унутарња лепота их осветљава као рани зрак сунца, који, док је још увек тамно у долини, почиње да осветљава врхове планине. Ова светлост и тајна радост долази од дугих *Алилуја*,⁵ од потпуне „складности“ посног богослужења. Што је у почетку изгледало као монотонија, сада се открива као мир; што је звучало као туга, сада се доживљава као почетни покрет душе, која поново досеже до изгубљених висина. Ево шта свако јутро објављује први стих посног *Алилуја*: „Моја душа Те тражи ноћу, о Боже, пре зоре, јер је Твој суд светлости на земљи!“

⁵ У нашим литургијским књигама за Вел. пост се често употребљава израз *Алилуја*. Док је на Западу, релативно врло рано „*Алилуја*“ било избачено из посних богослужења и резервисано за ускршње празновање. Овај несклад је интересантан зато што ова веома важна литургијска реч, наслеђена у Цркви из јеврејства, има радостан призив, и увек изражава радост. Са чисто формалне тачке гледишта, термин „*Алилуја*“ је постао синоним за Велики пост зато што се на јутрењу, за време Великог поста, пева „*Алилуја*“ уместо „Бог Господ нам се откри...“ (Пс. 117). Међутим, овај последњи стих је некад представљао новину. Узет је из јутарњег „катедралног служења“ (види мој *Увод у литургијско богословље*, стр. 125) и мало по мало ушло у општу употребу (види Ј. МАТЕОС, *Some problems of Byzantine orthodoxy*, прев. на енгл. А. Лујс, II, 2). У почетку седмога века *пеевање* „Бог Господ...“ била је одлика монашког служења, као што показује опис бденија на Синају (Ј. Б. ПИТРА, *Liturgy of the Church of the East*, стр. 220). Ава Нил наводи да се „Бог Господ...“ пева као свечани додатак, на почетку канона. Што се тиче 117. псалма, из кога је изабрано пет стихова за „Бог Господ...“ представљају „халел“ — алилуја псалма — у коме се алилуја употребљава као рефрен после сваке строфе (види: S. MOWINCKEL, *The Psalms in Israel's Worship* енгл. превод — Оксфорд 1962 — I стр. 120). Најзад, познато је да је Теодор Студит, „организатор Триода“, саставио специјалне „алилујарије“ (Скбаланович, стр. 404) — можда од њих и воде порекло наши посни „алилуја“? О судбини „алилуја“ на Западу (види Ј. А. Јунгман, *Missarum Solemnia*, III, стр. 92).

„Тужна радост“: туга мога изгнанства, пропуста и промашаја, које сам учинио у животу; радост Божије присутност и опраштања, весеље поново задобијене жеље за Богом, мир поново пронађеног дома — таква је „атмосфера“ посног богослужења. Такав је први и општи утисак који осећа моја душа.

2. МОЛИТВА СВ. ЈЕФРЕМА СИРИНА ЗА ВРЕМЕ ПОСТА

Од свих химни и молитава за време поста, једна кратка молитва може да се означи као *Молитва Посиџа*. Предање је приписује једном од великих учитеља духовног живота — св. Јефрему Сирину. Ево њеног текста:

Господе и Господару мога живота!

Не дај ми духа лености,
туге, пожуде и празнословља.

Даруј ми, слуги Твоме, дух чистоте,
смирености, трпљења и љубави.

Да, Господе Царе, дај ми да уочим своја
прегрешења и да не осуђујем свога брата,
јер си благословен у векове векова. Амин.

Ова се молитва чита два пута на крају сваке службе у посту од понедељка до петка (не суботом и недељом, јер, како ћемо доцније видети, службе у ове дане нису по обрасцу посных служби). Код првог читања, метанише се после сваке молбе. Тада се сви клањамо дванаест пута говорећи: „Боже, очисти ме грешног“. Цела молитва се понавља са једним метанијем на крају.

Зашто ова кратка и једноставна молитва заузима тако важан положај у целокупном богослужењу за време поста? Зато што на јединствен начин набраја све *нежајтивне* и *иоziertивне* елементе покајања, образује, да се тако изразимо, „подсетник“ за наш индивидуални подвиг у посту. Подвиг је усмерен најпре у правцу ослобођења од неких основних духовних болести које формирају наш живот, и омогућавају нам да почнемо да се окрећемо према Богу.

Основна болест је „празност“ (лењост). То је она чудна лењост и пасивност целокупног бића, која нас стално убеђује да је промена немогућа, па стога и непожељна. У ствари, то је дубоко укоренења сумња, која на сваки духовни изазов одговара „чему, ради чега?“ и чини од нашег живота ужасну духовну пустош. То је корен сваког греха, јер трује духовну енергију у самом њеном корену.

Резултат такве лењости — „празности“ је „униније“ — туга. То је стање очаја, малодушности, које су сви Оци духовности сматрали као највећу опасност за душу. Малодушност је немогућност да човек види било какво добро и било шта позитивно. То је свођење света на негативизам и песимизам. То је демонска сила у нама, јер је ђаво у својој основи *лажа*. Он човека лаже о Богу и о свету; он испуњава живот тамом и негацијом. „Униније“ је самоубиство душе, јер ако обузме човека, он је апсолутно неспособан да види светлост и да је жели.

„Љубоначалије“ — пожуда! Ма колико изгледало чудновато, „празност“ и „униније“ испуњавају наш живот *иожудом*. Обезбеђивањем целокупног става према животу, чинећи живот бесмисленим и празним, „праз-

ност“ и „униније“ присиљавају да тражимо компензацију у коренито погрешном ставу у односу на друге особе. Ако мој живот није оријентисан према Богу, није усмерен на вечне вредности, он ће неизбежно, постати себичан и егоцентричан, а то значи да ће сва друга бића постати средство за задовољење моје себичности. Ако Бог није Господ и Господар мога живота, тада ја постајем свој господар и господ — апсолутни центар свога сопственог света, и све почињем да вреднујем у терминима *мојих* потреба, *мојих* идеја, *мојих* жеља, и *мојих* процена. Пожуда је на тај начин најосновнија изопаченост у односу према другим бићима, тражење начина да им се она потчине. Она није безусловно изражена у стварној побуди да се влада, да се доминира над „другима“. Она може да се испољи у индиферентности, омаловажавању, незаинтересованости, безобзирности и непоштовању. То је заиста „празност“ и „униније“ уперено овог пута против других; оно употпуњава духовно самоубиство са духовним убиством.

Најзад, „празнословије“. Једино човек, од свих створења, обдарен је даром говора. Сви Оци виде у томе „печат“ слике Божије у човеку, јер се сам Бог открио као Реч. Али, реч као врховни дар је истовремено и врховна опасност. Будући основним изразом човека, средством његовог осмишљења, говор је из истог разлога и средство његовог пада и саморазарања, преваре и греха. Реч спашава и реч убија. Реч надахњује и реч трује. Реч је оруђе истине и демонске лажи. Имајући крајње позитивну силу, она има и ужасно негативну снагу. Она заиста ствара позитивно или негативно. Када одступи од свог божанског порекла и сврхе, реч постаје „празна“. Она неминовно условљава лењост, пожуду, очаја-

ње, а живот преобраћа у пакао. Она постаје самом силом греха.

Ово су четири негативна услова покајања. Они су препреке које треба савладати. Али, једино сам Бог може да их уклони. Према томе, први део молитве постаје крик из дубине људске беспомоћности. Затим се молитва креће у правцу позитивних циљева покајања, а има их опет четири.

Чистотош, целомудрије! Ако се овај израз не сведе само на његово сексуално обележје, а то се погрешно веома често чини, чистота се разумева као позитивна супротност „празности“. Тачан и потпун превод грчког „софросини“ и црквенословенског „целомудрије“ требало би да буде „чистота умовања“. Лењост је, пре свега, расипање, траћење, распусност — скрханост наше визије и енергије, неспособност да сагледамо целину. Тачно његова супротност је *целовитост*. Ако обично под чистотом замишљамо врлину супротну сексуалној распусности то је због тога што се слаби карактер нашег постојања нигде боље не пројављује него у сексуалној пожуди — отуђењу тела од живота и контроле духа. Христос је у нама обновио целовитост, у нама је успоставио истинито мерило вредности и поново нас вратио Богу.

Први и најдивнији плод ове целовитости или чистоте је *пониженост*. О њој смо већ говорили. Она, изнад свега другог, представља победу истине у нама, одстрањивање сваке лажи, сагледавање и прихватање ствари онаквих какве су, а самим тим сагледавање Божије величанствености, доброте и љубави у свему. Стога је речено да је Бог милостив понизнима и да се противи гордима.

Природни пратиоци стрпљења су чистота и понизност. „Природни“ или „пали“ човек је нестрпљив. Слеп у односу на самог себе, он је брз да суди и осуђује другог. Пошто је његово знање о свему крње, непотпуно и искривљено, он све мери према властитом укусу и идејама. Индиферентан према сваком изузев самом себи, он жели да му живот буде успешан, овде на земљи и то одмах. А стрпљење је божанска врлина. Бог је стрпљив не стога што је „благ“ већ зато што сагледава дубину свега што постоји, што је Њему отворена унутрашња реалност ствари, коју, у нашем слепилу, ми не можемо да видимо. Што ближе прилазимо Богу, постајемо све стрпљивији и тада се у нама све више одражава безгранично поштовање према свим бићима, а то је већ божанска особина.

Најзад круна и плод свих врлина, сваког раста и напора, јесте *љубав* — она љубав коју, како смо већ рекли, може једино Бог да подари. То је дар који је циљ и сврха свих духовних припрема и праксе.

Све је сабрано и обухваћено завршним делом молитве. Молимо „да уочимо своја прегрешења и да не осуђујемо свога брата“. Али постоји једна опасност: *гордост*. Гордост је извор зла, а све зло је гордост. Па ипак није довољно само да уочимо своје грехове. Чак и ова очигледна врлина може да се преобрати у гордост. Духовни списи су пуни опомена упућених против суптилних облика псевдопобожности која, под плаштом смирености и самоосуђивања може да одведе у праву демонску гордост. Када „увидимо властите погрешке“ и „не осуђујемо своју браћу“, када се, другим речима, чистота, понизност, стрпљење и љубав у нама сливају

у једну целину, тада и само тада бива у нама уништен највећи непријатељ, наиме, гордост.

Метанишемо после сваке молбе. Метанисања нису ограничена само на молитву св. ЈЕФРЕМА СИРИНА. Она сачињавају једну од специфичних карактеристика целокупног посног богослужења. Али у молитви св. ЈЕФРЕМА је значење метанисања најбоље изражено. У дугом и тешком напору духовне обнове, Црква не прави разлику између душе и тела. Цео човек је отпао од Бога. Цео човек треба да буде обновљен, цео човек треба да се врати Богу. Катастрофа греха и лети до превласти телесности — животиње, нерационалног и пожуде у нама — над духовним и божанским. Међутим, само тело је узвишено, тело је свето. Оно је толико свето да је сâм Бог „постао човек“. Према томе није тело презрено или занемарено у односу на покајање и спасење. Оно је обновљено и враћене су му његове основне функције: да се преко њега изрази живот духа и да буде храм непроцењиве људске душе. Хришћански аскетизам је борба, не *против* тела него *за* тело. Из овог разлога каје се цео човек — душа и тело. Тело учествује у молитви душе баш као што се и душа моли кроз тело и у телу. Метанисања, су „психосоматски“ знак покајања, понизности, обожења и покорности. Она су посни ритуал *par excellence*.

3. СВЕТО ПИСМО

Молитва Цркве је увек библијска — тј. изражена језиком, сликом и симболима Светог Писма. Ако је Библија за човека Божанско Откривење, она је такође и чо-

веков инспирисани одговор на то Откривење па и образац и садржина његове молитве, слављења и поклоњења. Прошло је, на пример, хиљаде година од састављања псалама. Па и данас, када човек осети потребу да изрази покајање, узбуђење целокупног бића и призив божанске милости, он у псалму налази одговарајући израз покајања, који почиње са „Помилуј ме, Боже!...“ Свака ситуација у којој човек може да себе представи пред Богом, светом и другим људима, од свеобухватне радости Божије присутности, па до безграничног очаја изгнанства, греха и отуђења, нашла је свој савршени израз у јединственој Књизи, која је увек сачињавала свакодневну храну Цркве, смисао њеног богослужења и самоизградње.

За време Великог поста посебно је наглашена библијска димензија богослужења. Може се рећи, да је четрдесет дана поста, враћање Цркве у ситуацију Старог Завета — у време *пре* Христа, време покајања и очекивања, време „историје спасења“, које се креће *према* свом испуњењу у Христу. Ово је враћање неопходно зато што ми — иако припадамо времену *после* Христа, познајемо Га и „крштени смо у Њему“ — стално отпадамо од новог живота који смо од Њега примили, а то значи падамо поново у „*сйтаро*“ време. Црква је, с једне стране, већ „код куће“ јер је она „благодат Исуса Христа, љубав Бога Оца и заједница Духа Светог“. Са друге стране, она је као путница такође „на свом путу“ дугом и тешком — у правцу испуњења свега у Богу, повратка Христовог, и краја сваког времена.

Велики пост је време када се остварује овај други аспект Цркве, њеног живота као очекивања и пута. Баш у овоме њеном аспекту Стари Завет добија свој пуни

значај: као књига пророштава која су се испунила, али и књига свега отвореног „на путу“ у Царство Божије.

Употребу Старог Завета у богослужењу за време поста опредељују два главна принципа:⁶ двократно читање Псалтира и *lectio continua*, тј. потпуно читање трију књига — Постања, пророка Исаије и Прича.

Псалми су увек заузимали и јединствено место у хришћанском богослужењу.⁷ Црква у њима види не само најбољи, него најадекватнији и најсавршенији израз човекове молитве, кајања, слављења и хваљења, а такође и речима насликану истиниту икону Христа и Цркве, откривење у Откривењу. За свете Оце, каже један тумач њихових дела, „сам Христос и Његова Црква се моле (плачу) и говоре у овој Књизи“. *Псалми* су, од самог почетка, сачињавали основ Црквене молитве и Њен „природни језик“. Употребљавали су се у богослужењу као „утврђени псалми“, тј. као постојани материјал свих дневних служби: „Вечерњи псалми“ (Пс. 104) — на вечерњи; на јутрењи шест псалама (Пс. 3, 38, 63, 88, 103, 143), и псалми хвала (Пс. 148, 149, 150); групе од три псалма на Часовима итд. Из Псалтира су избрани *Прокимени*, стихови за алилуја за све празнике и славља током године. И најзад цео *Псалтир*, подељен на двадесет делова или *Катизама*, пева се у потпуности

⁶ Читања у посном богослужењу: Види важну студију АЛЕКСЕЈА КЊАЗЕВА *La lecture de l'Ancien et du Nouveau Testament dans le Rite Byzantin* у Mgr. Cassien u Dom Bernard Botte, *La Prière des Heures*, Збирка — *lex orandi* 35 (Париз 1963), стр. 202–251.

⁷ О Псалмима на Литургији види: BALTAZAR FISHER, *Le Christ dans les psaumes*, La Maison Dieu, 27 (1951), pp. 86–109, *Les Psaumes, priere de l'assemblee chretienne*, La Maison Dieu, 33 (1953). О постанку монаштва нашег садашњег система види: СКАБАЛЛАНОВИЧ, I, 208.

сваке недеље на вечерњама и јутрењима. Овај трећи вид употребе *Псалтира* удвостручава се за време Великог поста; *Псалтир* се у посту испева не једанпут, него двапут сваке недеље, а један део Псалтира укључен је у Трећи и Шести час.

„Непрестано читање“ *Посићања, Исаије и Прича* води своје порекло од времена када је пост био Црквом одређено време пре примања свете тајне Причешћа, када су службе биле претежно *католическог* карактера, и посвећене поуци катихумена. Свака од три књиге одговара једном од три основна вида Старог Завета: историји Божије делатности, стварању и моралним поукама. Књига *Посићања* је „оквир“ вери Цркве. Она садржи причу о стварању, паду и, најзад, о обећању и почетку спасења преко Божијег Савеза са Његовим изабраним народом. Он нам саопштава три основне димензије вере Цркве у Бога као Створитеља, Судију и Спаситеља. Она открива основе хришћанског поимања човека створеног „по слици и прилици Божијој“, отпалог од Бога и човека, који је остао објекат Божије љубави и старања и, најзад — спасења. Она разоткрива значење историје као *историје Спасења*, која води Христу и у Њему добија испуњење. Књига *Постања* објављује тајну Цркве кроз слику и реалност Народа Божијег, Савеза, Ковчега завета итд.

Исаија је највећи од свих пророка. Читање из његове књиге за време Поста означава да је страдањем и жртвом Христовом поново откривена велика тајна спасења.

Најзад, књига *Прича* је епитоме моралних поука Старог Завета, моралног закона и мудрости. Ако их не прихвати, човек не може да разуме своје отуђење од

Бога, чак не може ни да чује добру вест праштања, преко љубави и благодати.

Одељци из наведене три књиге се читају за време поста свакодневно — од понедељка до петка: *Посићања* и *Прича* на вечерњима, а *Исаија* на Шестом часу. Иако је пост већ одавно престао да буде катихуменско доба Цркве, основна сврха наведених читања задржала је свој првобитни значај. Нашој хришћанској вери је потребно да се сваке године вратимо библијским изворима и основама. Библија није збирка догматских „предлога“ које треба прихватити и за свагда запамтити. Она је живи глас Бога који нам, поново и поново, говори уводећи нас увек све дубље у неисцрпно богатство своје Мудрости и Љубави. Нема веће трагедије у нашој Цркви од скоро потпуног незнања Св. Писма од стране њених чланова, а што је још горе, од стварно потпуне равнодушности према њему. Оно што је за Оце Цркве и Светитеље представљало бесконачну радост, интересовање, духовни и интелектуални раст, данас је за многе православне застарели текст, без значаја за њихов живот. Стога, треба се надати, да ће, са поновним откривањем духа и значаја Великог поста бити поново откривено и Свето Писмо као истинита духовна храна и заједничарство са Богом.

4. ТРИОД

За време Вел. поста служи се из посебне литургијске књиге — *Посног Триода*. Он је састављен од химни и библијских читања за сваки дан поста, почевши од Недеље о митару и фарисеју, па закључно са вечерњем на Велику суботу. Химне Триода највећим делом су са-

стављене после настанка катихумената (тј. крштења одраслих и неопходне припреме кандидата за крштење). Стога њихов главни акценат није на крштењу, него на покајању. Нажалост, данас веома мали број људи зна и разуме јединствену лепоту и дубину ове великопосне химнографије. Непознавање *Триода* је основни узрок споре трансформације самог разумевања Великог поста, његове сврхе и значења — преображаја који је постепено настајао у хришћанском менталитету и сводио Велики пост на јуридичку „обавезу“ и низ дијетских прописа. Стварна инспирација и изазов Великог поста су данас сасвим изгубљени. Једини пут и начин да се он обнови јесте у пажљивом слушању и разумевању химни *Триода*.

Значајно је, на пример, како често ове химне опомињу баш против „формалног“, па према томе и фарисејског поимања поста. Већ у среду Месопусне недеље слушамо:

„Узалуд се, душо, радујеш нејелу,
уздржаваш се од хране
а ниси се очистила од страсти.

Ако немаш жељу да се поправиш,
бићеш презрена као лаж пред очима Божијим,
бићеш упоређена са злим дусима,
који никада не једу!

Ако устрајеш у греху, пост ти је без користи.
Стога остани у сталној будности, као да стојиш
пред Распетим Спаситељем,
као да си сама распета са Оним
који је распет тебе ради“.

И још једном, у среду Четврте недеље слушамо:

„Они који су жедни духовних благослова
врше своја дела у тајности,
не износе их бучно на тргу,
већ се без престанка моле у дубини срца.
Јер Онај који види све што се ради тајно
наградиће нас за нашу уздржаност.
Постимо без туге на лицу,
непрестано се молимо у дубини срца:
Оче наш који си на небесима
не дозволи да будемо уведени у напаст
него нас ослободи од зла“.

Током целог поста у химнама се подвлачи супротност између понизног митара и надменог и хвалисавог фарисеја, и оптужује се фарисејство. Па, шта је, заправо, прави пост? *Триод* одговара: То је, пре свега, унутарње очишћење.

Верни, хајде да се уздржавамо
од покварених замки, од штетних страсти
да бисмо задобили живот божанског крста
и вратили се са блудним сином, нашем
правом дому...

Пост је, исто тако, враћање љубави, борба против „сломљеног живота“, против мржње, неправде и зависти:

„Браћо, док физички постимо
хајде да постимо и духовно!
Развежимо сваки узао неправде,
поцепајмо све неправедне обвезнице,
разделимо хлеб гладнима,
примимо у свој дом оне
који немају кров над главом
да бисмо примили велику хвалу

од Христа нашег Господа.
 Ходите, верни,
 да дело Божије обавимо у светлости
 ходајмо часно по дану,
 ослободимо се неправедних оптужби против
 својих ближњих,
 и не подмећимо препреке
 на њиховом путу.
 Одстранимо радости тела
 да би повећали благодат душе.
 Дајмо хлеба онима којима треба.
 У покајању приближимо се Христу и рецимо
 Боже наш, смилуј нам се...“

Када ово слушамо, колико смо далеко од ситног фарисејског поимања Великог поста, које и данас преовладава, и своди га искључиво на негативне термине, на неку врсту „незгоде“ која ће нам, ако је добровољно прихватимо, аутоматски донети „награде“ и „добар углед“ пред лицем Божијим. Многи су прихватили идеју да је Велики пост време када је нешто, што је иначе само по себи добро, *зобрањено*. Као да Богу чини задовољство да нас са нечим мучи! Међутим, за писце великопосних стихира, пост је нешто сасвим супротно од тога: то је враћање „нормалном“ животу, оној „честитости“ коју су Адам и Ева прекршили и тиме у свет унели страдање и смрт. Велики пост је слављен као духовно пролеће, као време радости и светлости:

„Дође нам посно пролеће,
 цвет покајања...
 Примимо објаву поста с радошћу!
 Да је наш праотац Адам постио до краја
 не бисмо ми били лишени раја...“

Време поста је време радости.
 Испуњени чистотом која сија
 и љубављу чистом
 молитвом и делима добрим
 запевајмо са радошћу...“

Једино они који се „радују у Господу“ и за које су Христос и Његово Царство крајња жеља и радост целог њиховог бића, могу радосно прихватити борбу против зла и греха и учествовати у коначној победи. Такви су били хришћански Мученици. Стога се од свих категорија светих, једино *Мученицима* обраћамо сваког дана Великог поста и прослављамо их посебним химнама. Јер Мученици су они који су Христа ставили испред свега другог у овом свету укључујући и свој живот. Они су се у Христу толико радовали да су могли да кажу, као св. Игњатије Антиохијски кад је умирао: „Тек сада почињем да живим...“ Они су сведоци Царства Божијег; само они су га видели и окушали и били су у стању да му се бескрајно предају. Они су наши сапутници, наша инспирација за време Поста, који представља нашу борбу и победу у нама божанског, небеског и вечног:

„Дишући једном надом, и једном душом
 ви, страдалници мученици, изабрасте да вам
 смрт буде пут у живот
 обучени у оружје вере
 наоружани знаком крста
 били сте војници достојни пред Богом,
 мушки сте се одупрли мучитељима
 раздирући замке ђавоље.
 Били сте победници, и заслужили венце.
 Молите Христа да спасе наше душе.“

Четрдесет дана, из дана у дан, Крст Христов, Његово Васкрсење и светла радост Пасхе сачињавају уобичајену тематику посних стихира, подсећајући нас непрестано да пут, мада узан и тежак, на крају води Христовој трпези у Његовом Царству.

„Желећи се привезати са божанском Пасхом, извојевавши постом победу над ђаволом, учествоваћемо у божанској Пасхи Христовој.“

Триод — *непозната* и занемарена књига! У њој можемо поново пронаћи не само смисао Великог поста, него и дух православља, његову „пасхалну“ визију живота, смрти и вечности.

ЛИТУРГИЈА ПРЕБЕОСВЕЂЕНИХ ДАРОВА⁸

1. ДВА ЗНАЧЕЊА ПРИЧЕШЋА

Од свих литургичких правила која се односе на Велики пост, једно је од одлучујуће важности за његово разумевање и, пошто је специфично за Православље, представља у многome кључ разумевања православне литургичке традиције. Ради се о правилу које забрањује служење свете литургије током недеље Поста. Јасно је наведено: Света литургија не може ни под којим условима да се служи за време поста од понедељка до петка — са једним изузетком — на празник Благовести, ако

⁸ Литургија Пребеосвећених дарова — Библиографија: D. N. MORAITIS, *Ἡ Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων* (Thess. 1955); P. N. TREMPALA, *Αἱ τρεῖς λειτουργίαι* (Athens: 1935); V. JAMERAS, *La partie vespérale de la liturgie byzantine des présanctifiés*, *Orientalia Christiana Periodica*, 30 (1964), pp. 193–222; H. ENGBERDING, *Zur Geschichte der Liturgie der vorgeweihten Gaben*, *Ostkirchliche Studien*, 13 (1964), pp. 310–314. Исто тако и: H. W. CODRINGTON, *The Syrian Liturgy of the Presanctified*, *Journal of Theological Studies*, IV (1903), pp. 69–81, и V (1904), pp. 369–377, 535–545; J. Ziade y *Diction. de Théol. Catholique*, 13, 77–111; H. LECLERQ y *Dict. d'Arch. Chért. et Liturgie*, XI, 770–771; I. M. NANSENS, *Institutiones Liturgicae De Ritibus Orientalibus* (Rome: 1930), pp. 86–121.

се догоди у ове дане. Средом и петком је посебна вечерња служба причешћа: назива се *Литургија пређеосвећених дарова*.⁹

Значење овог правила је до те мере заборављено да се не поштује у многим парохијама, особито оним које су биле изложене латинском и западном утицају, те се продужило са свакодневним служењем „приватних“ и „зауспокојених“ литургија током целог Поста. А тамо где се правило и држи, није учињен никакав напор да се превазиђе формално придржавање „прописа“ и разуме његово духовно значење, дубока логика Великог поста. Важно је, стога, да детаљније објаснимо значење овог правила које прелази оквире Великог поста и *објашњава* целокупну литургичку традицију Православља.

У општим цртама овде имамо израз и примену једног битног литургичког принципа: неподударност Евхаристије са пошћењем. Да бисмо, ипак, разумели значење тог принципа, не смемо да почнемо са постом него са Евхаристијом. У православној традицији, која се у овоме дубоко разликује од евхаристичке теологије и праксе западног католицизма, Евхаристија је увек имала свечани и радостан карактер. То је, пре свега, света тајна Христова доласка и присутности међу ученицима, те је стога прослава — у сасвим реалном смислу — Његовог Васкрсења. Заиста, долазак и присутност Христа у Евхаристији, за Цркву су „доказ“ Његовог Васкрсења. То је радост запаљених срца апостола кад им се, на

путу за Емаус, Христос показао „у ломљењу хлеба“; то је вечити извор „експерименталног“ и „егзистенцијалног“ знања Цркве о Васкрсењу. Ученици нису видели стварно Васкрсење, па ипак, веровали су у њега, не зато што их је неко томе научио, већ зато што су видели васкрслог Господа, кад су „врата била затворена“. Он се појавио међу њима и учествовао у њиховом обеду.

Евхаристија је исто долажење и присутност, иста радост и „запаљеност срца“, исто нерационално, али и апсолутно знање да се васкрсли Господ показује „у ломљењу хлеба“. Та радост је толико велика да, за рану Цркву *дан* Евхаристије није био *један* од обичних дана, него Господњи Дан — дан који је изнад времена, јер се у Евхаристији већ сагледава Царство Божије. Сам Христос је на Тајној вечери рекао својим ученицима да им је даровао Царство да би могли „да једу и пију у Његовом Царству“. Будући да је Евхаристија присутност васкрслог Господа, Који се узнео на небо и седи с десне стране Оца, она је, према томе, учествовање у Царству које је „радост и мир у Духу Светоме“. Причешће је „храна бесмртности“, „небески хлеб“, а приближавање Светој Трпези је истинито вазнесење на небо. Тако је Евхаристија *изразник* Цркве, али, још боље, Црква као празник, као радовање у Христовој присутности, као учествовање у вечној радости Царства Божијег. Сваки пут кад Црква служи Евхаристију, она је „код куће“ — у небу; она се узноси тамо куда се Христос вазнео да би ми могли да „једемо и пијемо за Његовом трпезом у Његовом Царству...“ Тако можемо да разумемо зашто је Евхаристија неподударна са постом, јер је пост, као што можемо даље видети — главни израз Цркве у стању путештвија, и то само док је она на свом путу према

⁹ У прошлости Литургија пређеосвећених дарова служила се у току Поста сваки дан (види: Морантио, 29–33).

Небеском Царству. А „синови Царства“, каже Христос, „не могу да посте док је са њима Женик“.

Мр. 9. 15

Па зашто се онда, можда ће неко упитати, даје Причешће у данима поста на Литургији пређеосвећених дарова? Да ли се то противи наведеном принципу? Да бисмо одговорили на ово питање, треба да узмемо у разматрање други аспект православног разумевања Причешћа, његов значај као извора силе, која одржава наше духовне моћи. Ако је свето Причешће, као што смо видели, испуњење свих наших подвига и напора, циљ коме тежимо, крајња радост нашег хришћанског живота, оно је *ѿакође* по неопходности извор и *ѿочештак* нашег духовног напора, божански дар, који нам омогућава да знамо, да желимо и тежимо „савршенијем заједничарству у дану без вечери“ у Царству Божијем. Јер Царство, мада је дошло, мада долази у Цркви, треба да буде испуњено и у својој савршености пројављено на крају времена када ће Бог све ствари испунити Самим Собом. Ми то знамо и унапред у томе учествујемо. Ми сада учествујемо у Царству *које ће доћи*, имамо предосећај и предукус славе и блаженства, али смо још увек на земљи, и наше целокупно земаљско бивствовање је дуг и често мучан пут према крајњем Дану Господњем. Потребна нам је на овом путу помоћ и подршка, снага и утеха, јер се „кнез овог света“ још није предао. Баш напротив. Знајући да ће га Христос победити он припрема последњу и жестоку битку против Бога да би се отргнуо од Њега колико је год могуће. Ова је битка тако тешка, а „врата ада“ тако моћна да нам сам Христос говори о „уском путу“ и о мало њих који могу да њим иду. У овој борби, наша главна помоћ су Тело и Крв Христова, она „насушна храна“ која нас духовно одр-

жава и, без обзира на сва искушења и опасности, чини да будемо Христови следбеници. Пошто смо примили свето Причешће ми се молимо:

„... дај да ови дариви буду и мени на исцељење душе и тела, на одгоњење сваког противника, на просвећење очију срца мог, на мир душевних сила мојих, на веру непостидну, на љубав нелицемерну, на испуњење премудрошћу, на одржање заповести Твојих, на умножење божанске благодати Твоје и на усвојење Царства Твога ... Не уништи ме, Створитељу мој, него уђи у моје удове, вене и срце ... да би свако зло и свака телесна страст побегли од мене као од огња, кроз причешће постајем Твојим обиталиштем...“

Ако Велики пост и пошћење значе појачану борбу, то је — по Еванђељу — зато што смо суочени са злом и свим његовим силама, те нам је стога потребна помоћ и сила тог божанског Огња. У томе је смисао посебног посног Причешћа са унапред освећеним Даровима тј. Даровима освећеним на Евхаристији претходне недеље и сачуваних у олтару за причешћивање верних у среду и петак увече.

У посне дане се не служи Евхаристија зато што је њено служење непрестани успон радости, међутим, у Цркви постоји непрекидна присутност плодова Евхаристије. Исто као што се „видљиви“ Христос узнео на небо па је ипак невидљиво присутан у свету, или Пасха која се прославља једанпут у години, а њени зраци осветљавају целокупни живот Цркве, или Царство Божије које ће тек доћи али је већ међу нама, исто је то и са Евхаристијом. Као света Тајна и славље Царства Бо-

жијег, као празник Цркве она је неподударна са пошћењем и не служи се за време Великог поста. Као благодат и сила Царства које већ делује у свету, као наша „насушна храна“ и оружје у нашој духовној борби, она је у самом центру поста, она је, заиста, небеска мана која нас одржава у животу за време нашег путовања кроз пустињу Великог поста.

2. ДВА ЗНАЧЕЊА ПОСТА

Поставља се питање: ако се Евхаристија не подудара са постом, зашто се ипак њено служење прописује у суботу и недељу Великог поста, и то без „прекидања“ пошћења? У овоме изгледа као да Црквени канони противрече један другом.¹⁰ Док неки од њих забрањују пост у недељу, други забрањују да пост буде прекидан током свих четрдесет дана Великог поста. Ова противречност је само привидна, јер два правила, која се на први поглед узајамно искључују, у ствари третирају два сасвим различита значења садржана у термину поста. Ово је важно да се разуме, јер ми овде откривамо православну „философију поста“, неопходну за наш целокупан духовни напор.

¹⁰ *Апостолски Канон* 66 — „Ако се установи да неко ко припада клиру пости недељом и суботом са изузетком само једне (тј. Велике суботе) нека буде свргнут, а лајик нека буде изопштен“ (Трулски 55, 56; Гангра 18; Петра Александријског, 15). Али онда у Трулском 56 „А исто тако сазнали смо да у држави Јерменији и у другим рејонима неки људи једу јаја и сир суботом и недељом Великог поста. Стога је изгледало најбоље да се одреди да се Црква Божија у целој васељени придржава једне праксе — да пости.“

Постоје два пута и начина поста и они имају корен у Св. Писму и Св. Предању. Они одговарају двојаким стањима и потребама човека. Први може бити означен као *шоптални* пост. Он се састоји у потпуном уздржавању од јела и пића. Други би се могао означити као *аскејски* пост, јер се, углавном, састоји од уздржавања само од одређене хране и од битног смањења дијеталног режима. *Топтални* пост, по својој природи, је по трајању кратак и ограничен је на један дан или чак на део дана. Још од самог настанка хришћанства, он је био схваћен као стање припреме и очекивања — стање духовне концентracије на оно што треба да дође. Овде физичка глад одговара духовном очекивању испуњења, „отварању“, и припреми целог људског бића за радост која се приближава. Стога у литургичкој традицији Цркве наилазимо на *шоптални* пост као на последњу и коначну припрему за Велики пост, за одлучујући духовни догађај. Налазимо га, на пример, уочи Божића и Богојављења, а изнад свега, у Евхаристичком посту, суштинском виду наше припреме за месијанску гозбу за трпезом Христовом у Његовом Царству. Евхаристији увек претходи овај потпуни пост, који може да варира у трајању, али који за Цркву представља неопходни услов за примање светог Причешћа. Многи погрешно разумеју ово правило и у њему не виде ништа друго него накакав архаични пропис, и питају се зашто празан стомак треба да буде предуслов за примање Св. Тајне. Сведено на физичко и грубо „физиолошко“ поимање, и схваћено само дисциплински, ово правило, разуме се, губи своје значење. Римски католицизам је већ одавно духовни смисао поста заменио јуридичким и дисциплинарним смислом (нпр. право на „ослобођење“ поста, као да је пост потребан Богу а не човеку!). Стога

није чудновато да је у садашње време у римокатолицизму у потпуности укинут „евхаристички“ пост. Ипак, по свом правом значењу потпуни или *тотални* пост *представља* главни израз онога ритма припреме и пуноће којима Црква живи пошто је она и „очекивање“ Христа у „овом свету“ и улазак овог света у „свет који долази“. Овде можемо да додамо да се у раној Цркви овај потпуни пост називао изразом позајмљеним из војног речника — *statio*, што је означавало гарнизон у стању узбуне и припреме. Црква је „на стражи“. Она очекује Женика у потпуној спремности и са радошћу. На тај начин потпуни пост не представља само пост чланова Цркве. Он представља саму Цркву, у очекивању Христа који јој долази у Евхаристији, који ће доћи у слви кад се испуни време.

Сасвим је другачије значење другог вида поста, који ми називамо *аскетским*. У овом случају је циљ поста да човека ослободи незаконите тираније тела, подчињавања духа телу и његовим прохтевима, што је трагични резултат греха и човековог првородног греха. Лаганим и стрпљивим напором човек открива да „не живи само о хлебу“ — да у себи васпоставља примат духа. По неопходности и по својој природи, то је дуг и мукотрпан труд. Фактор *време* је битан, јер је потребан дуг период времена да се искорени и излечи општа и универзална болест, коју су људи почели да посматрају као своје „нормално“ стање. Вештина аскетског поста је профинена и усавршена у оквирима монашке традиције, а затим је прихваћена од стране целокупне Цркве. То је примена Христових речи на човека да демонске силе које човека поробљавају могу да буду побеђене једино „молитвом и постом“. Она је заснована на примеру самога Христа, који је постио 40 дана па се онда суочио

са Сатаном, и овим сусретом оповргао човекову подчињеност „само хлебу“ и објавио његово ослобођење. Црква је издвојила четири временска периода за *аскетски* пост: пред Васкрс и Божић, пост Св. Ап. Петру и Павлу и пред Успенијем Божије Матере. Четири пута у години она нас позива да се Светом терапијом поста очистимо и ослободимо од превласти тела. Терапија зависи од примене неких основних правила, међу којима је најважније „непрекидање“ поста, његово непрекидно трајање у времену.

Ова разлика између два метода поста помаже нам да разумемо привидне контрадикције у канонима, који регулишу пост. Канон који забрањује пост недељом сматра да је на тај дан „прекид поста“ пре свега условљен самом Евхаристијом, која испуњује очекивања и која, будући да је сврха сваког поста, истовремено представља и његов крај. То значи да недеља, дан Господњи, превазилази пост исто као што надмашује време. Другим речима, то значи да недеља, дан Царства Божијег не припада оном времену које је означено у посту као путовање према Царству Божијем. И тако недеља остаје не као дан поста већ као дан духовне радости.

Међутим, док Евхаристија прекида *тотални* пост, она не прекида *аскетски*, који од нас, као што смо већ објаснили, сам по себи захтева континуитет напора. То значи да прописи о храни, по којима се управља аскетски пост, остају на снази и за време недеља у Великом посту. Да бисмо били конкретни, месо и масноћа су забрањени, али само због „психо-соматског“ карактера аскетског поста, јер Црква зна да тело, ако треба да буде „савладано“, мора бити подвргнуто дугој и стрпљивој дисциплини уздржавања. У Русији, нпр. монаси

нису никада јели месо. Али ово није значило да су постили на Васкрс или неки други велики празник. Може се рећи да одређени степен аскетског поста припада хришћанском животу као таквом и хришћани треба да га одржавају. Али схватање, нажалост тако распрострањено, да се на Васкрс треба прејести и препити, тужна је и ружна карикатура истинитог духа Пасхе! Трагично је, заиста, да се у неким црквама народ одвраћа да на Васкрс прима свето Причешће, а дивне речи св. Јована Златоуста — „трпеза је пуна. Сви се наслађујете дивно! Тело је угојено, нека нико не оде гладан“ — вероватно су схваћене као да се *искључиво* односе на богату садржину васкршњег стола. Празник је духовна реалност и да би се прославио како треба потребно је исто толико трезвености и духовне концентрације колико и у посту.

Према томе, јасно треба да се разуме да нема противречности у чињеници да Црква настоји да се уздржавамо од извесне хране недељом за време поста и осуде поста на дан Евхаристије. Јасно је исто тако да можемо остварити прави духовни циљ поста ако се придржавамо и једног и другог правила — ако одржавамо ехаристички ритуал припреме и испуњења и устрајемо у напору „спасоносних четрдесет дана“. Све ово нас води Литургији пређеосвећених дарова, која заузима посебно место у богослужењима за време поста.

3. ВЕЧЕРЊЕ ПРИЧЕШЋЕ

Прва и основна карактеристика Литургије пређеосвећених дарова у томе је што је то *вечерња служба*.¹¹ С формалне тачке гледишта то је служба Причешћа, која се одржава после вечерње. У свом најранијем раз-

воју она је била лишена свечаности коју има данас, тако да је њена веза са свакодневним вечерњем била још изразитија. Намеће се, стога, прво питање у вези вечерњег карактера Литургије. Већ нам је познато да у православној традицији Евхаристији увек претходи период поста. Овај општи принцип објашњава чињеницу да Евхаристија, различита по овоме од свих осталих служби нема свог *ујврђеног часа*, јер време њеног служења првенствено зависи од природе дана, у коме треба да буде одслужена. *Титик* прописује да се на велике празнике Евхаристија служи врло рано, јер бденије врши функцију поста или припреме. На мање празнике без бденија, Евхаристија се помера за касније тако да — бар теоретски — у данима преко недеље она треба да се служи у подне. Најзад, у данима када је прописан строг и потпун пост у трајању од једног дана, Св. Причешће — које на одређен начин „прекида“ пост — прима се увече. Значење свих ових прописа, који су, данас, сасвим заборављени или занемарени, је просто: Евхаристија, будући да је увек крај припреме и испуњење очекивања, има своје време служења или *каирос*, у зависности од дужине потпуног поста. А овај последњи или је изражен у свеноћном бденију или у индивидуалном посту. А пошто су среда и петак за време Великог поста дани потпуног уздржавања, служба причешћа, која је испуњење тога поста, постаје вечерња служба или вечерње славље. Иста је логика примењена и за Бадње вече и навечерје Богојављења, такође дане потпуног поста, када се Евхаристија служи после вечерња.

¹¹ Види мој чланак *Пост и литургија* у St. Vladimir's Seminary Quarterly (1959), 1, стр. 2–10.

Ако се Бадње вече или навечерје Богојављења догоди у суботу или недељу, који су по православној традицији евхаристички дани, „потпуно“ уздржавање се продужава до петка. Још један пример: Ако се Благовести догоде у било који дан Великог поста од понедељка до суботе, прописано је да се Евхаристија служи после вечерњег богослужења. Ова правила, која се многим да нас чине архаичним и неважним откривају основни принцип православне литургичке духовности: Евхаристија је увек крај припреме и испуњење очекивања, а дани потпуне уздржљивости и пост, будући да је најинтензивнији израз Цркве као припреме, бивају „крунисани“ вечерњим причешћем.

За среду и петак Великог поста Црква прописује потпуно уздржавање од хране до заласка сунца. Због тога су ови дани издвојени као подесни за посно причешће, које је као што смо напоменули, једно од суштинских средстава или „оружја“ посне духовне борбе. Дани усредсређеног духовног и телесног напора обасјани су очекивањем предстојећег причешћа Телом и Крвљу Христовом. Ово очекивање подржава наш напор, духовни и телесни. Оно га чини усмереним на радост вечерњег причешћа. „Подигнућу очи моје према висини откуда ми долази помоћ“.

И тада, у светлу сусрета са Христом, како је озбиљан и свечан дан који треба да проведем у свакодневном послу. Како сићушне и незнатне ствари, које испуњавају моју свакидашњицу, на које сам толико навикао да на њих и не обраћам пажњу, добијају потпуно ново значење. Свака реч коју изговорим, свако дело које учиним, свака мисао која прође кроз мој ум, постаје важна, јединствена, неопозива. Она је или „на линији“ мога

очекивања Христа, или јој је противна. Сами време, које ми тако лако трајимо, открива се у свом пуном значењу као време спаса или осуде. Цео наш живот постаје онаквим каквим га је Христос учинио када је дошао у овај свет — вазнесење к Њему, или бежање од Њега у таму и пропаст.

Нигде није боље и пуније откривено право значење уопште поста, и Великог поста, него у данима вечерњег Причешћа — значење не само Поста него и Цркве и хришћанског живота у њиховој свеобухватности. Целокупан живот, целокупно време, нада, узношење, сама васељена — у Христу су постали очекивање, припрема, нада и узношење. Христос је дошао, Царство Божије наступа! У „овом свету“ можемо само наслућивати Славу и радост Царства небеског, а ипак као Црква, ми у духу већ живимо у томе Царству и окупљамо се за трпезом Господњом, где у дубини срца сазерцавамо Његову нестворену светлост и сјај. Ово нам је наслућивање дано да бисмо могли желети и волети Царство Божије и жудети за савршенијим заједничарством са Богом у предстојећем „дану без вечери“, и сваки пут, опет, пошто смо окусили „мир и радост Царства небеског“, враћамо се у овај свет и поново се налазимо на дугом, уском и тешком путу. Од славља се враћамо у живот поста, у живот припреме и очекивања. Очекујемо вечер овог света у коме ћемо учествовати у „тихој светлости свете Божије славе“, почетку који неће имати краја.

ПОРЕДАК СЛУЖБЕ

У раној Цркви када је било веома мало хришћана, али који су били добро „проверени“, постојала је пракса

да се освећени Дарови деле верницима на крају недељне Евхаристије ради њиховог свакодневног индивидуалног причешћивања код куће. Тако се колективна и радосна Евхаристија Господњег дана „продужавала“ у тоталитет времена и живота. Ова пракса је прекинута када се повећао број чланова Цркве, када је дошло до преображаја хришћанства у масовну религију и до смањења духовне интензивности, која је красила прве хришћанске генерације. Црквене власти су тада биле принуђене да предузму мере против могуће злоупотребе светих Дарова. На Западу је ово довело до појаве свакодневне Евхаристије — једне од карактеристичних црта западне литургијске традиције и побожности, али такође извора значајних промена у разумевању саме Евхаристије. Евхаристији је био одузет „празнични“ карактер па је она престала да буде празник Цркве. Поставши саставни део свакодневног круга богослужења, била су отворена врата за тзв. „приватне мисе“, које су, са своје стране, све више и више мењале све остале елементе богослужења. Међутим, на Истоку је остало неизмењено првобитно есхатолошко, радосно поимање Евхаристије усредсређено на Царство Божије. Та Божанска литургија, бар теоријски, чак ни данас није само део свакодневног круга богослужења. Њено служење је увек празник, а дан када се служи увек постаје духовна ознака Дана Господњег. Као што смо нагласили више пута Евхаристија се не подудара са постом и не служи се обичним данима Великог поста. На тај начин дневно причешће код куће било је прекинуто и на Истоку, али није замењено свакодневним служењем Евхаристије. Из овога је настао нови облик Причешћа са Даровима задржаним од недеље или од „Свечане“ службе. Вероватно је да ова „пређеосвећена“ служба није би-

ла ограничена само на Велики пост, већ је била уобичајена за време свих црквених постова. Али, пошто се број — већих и мањих — празника повећавао, Евхаристија је служена знатно чешће и Литургија пређеосвећених дарова је постала карактеристично обележје великопосног служења. Мало по мало, под утицајем посног литургијског духа, оне „радосне туге“ о којој смо говорили, она је постала она духовна лепота и свечаност и у њој су посна богослужења достигала свој врхунац.

Служба почиње са великим вечерњем, мада је почетна доксологија „евхаристичка“ — „Благословено Царство Оца и Сина и Светог Духа...“ — које ставља целокупну службу у перспективу Царства Божијег, а оно је опет духовна перспектива Великог поста — и уопште — поста. Вечерњи псалм — „Благосиљај душо моја Господа“ — пева се као и обично. После њега је велика јектенија и 18. део *катизме* из *Псалтира*. Ова катизма је прописана за време Великог поста за сваки дан у недељи. Састоји се из 120–134 псалма, који се зову „песме степена“. Њих су певали на степеницама Јерусалимског храма као песме процесије, песме народа, који се скупља за богослужење, и припрема се да се сусретне са својим Богом. „Био сам радостан кад су ми рекли, хајдемо у дом Господњи...“ „Благословите сада Господа све слуге Господње, који сте ноћу у дому Господњем. Подигните ваше руке према светилишту и благословите Господа. Господ, који је створио небо и земљу, благословиће те са Сиона.“

Док се ови псалми певају, свештеник узима освећени хлеб, задржан од претходне недеље, и ставља га на дискос. Пошто је пренео дискос са олтара на жртвеник сипа вино у путир, покрива Дарове као што обично

чини пре Литургије. Важно је напоменути да све ово свештеник обавља ћутећи. Ово правило подвлачи прагматични карактер радњи, јер су све евхаристичке молитве изговорене на недељној Литургији.

После входа и вечерње химне „Светлости тиха...“, читају се два одређена одељка из Старог Завета из књиге *Посијања* и *Приче*. Читање је пропраћено посебним ритуалом, који нас враћа у она времена када је Велики пост био усредсређен на припремање „оглашених“ за крштење. Док се чита одељак из *Посијања*, у олтар се ставља упаљена свећа на Еванђеље, а када се читање заврши, свештеник узима свећу и кадионицу и са њима благосиља окупљене вернике, са возгласом „Светлост Христова просветљава све (људе)“. Свећа је литургички символ Христа — Светлост света. Постављена на Еванђеље за време читања одељка из Старог Завета, означава да су сва пророштва испуњена у Христу, који је отворио ум својих ученика „да би могли разумети писма“. Стари Завет води Христу исто као што Велики пост води просветљењу у тајни Крштења. Светлост Крштења, спајајући оглашене са Христом, отвориће њихов ум за разумевање Христовог учења.

После другог читања из Старог Завета, правило прописује да се пева пет стихова из вечерњег псалма (Пс. 141), почињући са стихом 2: „Да исправитеља молитва моја, јако кадило пред Тобоју...“ (Нека се молитва моја устреми према Теби као тамјан...). Пошто је псалм отпеван на свом месту — пре входа — можда ће неко упитати какво је значење ово друго певање истог стиха. Могло би се, на основу извесних индикација претпоставити да ова пракса потиче из најранијег доба развоја Литургије пређеосвећених дарова. Највероватније су се

ови стихови певали као причасна стихира у оно давно време када Литургија још није била достигла садашњи свечани и сложени облик, и састојала се само из делења Причешћа за време вечерњег богослужења. Међутим, они данас имају облик дивног покајничког увода у други део службе — Литургију пређеосвећених дарова. Овај део почиње Литургијом оглашених, тј. низом посебних молитава и јектенија за оне који се припремају за Крштење. У „средопошћу“ — у среду четврте недеље — говоре се посебне молитве и читају јектенија за *photizontenoi* — „за оне који су спремни за просвећење“. Кроз ово се још једном потврђује да је порекло поста и његов првобитни смисао био у припреми катихумена за Крштење.

Пошто су оглашени отпуштени, читају се две молитве, као својеврсни увод у „Литургију верних“. У првој се молимо за очишћење душе, тела и чула:

„... и око наше нека буде далеко од сваког рђавог гледања, слух наш — недоступан празним речима, а језик — чист од непристојних разговора. Господе, очисти усне наше које Те славе; учини да се руке наше уздржавају од злих дела, а да творе само оно што је Теби угодно; утврди благодаћу Твојом све наше удове и разум“.

Друга је припремна молитва за „вход“ (улазак) освећених Дарова:

„... Јер, ево, Његово пречисто Тело и Животворна Крв који овога часа улазе невидљиво праћени од мноштва небеске војске, да буду предложени на овој тајанственој Трпези. Даруј нам да се неосуђено причестимо да бисмо, просвећујући њима очи разума нашег, поставили синови светлости дана“.

После тога наступа најсвечанији моменат целе службе: преношење светих Дарова на Часну трпезу. По спољашњем облику овај је вход сличан великом входу „Евхаристије“, али је његово литургијско и духовно значење другачије. У потпуној евхаристичној служби ради се о жртвеном входу. Црква приноси себе саму, свој живот, живот својих чланова и свега што је створено, на жртву Богу, као понављање потпуне и савршене Христове жртве. Сећајући се Христа, Црква се сећа свих оних чији је живот Он примио ради њихова искупљења и спасења. На Литургији пређеосвећених дарова нема ни жртве ни жртвовања, нема Евхаристије, нема посвећења, него је показана и пројављена тајна Христове присутности у Цркви!

Ваља поменути да се у овом православна традиција разликује од латинске праксе. Она не познаје обожење (*adoratio*) евхаристичких Дарова мимо и ван Причешћа. Чување Дарова, који се употребљавају за причешћивање болесних или за неке друге ванредне ситуације је традиција, која није никад оспоравана у Православној цркви. Напоменули смо да је у раној Цркви чак постојала пракса приватног „самопричешћивања“ код куће. На тај начин у Православљу имамо перманентну *присутности* Дарова и *ошсућности* њиховог обожавања. Одржавајући ова два принципа, Православна црква је избегла опасни сакраментални рационализам Запада. Латини, подстакнути жељом да, насупротив протестантима, утврде објективност Христове „реалне присутности“ у евхаристијским Даровима одвојили су њихово обожење од Причешћа. Тако су отворили широм врата опасном духовном застрањењу од правог циља Евхаристије и саме Цркве. Циљ Цркве и светих Тајни није

да „сакрализира“ делове и елементе материје. Да их чини Светим и посвећеним и као такве супротставља обичној профаној материји. Уместо тога она има за циљ да учини да човеков живот постане заједничарство са Богом, богопознање и узношење за Царство Божије.

Евхаристијски Дарови су пут и начин тога заједничарства, храна новог живота, но они нису сами себи циљ. Јер „Царство Божије“ није јело и пиће него радост и мир у Духу Светоме. Као што у овом животу храна испуњава своју функцију само ако је употребљена и преобраћена у живот, тако нам је и нови живот света који долази, дат преко учествовања у „храни бесмртности“. Православна Црква доследно избегава свако обожавање свете Тајне мимо Причешћа, зато што је једино право обожење у томе ако, по пријему Тела и Крви Христове, „делујемо у овом свету онако како је Христос деловао“. Што се тиче протестаната, они, у страху од „магичне“ примесе, теже да „спиритуализују“ свету Тајну до тих размера да данас негирају присутност Тела и Крви Христове у светом Причешћу. Православна Црква својом праксом чувања Светих Дарова, држи праву равнотежу. Дарови су за причешћивање, али реалност причешћа зависи од реалности Дарова. Црква не истражује на који је начин Христос присутан у Светим Даровима. Она забрањује да они буду употребљени било за шта друго осим за Причешће. Црква, тако рећи, и не испитује њихово постојање ван Причешћа, али чврсто верује — исто као што је и Царство небеско које треба да дође, „већ у нама“, као што се Христос узнео на небо и седи с десне стране Оца — ипак је с нама до краја света — да је и причешће са Христом и Његовим Царством, храна бесмртности, већ присутна у Цркви.

Ова теолошка примедба нас враћа на Пређеосвећену литургију и на „епифанију“ освећених Дарова, који сачињавају свечани врхунац. Овај „велики вход“ развио се из потребе да се изнесу и јавно покажу свети Дарови, који се нису чували на Часној трапези него на посебном месту, понекад чак и ван храма. Природно је да би ово преношење захтевало велику свечаност пошто оно литургички симболизује долазак Христа и крај дугог поста, молитве и очекивања доласка оне помоћи, утехе и радости, коју смо чекали.

„Сада са нама невидљиво служе небеске силе,
јер, гле, улази
Цар славе!

Приступимо са вером и љубави
да бисмо били учесници у вечном
животу. Алилуја, алилуја, алилуја“.

Свети Дарови су стављени на Трапезу, и ми се молимо припремајући се за св. Причешће:

„Освети душе и тела свих нас освећењем неодоузимањем: да чистом савешћу, непостиђена образа, просвећена срца причешћујући се овим божанственим Светињама и оживотворавани њима, сјединимо се са самим Христом Твојим, истинитим Богом нашим који је рекао: који једе моје Тело и пије моју Крв обитава у мени и ја у њему — те да бисмо, Господе, кад се усели и настани Логос Твој у нама, постали храм пресветог и обожаваног Духа Твог, избављени од сваке ђаволске лукавости ... и да тако добијемо обећана нам блага са свима Светима“.

Затим следи молитва Господња, која увек представља нашу последњу молитву припреме за Причешће. По-

што је то Христова молитва, значи да и прихватамо Христов ум уместо нашег ума, Његову молитву Оцу као нашу молитву, Његову вољу, Његову жељу, Његов живот — као своје. Тада почиње причешће, а народ пева причесну песму: „Окусите и видите како је благ Господ...“

Најзад, пошто је служба завршена, позвани смо да „изиђемо у миру“. Последња молитва даје резиме значаја службе ове вечерње Причести и њене повезаности са нашим подвигом поста:

„Господе Сведржитељу, Ти си сву твар премудрошћу створио и неисказаним Твојим Промислом и великом добротом увео нас у предивне дане ове — на очишћење душе и тела, на наду васкрсења; Ти си у четрдесети дан уручио богонаписане таблице угоднику Твоме Мојсеју, подај и нама, благи Господе, да се добрим подвигом подвизавамо, веру неокрњену сачувамо, главе невидљивих змија размрскомо и да се победитељи греха јавимо и да неосушено достигнумо поклонити се и светом Васкрсењу“.

Напољу се смркава, и ноћ, у коју улазимо, у којој треба да живимо, да се боримо и да истрајемо — биће дуга. Али Светлост коју смо сада видели, осветљава је. Царство Божије, чију присутност у овом свету изгледа, ништа не открива, нама је дато „у тајности“. Његова радост и мир нас прате а ми се спремамо да продужимо „ток поста“.

Г Л А В А Ч Е Т В Р Т А

П О С Н И П У Т

1. ПОЧЕТАК: ВЕЛИКИ КАНОН¹²

Важно је да се вратимо на идеју и на доживљај Поста као духовног *йуџа* чија је сврха да нас преведе из једног духовног стања у друго. Као што смо већ рекли, данас већина хришћана ниподаштава овај циљ Поста, и у њему виде само време у коме „једном у години морају“ да испуне своју верску дужност — да се причесте уз претходно уздржавање у јелу и пићу, које ускоро треба да замени време Пасхе, у коме је све дозвољено. Не само световњаци него су чак и многи свештеници прихватили ову упроштenu и формалну идеју о Великом посту, а њен прави дух се практично изгубио из живота. Литургичка и духовна обнова Поста је један од најхитнијих задатака, али он може да буде извршен једино ако је базиран на првобитном разумевању ритма и структуре Великог поста.

¹² О св. Андреју Критском види: KRUMBACHER, I, p. 165, II, p. 673; E. WELLEZ, *A History of Byzantine Music and Hymnography* (Oxford, 1949), pp. 174 ff., 202 ff.

Као почетак Поста, његово проглашење, „штимовање“ иза кога почиње „мелодија“, је велики покајни Канон св. Андреја Критског. Раздељен на четири дела, чита се на Великом повечерју прва четири дана Великог поста. Најбоље се може описати као покајни плач који нам доводи у свест размер и дубину греха, који потреса душу очајем, кајањем и надом. Св. Андреј Критски је са посебном вештином проткао велике библијске теме — Адама и Еву, Рај и пакао, патријарха Ноја и потоп, Давида, обећану земљу, и најзад, Христа и Цркву — са исповедањем греха и покајањем. Догађаји из библијске историје се откривају као догађаји *мога* живота, дела Божија у прошлости као дела која се тичу *мене* и *мога* спасења, трагедија греха и издаја, као *моја* лична трагедија. Мој живот ми се показује као део велике свеобухватне борбе између Бога и силâ таме које бунтују против Њега.

Канон почиње са овом личном нотом:

„Где да почнем да оплакујем
проклета дела живота свога.
Какав ћу основ положити, Христе,
овом оплакивању“?

Моји греси се откривају у дубокој вези са непрекидном драмом људског односа са Богом.

Прича о човековом паду је моја прича:
„Преступ Адамов учиних својим. Знам да сам
се због својих грехова лишио Бога, вечног
Царства и блаженства...“

Изгубио сам све божанске дарове:
„Запрљао сам одећу свог тела, помрачио
сам слику и прилику Божију...
потамнела је лепота моје душе; поцепао сам

прву одећу коју ми изатка Створитељ, па сам наг...“

Тако четири узастопне вечери девет ода *Канона* прича ми духовну причу о свету, а то је у исто време и *моја* прича. Оне ме подсећају на одлучујуће догађаје и дела прошлости чији значај и сила су вечити, јер свака људска душа — јединствена и ненадоместива — пролази кроз исту драму, суочена је са истим коначним избором и открива исту коначну реалност. Примери из Светог Писма су нешто далеко више од обичних „алегорија“, како понеки људи мисле, и стога сматрају да је овај *Канон* „претрпан“, натоварен неважним именима и епизодама. Зашто да говоримо — питају они — о Кајину, Авељу, Давиду и Соломону, када је много једноставније да само кажемо: „Згрешио сам“? Они не разумевају да сама реч *грех* у библијској и хришћанској традицији — има дубину, смисао који „савремени“ човек једноставно не може да схвати пошто исповеда своје грехе на начин који не одговара истинитом хришћанском покајању. Култура у којој живимо и која формира више погледе, у ствари искључује појам греха. Јер ако је грех, пре свега, човеков пад са невероватно велике висине, и човек одбија овај „позив свише“, шта све ово може да значи у култури која игнорише и негира ту „велику висину“ и тај „зов“ и опредељује човека не „одозго“ него „одоздо“ — култура која је, иако отворено не негира Бога, материјалистичка од врха до дна, која о човеку размишља само у терминима материјалних добара и негира његов трансцендентални призив. Овде се о греху првенствено мисли као о природној „слабости“, а до њега обично долази због „рђавог прилагођавања“, које, опет, има социјални корен и стога, може да буде од-

страњено бољом социјалном и економском организацијом. Из овог разлога, „модеран“ човек и кад исповеда своје грехе, он се у ствари не каје. Зависно од његовог поимања религије, он или формално набраја своје формалне преступе и формална правила, или дели своје „проблеме“ са исповедником очекујући од религије некакав терапеутски поступак који ће га поново усрећити и успокојити. Ни у једном ни у другом случају ми немамо покајање као некакав шок, при коме човек, видевши у себи „слику неизрециве славе“ схвата да ју је у свом животу упрљао, изневерио и одбацио; покајање као жаљење које долази из крајње дубине људске свести; као жеља за повратак; као подчињавање Божијој љубави из милости; због свега овога није довољно да се каже: „згрешио сам“. Ово исповедање добија свој значај и делотворност једино онда ако је грех схваћен и доживљен у свој својој дубини и туги.

Баш у томе и јесте функција и сврха Великог канона да нам открије грех не дефиницијом и набрајањем већ дубоким размишљањем о великој библијској причи, која је заиста прича греха, покајања и праштања. Ово нас размишљање одводи у сасвим другачију духовну културу, изазива у нама сасвим други поглед на човека, на његов живот, његове циљеве и његове мотивације. Он у нама васпоставља фундаментални духовни оквир у коме покајање бива поново могуће. Када, на пример, чујемо:

„Немам праведност Авељеу, о Исусе, и нисам Ти понудио дар који можеш примити, нити божанско дело, чисту жртву или живот неокаљан...“

ми разумемо да прича о првој жртви, која је летимично поменута у Библији, открива нешто суштинско о нашем

животу, о самом човеку. Разумемо да је грех, пре свега одбијање живота као приноса или жртве Богу, или, другим речима, одбијање божанске оријентације у животу. Тај је грех, стога, у свом корену одступање наше љубави од свог крајњег објекта.

На основу овог сазнања, које је толико дубоко искорењено из нашег „модерног“ доживљаја и искуства, може да се каже нешто што је тако „егзистенцијално“ истинито:

„Испунивши прашину животом Ти си ми дао месо и кости, надахнувши их животом, о Творче, Искупитељу и Судију, примио си мене, који се кајем...“

Велики канон, да бисмо га потпуно усвојили подразумева, наравно, познавање Библије и способност да у дубоком размишљању докучимо шта он за нас значи. Ако данас многи долазе до закључка да је *Канон* досадан и неважан, то је стога што се њихова вера више не напаја на извору Светог Писма, које је за свете Оце Цркве било *извор* вере. Ми треба поново да учимо на који начин да уђемо у свет који је открила Библија и како да у њему живимо. А за то је најбољи пут Литургија Цркве, која се не састоји само у саопштавању библијског учења, него је откривење библијског пута у живот.

Посно путовање почиње са враћањем на „тачку од које смо кренули“ — Стварање, пад, искупљење, у свет у коме све говори о Богу и показује одсјај Његове славе, у коме се сви догађаји повезују са Богом, човек проналази своју праву димензију, пошто ју је пронашао — каје се.

2. СУБОТЕ ВЕЛИКОГ ПОСТА

Свети Оци често упоређују Велики пост са путовањем изабраног народа четрдесет година кроз пустињу. Знамо из Библије да је, за време овога путовања, Бог чинио чуда, да би свој народ сачувао од очаја и да би му открио свој крајњи план. По аналогiji, свети Оци дају исти тип објашњења и за четрдесет дана Великог поста.

Иако је његов крајњи циљ Пасха, обећана земља Царства Божијег, на крају сваке недеље Велики пост има специјални „застој“ — очекивање тог циља. То су два „евхаристична“ дана — субота и недеља, који имају посебан значај у духовном путовању Великог поста.

Почнимо са суботама. Њихов специјални статус у нашој традицији, њихово искључивање из посног типа богослужења, захтева извесно објашњење. С тачке гледишта „правила“, које смо раније објаснили, субота није дан *поси* већ дан *иразновања*, јер ју је сам Бог установио као празник: „и благослови Бог седми дан и освети га јер се тога дана одморио од дела која учини и створи Бог“. Не може нико развргнути или укинути оно што је Бог наредио. Истина је да многи хришћани мисле да је божанска установа суботе просто пренета на недељу, која је тада постала хришћански дан одмора или *sabbath*. Ничим не може бити поткрепљено ово веровање — нити из Светог Писма нити из Светог Предања. Баш напротив, „бројање“ недеље од стране св. Отаца као *иpвоџ* или *осмоџ* дана подвлачи њену разлику од *седмоџ* дана, дана освећеног и благословеног од Бога. То је

1 Мојс. 2, 3

1 Мојс. 1, 31

дан када је признато да је све што је створено — „врло добро“, и такво је његово значење у Старом Завету, које је задржао и сам Христос и Црква. То значи, да је и поред греха и пада, свет остао *добра* Божија творевина; он је одржао ону суштинску доброту, којој се Бог радувао: „И виде Бог све што је створио и, гле, бејаше врло добро“. Одржавати *sabbath* (субота) као што је од почетка замишљено, значи да живот може имати смисла, може бити срећан и стваралачки. Он може да буде оно зашто га је Бог створио. А субота, дан одмора, када се *радујемо* плодовима нашег рада и наше делатности, остаје за увек благослов који је Бог даровао свету и његовом животу. Овај континуитет хришћанског разумевања суботе у односу на Стари Завет не само да не искључује него логички подржава *дисконтинуитет*. Јер у Христу ништа не остаје исто, јер је све испуњено, превазиђено и свему је дато ново значење. Ако је субота, у својој крајњој реалности, присутност Божијег „врло доброг“ у самој структури овог света, онда је „овај свет“ откривен у Христу у новој светлости. Христос је од њега направио нешто ново. Христос је човеку даровао Царство Божије које „није од овога света“. И у овоме је врхунски „прелом“ који за хришћане чини „све ствари новим“. Доброта света и свега у њему, сада се подразумева у њиховом коначном опредељењу и завршетку у Богу, у Царству Божијем, *које ће доћи*, и појавити се у свој својој слави тек пошто се оконча овај свет. Штавише, овај свет, са одбацивањем Христа, показао је да је у власти „кнеза овога света“ и да у „злу лежи“. За њега пут спасења није у еволуцији, побољшавању или „прогресу“ већ у крсту, смрти и васкрсењу. Он „неће оживети ако не умре“. На тај начин хришћанин живи „дво-

1 Јн. 5, 19

1 Кор. 15, 36

струки живот“ — не тако што овај „световни“ живот ставља поред својих „религијских“ активности, већ у том смислу што овај живот у својој целовитости чини да буде „предукус“ и припрема за Царство Божије, чинећи да свака његова делатност буде потврда и очекивање онога што „треба да дође“. Такво је значење и еванђелске привидне контрадикције: Царство Божије је „међу нама“ и Царство Божије „треба да дође“. Уколико га човек не открије у средишту свога живота не може у њему да види предмет оне љубави, очекивања и жудње, на које нас Еванђеље призива. Човек може и да верује у казну или награду после смрти, па да ипак не разуме радост и јачину хришћанске молитве: „нека дође Царство Твоје!“ — „Дођи, Господе Исусе!“ Христос је дошао да бисмо могли да Га *чекамо*. Он је ушао у живот у времену да би живот и време постали пролаз, пасха у Царство Божије.

Субота, дан стварања, дан „овог света“ постао је — у Христу — дан очекивања, дан *ипред* даном Господњим. Преображај суботе се десио оне велике и свете Суботе у којој је Христос, пошто је „обавио све своје послове“, лежао у гробу. Следећег дана „првог после суботе“, Живот је засијао из животодавног гроба, мираносицама је речено: „Радујте се!“; ученици не повероваше од радости и чуђаху се, и почео је први дан новог стварања. У томе Новом дану Црква учествује, у њега она улази у недељу. Међутим, још увек она живи и путује у времену „овога света“ који је у својој тајанственој дубини постао субота, јер према апостолу Павлу „ви сте умрли и ваш живот је са Христом сакривен у Богу. Када се јави Христос, Који је наш живот, онда ћете се и ви са њим јавити у слави“.

Кол. 3, 3-4

Све ово објашњава јединствено место суботе — седмог дана — у литургијској традицији: њен двоструки карактер као дана *празника* и дана *смрти*. Она је *празник* зато што је у овом свету и у овом времену Христос победио смрт и прогласио Своје Царство, јер су Његово оваплоћење, смрт и васкрсење испуњење стварања коме се Бог радовао у почетку. Она је дан *смрти* јер је у Христовој смрти умро и свет, и његово спасење, испуњење и преображење су с оне стране гроба, у „веку који треба да дође“. Све недеље у литургијској години имају своје значење од две одлучујуће суботе: оне Лазаревог васкрсења, које се десило у овом свету и представља објаву и сигурност свеопштег васкрсења, и оне велике и свете суботе Пасхе, када је и сама смрт преображена и постала „празник“ — Пасха у нови живот новог стварања.

Ово значење суботе добија посебну јачину за време Великог поста, јер је сврха Великог поста баш у томе да поново открије хришћанско значење времена као припреме и ходочашћа и статус хришћанина као „туђина“ и „изгнаника“ у овоме свету. Ове суботе повезују посне напоре са будућим испуњењем, и дају посту посебан ритам. С једне стране, субота у Великом посту је „евхаристични“ дан обележен служењем божанске Литургије св. Јована Златоуста, а Евхаристија је увек *празник*. Специфичан карактер овог празника је ипак да се он односи на Велики пост као путовање, стрпљење и напор, те тако постаје „станка“ чија сврха је да размислимо о крајњем циљу тога путовања. Ово је посебно подвучено у одељку из Посланице Јеврејима који се чита сваке суботе Великог поста. Централна мисао се односи на типологију историје спасења, поклонички пут, обећање и веру у ствари које ће доћи.

1 Петр. 2, 11

Прве суботе, слушамо величанствени предговор Посланице (Јевр. 1, 1–12) са свечаним сведочењем о Стварању, искупљењу и вечном Божијем Царству:

„Бог који је од давнина много пута и на много начина говорио нашим очевима преко пророка, у ове последње дане проговорио нам је преко Сина, кога је поставио за свога наследника, чијим посредством је и свет створио ... А ти си увек исти и твојих година неће нестати...“

Ми живимо у овим „последњим данима“ — данима крајњег напора. Ми смо још увек у „данас“, али приближава се крај. У *групу* суботу ми слушамо:

Јевр. 3, 12–16

„Гледајте, браћо, да како не буде у коме од вас зло срце које не верује, па да отпадне од живог Бога. Него бодрите један другог сваки дан, *док год се каже данас...* Постали смо, наиме, Христови саучесници само ако почетак поуздања до краја чврсто држимо...“

Борба је тешка. Страдање и искушења су цена коју плаћамо за „боље и трајно имање“. Из овог разлога, штиво *шреће* суботе бодри нас:

Јевр. 10, 34

Јевр. 10, 32–38

„Не одбацујте, дакле, своје поуздање, које има велику награду. Вама је, наиме, потребна истрајност да извршите вољу Божију и примите обећање. Јер још мало, врло мало, па ће доћи, онај који треба да дође и неће одоцнити...“

Вера, љубав и нада су оружје ове борбе, потврђује нам читање *четврте* суботе.

Јевр. 6, 9–12

Време се скраћује, очекивање постаје све жељније, уверење све радосније. Такав је тон Посланице која се чита *петте* суботе:

Јевр. 9, 24–28

„... Христос ће се, пошто је једном принет на жртву да понесе грехе многих, други пут јавити не због греха *него да сјасе оне који Га чекају*“.

Ово је последње читање из Посланице, све до Лазарева суботе, када са времена очекивања, почињемо да „прелазимо“ у време испуњења очекивања.

За Лазареву суботу су одабрани одељци из Еванђеља св. Марка. Кључ његовог значења је дат *прве суботе*: Христос одбацује фарисејски табу јеврејске суботе, објављујући:

Мк. 2, 23;
Мк. 3, 5

„субота је створена ради човека, а није човек ради суботе. Стога је Син човечији господар и суботе...“

Настаје нова ера. Почело је поновно стварање човека. *Друге суботе* слушамо како губавац говори Христу:

Мк. 1, 35-44

„Ако хоћеш, можеш ме очистити ... и Христос му одговори, хоћу, буди чист...“

Мк. 2, 14-17

Треће недеље видимо како Христос кида све табуе: „... једући са цариницима и грешницима“. *Четврте недеље* на оно „врло добро“ из Постања Еванђеље одговара са радосним ускликом: „... све је добро учинио, и глуве чини да чују и неме да говоре...“

Мк. 8, 29

Најзад, *пете недеље* све ово достиже врхунац у одлучном Петровом исповедању: „... Ти си *Христос*...“

Тиме човек прихвата тајну Христа, тајну новог стварања.

Великопосне суботе, као што смо рекли, имају и *групу* тему или димензију: то је *смрти*. Са изузетком прве суботе, која је традиционално посвећена св. Теодору Тирону, а *петна* — субота акатиста — остале три суботе

су дани општег сећања на оне који су уснули у Господу „у нади на васкрсење и на живот вечни“. Ово сећање, како смо већ напоменули, припрема и објављује субота Лазаревог васкрсења и Велика и Света Субота Страсне недеље. Не ради се само о делу љубави и „добром делу“. Ствар је у том да „овај свет“ суштински откривамо као свет који умире и као смрт. У овом свету смо осуђени на смрт, као што је на смрт осуђен и сам свет. Али у Христу је смрт уништена изнутра, као што апостол Павле каже, изгубила је „жаоку“, сама је постала улазак у пунији живот. За сваког од нас овај улазак у пунији живот је почео са Крштењем, које је наша крсна смрт и чини *мртвим* оне, који су живи („ви сте сви мртви“) и *живим* оне који су мртви: јер „смрти нема више“.

Кол. 3, 3

Због велике искривљености уобичајене свакодневне побожности у односу на право значење хришћанске вере, *смрти* се поново вратила. Ово симболизује на многим местима употреба црних одежди при сахранама и опелима. Ипак треба да знамо да је за хришћане боја смрти бела. Молитве за мртве нису туговање и то није нигде боље показано него у вези између општег помињања мртвих, са суботом уопште и посним суботама, посебно. Због греха и престопа, радосни дан Стварања је постао *даном смрти*. И сама творевина Божија „потчињавајући се ништавности“ постала је смрт. Али Христова смрт је васпоставила седми дан чинећи га даном поновног стварања, превазилажењем и уништењем онога што је овај свет учинило триумфом смрти. И крајњи циљ Великог поста је да се у нама пробуди „жељна жудња за откривањем синова Божијих“, што је садржина хришћанске вере, љубави и наде. Овим даном смо спашени. Нада, коју сада видимо, није нада. Јер ко се нада оном

Рм. 8, 20

што види? Али ако се надамо оном што не видимо, то очекујемо са стрпљењем... Светлост Лазареве суботе и радосни мир Велике и Свете Суботе дају значење и значај хришћанској смрти и нашим молитвама за умрле.

3. НЕДЕЉЕ ВЕЛИКОГ ПОСТА

Свака недеља Великог поста има две теме, два значења. С једне стране, свака припада једној секвенци у којој се откривају ритам и духовна „дијалектика“ Великог поста. С друге стране, током историјског развоја Цркве свака је недеља за време поста добила и другу тему. Тако, прве недеље Црква слави „Недељу Православља“ — подсећајући се победе над иконоборством и на поновно увођење прослављања икона у Цариграду 843. године. Веза ове прославе са Великим постом је чисто историјска. Прва „победа православља“ десила се баш у ову недељу. Исто важи и за прославу *св. Григорија Паламе*, друге недеље Великог поста. Осуда његових непријатеља и потврда његовог учења од стране Цркве у 14. веку била је проглашена као друга победа православља. Због тога је уведено да се његова годишња прослава одржава друге недеље Великог поста. Важне и осмишљене саме по себи, ове су прославе као такве независне од Великог поста и ми их можемо изоставити у нашим разматрањима. Са Великим постом је више повезано прослављање успомене на *св. Јована Лествичника*, четврте недеље и *св. Марије Еџипћанке*, пете недеље. У једном и другом Црква види истакнуте носиоце и унапређиваче хришћанског аскетизма. Св. Јован је изразио принципе аскетизма у својим делима, а св. Марија у свом животу. Њихово прослављање у

другој половини поста очигледно је имало за циљ да охрабри и одушеви верне у њиховој решености да издрже у својим посним духовним подвизима. Али пошто аскетизам ипак треба да буде отелотворен кроз праксу, а не само прослављан, прославом наведена два светиња циља се на наше личне напоре у посту. У последњој глави ћемо расправљати и о његовом значају.

Што се тиче прве и основне теме у недељама поста то је она првенствено истакнута у одељцима који се читају из Светог Писма. Да бисмо разумели њихов ток морамо се још једном подсетити на првобитну везу између Великог поста и Крштења и значаја поста као припреме за Крштење. Ови одељци су саставни део раних хришћанских катихеза. Они објашњавају и резимирају припреме катихумена за пасхалну тајну крштења. Крштење је улаз у нови живот, који је објавио Христос. Катихуменима је овај нови живот наговештен и обећан и они га примају вером. Они личе на људе Старог Завета који су живели својом вером у обећању, а његово испуњење нису видели.

Ово је тема *прве* недеље. Пошто су поменути праведници Старог Завета, Посланица изводи закључак „... и сви ови, иако су посведочени за своју веру, не примише обећања, пошто је Бог за нас предвидео нешто боље...“

Јевр. 11, 24-26;
32-40; 12, 2

Шта то значи? Одговор налазимо у Еванђељу које се чита *прве* недеље:

Јн. 1, 43-51

„... видећеш и веће од овога. Заиста, заиста, кажем вам, видећете отворено небо и анђеле Божије како се пењу и силазе на Сина човечијег.“ Ово значи: ви оглашени који верујете у Христа, ви, који желите да будете крштени, који се припремате за Пасху — видећете вас-

постављање новог доба, испуњење свих обећања, пројаву Царства Божијег. Али видећете то једино ако верујете и покајете се, ако промените свој ум, ако имате жељу, ако прихватите напор.

На ово нас подсећа читање из посланице на *другу* недељу:

Јевр. 2, 1-3

„Зато треба већма да пазимо на оно што смо чули, да не промашимо циљ... Како ћемо избећи ако пренебрегнемо толико спасење?“

Мк. 2, 1-12

У Еванђељу *друге* недеље слика овог напора и жеље је показана у причи о одузетом, кога су до Христа спустили кроз кров:

„... и кад Исус виде њихову веру рече одузетом: сине, греси су ти опроштени.“

Трећа недеља је недеља Крста. И Еванђелска тема је о Крсту:

Мк. 8, 36-9, 1

„... Јер користи ли човеку да задобије сав свет а душу изгуби? Јер што ће човек дати у замену за душу своју?“

Јевр. 4, 14-5, 6;
Јевр. 6, 13-20;
Јевр. 9, 11-14

Од ове недеље па надаље одељци, који се читају из Посланице Јеврејима, откривају нам значај Христове *Жртве* преко које смо добили приступ у „унутарње одаје иза завесе“, тј. у Светињу над светињама Царства Божијег (*Трећа* недеља, *Четврта* недеља и *Пета* недеља), док се у Еванђељу св. МАРКА објављује добровољно страдање Христово:

Мк. 9, 17-31

„Син човечији биће предан у руке људи и они ће Га убити... — *Четврта* недеља

и Његово васкрсење:

Мк. 10, 32-45

„и трећи дан васкрснуће.“ — *Пета* недеља.

Катихеза припрема за велику тајну се приводи крају. Одлучујући час човековог уласка у Христову смрт и васкрсење се приближава.

Данас не постоји припрема оглашених за Крштење, али мада крштени и миропомазани, нисмо ли ми у извесном смислу још увек „катихумени“? Или, зар се ми сваке године не враћамо у ово стање? Зар не отпадамо све више и више од велике тајне које смо постали учесници? Није ли нам потребан у животу који представља непрестано отуђење од Христа и Његовог Царства, — овај годишњи пут који нас враћа до самог извора наше хришћанске вере?

4. СРЕДИНА ПОСТА: ЧАСНИ КРСТ

Трећа недеља Великог поста се назива *Поклоњење Крста*. Тога се дана на великом бденију, после великог славословља, у свечаној литији износи Крст на средину храма — где остаје преко целе седмице. После службе је предвиђен посебан обред поклоњења Часном крсту. Важно је да се напомене да тема Крста, која доминира у химнографији те недеље, није страдање, него победа и радост. Штавише ирмоси недељног канона су узети из пасхалне службе — „Дан васкрсења“ — а канон је парафразиран ускршњи канон.

Значење свега овога је јасно. Налазимо се у *средини Поста*. С једне стране физички и психички напор, ако је озбиљан и доследан, почиње да се осећа. Терет постаје све тежи, а наш замор све очигледнији. Потребна нам је помоћ и подршка. С друге стране, пошто смо издржа-

ли овај умор и попели се до врхунца планине, почињемо да сагледавамо крај нашег путовања, и зраке Васкрса који постају све светлији. Велики пост је наше самораспињање, наш доживљај, ма колико ограничен. Христову заповест коју смо слушали у недељном Еванђељу: „Који хоће да иде за мном, нека се одрече себе, узме крст свој и пође за мном“. Али ми не можемо да узмемо свој крст и следимо за Христом уколико немамо *Његов* Крст, који је Он узео да би нас спасао. Нас спасава Његов, а не наш крст. Његов Крст даје не само значај него и силу другим крстовима. Ово нам је објашњено у *Синаксару* у недељу крста:

Мк. 8, 34

Ове недеље, а то је трећа недеља Великог поста, прослављамо Часни и Животворни Крст, из следећих разлога: пошто ми за време четрдесетодневног поста, на изванредан начин сами себе разапиемо ... и постајемо заједљиви, малодушни и слаби, приказује нам се Животворни Крст ради освежења и самопоуздања, ради сећања на страдање нашег Господа и ради утехе... Ми лично на оне који иду дугачком и мукотрпном стазом, уморе се, виде лиснато дрво, седну у хладовину да се мало одморе и онда, као да су подмлађени, продужавају свој пут. Слично томе, у време посног и тешког пута и напора, свети Оци су предвидели да међу нама буде Животворни Крст, да нам да одмор и освежење, да бисмо били лагани и храбри за преостале задатке... Или, да дамо још један пример: када долази цар, најпре се појаве његове заставе и симболи, па затим појави се и он сам, весео и радостан због победе, и радошћу испуни и своје поданике. Исто тако наш Господ Исус Христос, који ће нам ускоро показати Своју победу над смрћу и појавити се у слави Васкрслог дана, унапред нам шаље

Свој скиптар, царски символ — Животворни Крст — који нас испуњава радошћу и припрема да, колико је то могуће, дочекамо самог Цара и изразимо славу Његовој победи... Све ово у средини Великог поста, који је, због својих суза, напора и малодушности, као горки извор „али нас Христос теши као што нас је тешио у пустињи, и тако све дотле док нас не доведе својим Васкрсењем до духовног Јерусалима ... јер Крст је назван Дрветом Живота, он је Дрво посађено у рају, и зато су оци наши планирали његово прослављање средином поста, сећајући се како је Адам имао блаженство и како га је изгубио, подсећајући нас да имајући учешћа у овоме Дрвету, нећемо више умирати него ћемо живети вечно...“

Тако, освежени и охрабрани, отпочињемо други део поста. Још једна седмица и у *четврћу* недељу слушамо објаву: „Сина човечија предају у руке људске и убиће Га. А кад Га убију, после три дана ће васкрснути“. Нагласак више није на нама, нашем покајању и труду, већ на догађају који се десио „ради нас и ради нашег спасења“:

Мк. 9, 31

„О, Господе, који си учинио да се данас припремамо за Светлу недељу, засијавши васкрснућем Лазара, као јарким светлом, помози нам да истрајемо на путовању поста. Пошто смо доспели до друге половине поста учини да се појави и божански живот; и када стигнемо до краја нашег труда дај да примимо блаженство вечно...“

На јутрењу, у четвртак пете недеље, слушамо још једном *Велики Канон св. Андреја Критског*, али овог пута у целини. Ако је на почетку поста овај канон био символ врата кроз која улазимо у покајање, сада, на крају

Великог поста, он звучи као *сиже* покајања и његовог испуњења. У почетку смо га само слушали, сада су његове речи постале наше речи, и процена наших посних напора. Процена колико смо све ово заиста сами усвојили, доживели и преживели. Како далеко смо стигли стазом покајања? Јер све оно што се односи на нас, приводи се крају. Од сада ми следимо за апостолима „на њиховом путу за Јерусалим и за Христом који иде испред њих“. И Христос им рече: „Ево, идемо горе — у Јерусалим и Сина човечјег предаће првосвештеницима и књижевницима, па ће Га осудити на смрт и предаће Га многобошцима, и наругаће му се, испљуваће Га, шибаће Га и убиће Га, а после три дана васкрснуће“. Ово је Еванђеље пете недеље.

Мк. 10, 32-45

Тон посних богослужења се мења. У првом делу Великог поста подвлачен је *наш* напор, *наше* очишћење, а сада нам се скреће пажња да ово очишћење није *само* по себи крај, већ оно мора да нас води размишљању, разумевању и усвајању тајне Крста и Васкрсења. Сада нам се открива да наш напор представља учествовање у тој тајни, на коју смо били тако навикнути да смо је сматрали за нешто јасно и разумљиво *само* по себи, а што смо просто заборавили. И када Га, заједно са апостолима пратимо у Јерусалим „завидљени смо и уплашени“.

5. НА ПУТУ У ВИТАНИЈУ И ЈЕРУСАЛИМ

Шестиа, и последња недеља Великог поста зове се *Врбица* (недеља палми). Током шест дана који претходе Лазаревој суботи и Врбици, кроз Литургију Цркве, сле-

димо за Христом од оног момента када је објавио смрт свога пријатеља и затим кренуо на пут за Витанију и Јерусалим. У недељу увече, на вечерњи, дата је тема и тон за целу седмицу:

„Отпочињући са ревношћу шесту недељу поста и објављујући празник палми принећемо химне Господу који долази у Јерусалим у божанској слави и сили да би смрћу усмртио смрт“.

Центар пажње је Лазар — његова болест, његова смрт, туга рођака и Христово реаговање на све ово.

Тако, у понедељак ми слушамо:

„Данас је болест Лазарева саопштена Христу док је ходао с друге стране Јордана...“

У уторак:

„Јуче и данас је Лазар болестан“.

У среду:

„Данас је мртви Лазар сахрањен и његови рођаци плачу...“

У четвртак:

„Лазар је мртав већ два дана...“

Најзад, у петак:

„Изјутра дође Христос...“

да васкрсне мртвог брата (Марте и Марије). Цела седмица је прошла у духовном медитирању о предстојећем сусрету Христа и смрти — најпре у лицу његовог пријатеља Лазара, а затим Христовој сопственој смрти. Она представља приближавање онога „Христовог часа“ о коме је Он тако често говорио и према коме је било усредсређено целокупно Његово земаљско служење. Морамо да се запитамо: које место и значење има ово раз-

мишљање у посној литургији? У каквом су они односу према нашем посном труду?

Ова питања представљају још једно које треба да укратко расправимо. У прослављању догађаја из Христовог живота, Црква веома често — ако не и увек — транспонује прошлост у садашњост. Тако на Божић ми певамо: „Данас Дјева натприродно рађа...“ На Велики петак: „данас стоји пред Пилатом...“ На Врбицу: „Он данас долази у Јерусалим“. Поставља се питање: Какво значење има ово преношење догађаја, какав је значај овог литургичког данас?

Вероватно, већина посетилаца Цркве разуме то као реторичку метафору, као поетску „фигуру говора“. Наш модерни приступ богослужењу је или *рационалан* или *сентименталан*. *Рационални* се прилаз састоји од свођења литургичке прославе на *идеју*. То има свој корен у „западњачкој“ теологији, која се развијала на православном Истоку после патристичке ере, за коју је литургија у најбољем случају сировина за лепе интелектуалне дефиниције и претпоставке. Оно што у богослужењу не може да буде сведено на интелектуалну истину, етикетирано је као „поезија“ тј. нешто што не треба сувише озбиљно узимати у обзир. А пошто је очигледно да догађаји које прославља Црква припадају прошлости, литургичком *данас*, није давано никакво озбиљно значења. Што се тиче *сентименталног* прилаза, он се појавио као резултат индивидуалистичке и егоцентричне побожности, и у многим случајевима, представља супротност интелектуалној теорији. За ову врсту побожности, богослужење је, изнад свега, корисни оквир за личну молитву, надањујућа позадина, која има за циљ да „подгреје“ наше срце и да га управи према Богу. Овде

је садржина и значење служби, литургичких текстова, обреда и радњи секундарне важности. Оне су корисне и од значаја само док сам на молитви. На тај начин литургичко *данас*, као и сви други литургички текстови, сведено је на некакву неодређену, предану и одушевљену „молитву“.

Због тога што је у црквеном менталитету у односу на ова два става дошло до оштре поларизације, веома је тешко доказати да Литургија *не може* да буде сведена ни на „идеју“ ни на „молитву“. Идеје се не светкују и свечано не служе. Што се тиче личне молитве, у Еванђељу није речено да се ради молитве закључамо у своју собу и тамо успоставимо лични контакт са Богом! Суштина неког славља је у томе да оно обухвата и догађај и социјалну или колективну реакцију на тај Догађај. Прослављање је могуће једино онда када људи скупивши се превазилазе природну одељеност и изолацију једног од другог, заједно реагују као „тело“, као да су заиста једно у односу на неки догађај (нпр. свадба, погреб, победа, слава...). Природно чудо свих прослава се састоји баш у томе што превазилази, па нека то буде и за извесно време, ниво идеја и оног што се зове индивидуализам. Јединка се у прославама заиста губи и на јединствен начин проналази друге. Али какво је значење литургичког *данас*, којим Црква започиње свако своје славље? И какав смисао имају прошли догађаји прослављани *данас*?

Мт. 6, 6

Може се без преувеличавања рећи да је целокупан живот Цркве непрекидно *сјомињање* и *сећање*. На крају сваке службе обраћамо се светима „чију успомену прослављамо“, али изнад свих сећања, Црква је *сећање на Христа*. Са чисто природне тачке гледишта, сећање

је компликована способност. Тако, сећати се некога кога волимо и кога смо изгубили, означава две ствари. С једне стране сећање на прошлост је нешто више него просто знање о прошлости. Када се сећам свог покојног оца, ја га видим, он је присутан у мом сећању не као збир свега што ја о њему знам, већ је присутан у целокупној својој живој реалности. А с друге стране та присутност чини да изразито осећам да он више није овде, да у овом свету и овом животу више никад нећу додирнути руку коју у сећању тако живо видим. На тај начин, сећање је: најчудеснија, а у исто време најтрагичнија људска способност, јер ништа боље не открива нарушену природу у нашем животу, човекову немогућност да било шта одржи и истинито поседује у овом свету. Сећање нам открива да „на земљи владају време и смрт“. Али то је само због ове јединствене људске функције сећања на коју је и хришћанство усредсређено, јер се и оно састоји од сећања на једног Човека, на један Догађај, на једну ноћ у чијој дубини и тами нам је речено: „... чините ово у мој спомен“. И, гле, десило се чудо! Ми Га се сећамо и Он је овде — не као носталгична слика прошлости, не као тужно „никада више“, него са таквом интензивном садашњошћу да Црква може вечито да понавља оно што су апостоли рекли после Емауса: „... Зар није у нама горело срце?“.

Лк. 24, 32

Природно сећање је, пре свега, „присуство одсутног“, тако што је год више присутан онај кога се сећамо, бол због његовог одсуствовања је оштрији. Али у Христу, сећање је поново постало сила која испуњава време поремећено грехом и смрћу, мржњом и заборавношћу. Ово ново сећање, које превазилази време и његову поремећеност, представља срж литургичког прославља-

ња, литургичког *данас*. Но, будимо сигурни, Дјева не рађа *данас*, нико „фактички“ не стоји пред Пилатом, и ако чињенице, ови догађаји припадају прошлости. Али *данас* ми можемо да се сећамо ових чињеница. Прва је првенствено дар и сила тога сећања које преображава чињенице прошлости у *догађаје* који вечито имају значај.

Литургичка прослава је поновни улазак Цркве у одређени догађај, а то не означава само њену „идеју“ већ њену радост или тугу, њен живот и конкретно постојање. Треба знати једно: узвиком „Боже мој, Боже мој, зашто си ме оставио“, разапети Христос је показао Свој „кеносис“ и Своју понизност. Празнујући ово сваке године оног јединственог Петка, ми, без умовања о догађају, поуздано знамо да ће ове речи, једном изговорене, остати вечито реалне, да их никада не може избрисати никаква победа, никаква слава или „синтеза“. Потребно је да се објасни једна ствар: Лазарево васкрсење је било потребно да би се „потврдило свеопште васкрсење“ (тропар дана). Славље овог дана је уочи једне седмице која представља лагано приближавање сусрета живота и смрти, у коме ћемо и ми постати његов саставни део и властитим очима видети и целим бићем осетити оно што је Јован изразио речима: „Исус ... узбуди се веома у души, узруја се и — заплака“. За нас се све ово дешава *данас*. Ми нисмо били са уплаканим сестрама код гроба у Витанији. Ми о томе знамо само из Еванђеља. Али у црквеној прослави, *данас* та чињеница постаје и за нас *догађај*, а за мене сила мога живота, сећање и радост. Теологија не може бити изнад „идеја“. И са становишта идеје, да ли нам је потребно ових пет дугих дана, када је једноставније исказати речима,

Јн. 11, 33-35

потврдити свеопште васкрсење? Али суштина је да реченица сама по себи ништа не потврђује. Истинита *йойшврда* долази од славља, од ових пет дана у којим смо сведоци борбе између живота и смрти, када почињемо не толико да разумемо колико да сведочимо да ће Христос победити смрт смрћу.

Лазарево васкрсење, дивна прослава те јединствене суботе, изнад је поста. У петак, који јој претходи, певамо „... пошто се испунило називавајућих четрдесет дана...“, а изражено литургијским терминима Лазарева субота и Цветна недеља су „почетак Крста“. Међутим, последња седмица Великог поста — непрестано предсавље — ових дана је последње откривење значења Великог поста. Рекли смо на почетку овог поглавља да је Велики пост припрема за Васкрс. Међутим, у стварности, у општем доживљају који је постао традиционалан, ова припрема је апстрактна и номинална. Велики пост и Васкрс су стављени један поред другог, али без стварног разумевања њихове узајамне везе и независности.

Чак и онда када се о посту не мисли као о времену у коме се једном у години треба исповедити и причестити, он се обично схвата у терминима личног труда и напора и тако остаје егоцентричан. Другим речима, оно што стварно недостаје у духовном доживљају јесте онај физички и духовни напор усмерен на наше учествовање у *данас* Христовог васкрсења, не на апстрактну моралност, не на морално побољшање, не на већу контролу над страстима, чак не ни на лично усавршавање, него на учествовање у крајњем и свеобухватном Христовом *данас*.

Хришћанска духовност, која није на ово усмерена, у опасности је да постане лажно-хришћанска, јер је на крају крајева мотивисана са „его“, а не са Христом. Опасност је овде и у томе да срце, очишћено и ослобођено од демона који су га насељавали, остаје пусто и празно и демон се у њега враћа, „узимајући са собом седам других духова, још горих од себе, па уђу и бораве онде, и последње стање тога човека бива горе од првога“. Све у овом свету, па и „духовно“ — може да буде демонско: стога је важно да се поново открије значај и ритам Великог поста као исконске припреме за велико *данас* Васкрсења. До сада смо видели да Велики пост има два дела. Прве недеље Крста, Црква нас позива да се усредсредимо на себе, да се боримо против тела и страсти, зла и свих осталих грехова. И док ово чинимо стално смо позивани да гледамо напред, да меримо и мотивишемо наше напоре „нечим бољим“ што је за нас припремљено. Од недеље Крста центар посног богослужења постаје тајна Христовог страдања, Његовог Крста и смрти. Оно постаје „ход горе у Јерусалим“.

Лк. 11, 26

Најзад, за време ове последње седмице припрема, почиње радост тајне. Напор поста нас је учинио способним да оставимо по страни што је упорно помрачивало централни предмет наше вере, наде и радости. Ма како било и само се време приближава своје крају. И оно се сада више не мери нашим преокупацијама и бригама, већ оним што се дешава на путу за Витанију, и даље, за Јерусалим. И још једном, све ово није теоретисање. За свакога који је окусио истинити литургијски живот — макар једном па и непотпуно — готово да је очигледно да од овог момента ми чујемо „Радуј се, Витанијо, кућо Лазарева“, па онда, „... сутра долази Христос“, спољаш-

њи свет постаје помало нереалан и човек скоро доживљава бол када долази са њим у неопходни свакодневни контакт. То што се дешава у цркви, у службама кроз које из дана у дан, схватамо шта значи очекивати и зашто је Хришћанство, изнад свега другог, очекивање и припрема, па када дође петак увече када певамо „пошто се завршило четрдесет дана душевног усавршавања...“ ми, не само да смо испунили годишњу хришћанску „обавезу“ него смо спремни да узмемо као своје речи које ћемо певати следећег дана: „О, смрти, Христос те је већ у Лазару уништио! Аде, где је твоја победа...?“

ВЕЛИКИ ПОСТ У НАШЕМ ЖИВОТУ

1. УЗМИМО ОЗБИЉНО...

До сада смо говорили о Христовом учењу о Великом посту *како нам* је предато кроз *јосно* богослужење. Али морамо поставити једно питање: како ми ово учење примењујемо у животу? Какав је стварни а не само номинални утицај Великог поста на наш живот? Садашњи живот се сасвим разликује од живота којим су људи живели онда када су створане и установљене ове службе, химне, канони и прописи. Живело се тада у релативно малим, углавном сеоским заједницама у једном органски православном свету. Ритам човековог живота уобличавала је Црква. Међутим, сада живимо у веома урбанизованом, технолошком друштву које је, по религијском убеђењу плуралистичко, а у свом погледу на свет секуларистичко, у коме ми православни представљамо незнатну мањину. Велики пост није више онако „уочљив“ као некада, рецимо у Русији или Грчкој. Стога је наше питање реално како ми можемо увођењем једне или две „символике“ — промене у наш свакодневни живот — одржавати Велики пост?

Очигледно је, на пример, да за већину верника не долази у обзир присуствовање свакодневним посним богослужењима. Они и даље Цркву посећују недељом, а као што већ знамо, недељом за време Великог поста Литургија, бар по спољашњем облику, не одражава Велики пост. На тај начин човек једва да и осети посни тип богослужења, главно средство којим нам се саопштава дух Великог поста. А пошто се Велики пост ни у ком погледу не огледа у култури којој ми припадамо, никакво чудо да, данас углавном, преовладава *негативно* поимање Великог поста — као времена у коме су забрањене разне ствари као што су месо и масноће, игра и разонода. Популарно питање — „чега ћеш се одрећи за време поста?“ је резиме општег негативног приступа. У „позитивном“ смислу, Велики пост се посматра као време у коме морамо извршити своју годишњу „обавезу“ да се исповедимо и причестимо (... и најкасније до Цветне недеље...) како сам прочитао у билтену једне парохије). Пошто је ова обавеза извршена, остатак поста као да губи свако позитивно значење.

Очигледно је стога да се образовала велика неподударност између духа и „теорије“ Великог поста, коју смо покушали да изложимо на бази посних богослужења и, с друге стране, његовог општег и популарног разумевања које поред лаика веома често деле и подржавају и сами свештеници. Увек је лакше свести духовно на нешто формално, него ли тражити духовно иза формалног. Без претеривања можемо да кажемо да је Велики пост, иако га „одржавамо“, много изгубио од свог утицаја на наш живот и престао да буде бања покајања и обнове — оно што би требало да буде сагласно литургичком и духовном учењу Цркве. У таквој ситуа-

цији, можемо ли га ми поново оживети, учинити да поново буде духовна снага у свакодневној реалности нашег живота? Одговор на ово питање првенствено зависи, рекао бих скоро искључиво, од тога да ли ми пост *узимамо озбиљно* или не. Ма колико да су услови у којима данас живимо нови и различити, препреке, саздане нашим модерним временом, стварне и тешке, *ниједна* од њих не представља *аисолућну* препреку, ни једна од њих не чини да пост буде „немогућ“. Стварни корени што Велики пост прогресивно губи утицај на наш живот, далеко су дубљи. Они се свODE на наше свесно или несвесно свођење религије на површни номинализам и симболизам који представљају пут за заобилажење и бежање од озбиљности религијских захтева у нашем животу, захтева за обавезу и напор. Морамо додати да је ово свођење специфично за Православље. Западни хришћани — католици и протестанти — суочени са нечим што сматрају да је „немогуће“, пре ће мењати саму религију, прилагодити је новим условима и тако је учинити „примамљивом“. На пример, недавно смо видели како је Римска црква свела пост на занемарљиви минимум, па онда га практично сасвим одстранила. Са оправданим згражањем ми такво „прилагођавање“ осуђујемо као издају хришћанске традиције и као минимизирање хришћанске вере. И, заиста, истина и слава Православља је у томе да се оно не „прилагођава“ и не прави компромис са нижим захтевима, да би Хришћанство учинило „лаким“. То је слава *Православља*, али не и слава нас православаца. Не данас, чак не ни јуче, него давно пре, ми смо нашли начина да апсолутне захтеве Цркве измиримо са нашим људским слабостима, и то без стида. Пронашли смо и разлоге да у властитим очима изгледамо праведни и да имамо мирну савест.

Метод се састоји у симболичком испуњавању ових захтева, те симболички номинализам прожима данас наш целокупан религијски живот. Тако, на пример, не би нам чак ни на памет пало да вршимо ревизију нашег богослужења и његових монашких прописа — сачувај Боже! — просто ми ћемо службу која траје један сат назвати „свеноћно бденије“, и гордо објаснити да се ради о истој служби коју су служили монаси у лаври светог Саве у 9. веку. Што се тиче Великог поста, уместо да постављамо фундаментална питања „шта је пост“ или „шта је Велики пост“, ми се задовољавамо великопосним симболизмом. У црквеним часописима и новинама се појављују рецепти за „деликатесна посна јела“ и парохија чак може да прикупи додатна средства на основу добро рекламираног „укусно припремљеног посног ручка“. У нашим црквама објашњава се толико много симболичких, интересантних, живописних и занимљивих обичаја и традиција, које нас повезују не толико са Богом и новим животом у Богу, него са прошлошћу и обичајима наших предака, тако да је постало веома тешко уздићи се изнад овог религијског фолклора и сагледати крајњу озбиљност религије. Наглашавам да у самим обичајима нема ничег рђавог. Када су се појавили нису били средство и израз одређеног друштва да се *религија схвати озбиљно*. То нису били симболи; био је то сам живот. Али, како се живот мењао и све мање и мање био формиран од стране религије у својој свеобухватности, десило се да су неки обичаји преживели као симболи о начину живота, који више није постојао. А оно што је преживело било је, с једне стране, најживописније, а с друге, најмање тешко. Духовна опасност при томе била је да се, мало по мало, сама религија почела радије разумевати као систем симбола

и обичаја, уместо да се симболи и обичаји схвате као изазов за обнову и напор. Више се труда и напора уложи у припрему посних или васкршњих јела него ли у пост и учествовање у духовној реалности Васкрса. Ово значи да ће Црква остати одвојена од живота и да неће имати никакву моћ над животом све дотле док обичаји и традиција не буду поново повезани са потпуним религијским погледом на свет, из кога су и потекли, а симболи не буду *схваћени озбиљно*. Уместо симболизовања нашег „богатог наслеђа“ морамо почети са његовим укључивањем у наш реални живот.

Озбиљно схваћени Велики пост значи, пре свега, да га посматрамо у основи — као духовни изазов, који тражи одговор, план, непрестани подвиг. Ово је, као што знамо, и био разлог да је Црква установила недеље припреме за Велики пост. То је време за одговор, за одлуку и план. Најбољи и најлакши пут је да следимо упутство Цркве — било само да размишљамо о пет еванђелских тема које нам се нуде у пет недеља пред постом: о жељи (Закхеј), о понизности (митар и фарисеј), о повратку из изгнанства (блудни син), о суду (последњи суд) и о праштању (недеља праштања). Ови одељци из Еванђеља нису зато да буду у Цркви само саслушани. Суштина је да се „понесу кући“ и да се о њима размишља у терминима *мога* живота, *моје* породичне ситуације, *мојих* службених обавеза, *моје* бриге за материјалне ствари, *мојих* односа према конкретним људским бићима, са којима живимо.

Ако се овим размишљањима додају молитве: „Отвори ми врата покајања, Животодавче...“ и Псалм 137: „На рекама вавилонским“, које се певају пре почетка поста, човек почиње да размишља шта то значи „осе-

ћати са Црквом“ како литургичко време даје печат свакодневном животу. То је време да се прочита и религиозна књига. Није циљ овог читања да се повећа наше знање о религији. Оно је, углавном, зато да се очисти наш ум од свега оног што га испуњава. Невероватно је колико је наш ум оптерећен са свим врстама бригаа, интереса, стрепњи и утисака и колико мало контроле имамо над свим тим. Читање религиозне књиге, концентрација наше пажње на нешто сасвим друкчије од обичног садржаја нашег мишљења, само по себи ствара другу менталну и духовну атмосферу. Нису то „рецепти“ — могу да постоје и други начини да се човек припреми за Велики пост. Веома је важно да за време ове предпосне сезоне, на Велики пост гледамо са растојања, као на нешто што нам долази од Бога или чак можда нешто што нам сам Бог шаље, као прилику за опомену, за обнову, за продубљивање. Ту прилику која нам предстоји треба да узмемо *озбиљно*, тако да кад у недељу праштања кренемо на вечерње богослужење, можемо да будемо спремни да речи *Великог Прокимена*, којим се објављује Велики пост доживимо као своје властите речи:

„Не окрени лице своје од слуге свога, јер сам тужан...“

2. УЧЕСТВОВАЊЕ У ПОСНИМ БОГОСЛУЖЕЊИМА

Као што смо већ рекли, нико не може да присуствује целокупном кругу посних богослужења. Свако *може* да буде присутан на неким од њих. Просто не постоји извињење за то да Велики пост, пре свега, не буде време повећаног присуствовања и учествовања у Литургији

Цркве. При овоме, лични услови, индивидуалне могућности и немогућности — могу да варирају и да као резултат буду различите одлуке, али одлука мора да постоји, мора да постоји напор и мора да постоји истрајност. С литургичке тачке гледишта, могли би сугерисати следећи „минимум“ чији циљ није усмерен на самоуништавајући смисао испуњења обавезе, него на то да се прими бар основно из литургичког духа Великог поста.

На првом месту треба да се учини посебан напор на нивоу парохије да се прописно одслужи вечерње у *Недељу прашићања*. Заиста је трагедија да се ова служба у многим црквама или уопште не служи или јој се не поклања посебна брига и пажња. То треба да буде „велики догађај“ у парохији, који се дешава једном у години, те стога треба да буде добро припремљен. Припрема треба да се састоји у увежбавању хора, објашњењу службе кроз проповеди и преко парохијског билтена. Планирање службе треба да буде онда када највећи број парохијана може да буде присутан. Укратко, то треба да буде истинити духовни *догађај*. Јер, још једном да се нагласи, ништа боље не може да покаже значај Великог поста као кризе покајања, помирења и кретања на заједнички пут, него ова служба.

После тога „предност“ треба да се да првој недељи Великог поста. Посебан труд треба да се уложи да би се бар два или три пута учествовало на *Великом Канону св. Андреја Кријског*. Литургичка функција ових првих дана се састоји у стварању великопосног духовног „настројења“, које смо описали као „радосна туга“.

Затим, императив је да за време целог поста, бар једном присуствујемо *Литургији уређеосвећених даро-*

ва, са духовним доживљајем, који из ње происходи, — тоталног поста и преображајем бар једног дана у животу стварног очекивања суда и радости. Не прихвата се при овом позивању на услове живота, недостатак времена и сл., јер ако чинимо само оно што се лако „уклапа“ у услове нашег живота, тада основни смисао великопосног напора постаје апсолутно бесмислен. Не само у 20. веку, него у ствари од Адама и Еве, „овај свет“ је увек био препрека за испуњавање Божијих заповести. Према томе, ништа ново или посебно у нашем модерном „начину живота“! Дефинитивно, све зависи од тога да ли своју религију узимамо *озбиљно* или не узимамо. Ако узимамо, онда осам или десет додатних вечери у цркви, заиста представља минимум. Лишени тих вечери, лишавамо се не само лепоте и дубине посних богослужења, не само неопходног духовног надахнућа и помоћи, већ свега оног што наш пост осмишљава и чини делотворним. О томе у следећем поглављу.

„... Осим молитвом и постом“.

Нема Великог поста без пошћења. Изгледа, ипак, да многи људи данас пост не узимају озбиљно, или, ако то и чине, погрешно разумеју његов стварни духовни циљ. За неке се људе пост састоји у „престајању“ са нечим. За друге је то скрупулозно придржавање одређених правила дијете. И у једном и у другом случају, ретко се пост повезује са комплетним подвигом који захтева Велики пост. У овом као и у другим случајевима, морамо најпре покушати да разумемо учење Цркве о посту, па онда да се запитамо како можемо ово учење да применимо на властити живот?

Пошћење или уздржавање од хране не представља искључиво хришћанску праксу. Оно је постојало и још

увек постоји у другим религијама па чак и изван религије, на пример у неким специфичним терапијама. Данас људи посте (уздржавају се) из многобројних разлога, укључујући чак и политичке. Због тога је важно да сагледамо једино хришћанску садржину поста. Пре свега, он нам је откривен у међузависности између два догађаја које налазимо у Библији: један у почетку Старог Завета, а други на почетку Новог Завета. Први је догађај Адамово „прекидање поста“ у рају. Он је јео од забрањеног воћа. Тако нам је откривен првородни грех. Христос — Нови Адам — а ово је други догађај, — почиње са постом. Адам је био кушан и подлегао је искушењу. Христос је био кушан и одупро се томе искушењу. Резултат Адамове грешке је изгнанство из раја и смрт. Плод Христове победе је уништење смрти и наш повратак у рај. Нећемо се упуштати у детаљно објашњење значења овог паралелизма. Јасно је, да нам је у овој перспективи пост откривен као нешто одлучујуће, ултимативно по својој важности. Није он проста „обавеза“, обичај. Он је повезан са тајном живота и смрти, спасења и осуде.

По православном учењу, грех није само преступање неког правила, због чега неко мора да буде кажњен. Он увек представља сакаћење живота, који нам је Бог дао. Из овог разлога, прича о првородном греху нам је презентована као акт једења. Јер храна је средство за живот; она је та која нас одржава живим. Но у овоме и лежи цело питање: шта то значи бити жив, а шта значи „живот“? За нас данас ови термини имају првенствено биолошко значење: живот је тачно оно што потпуно зависи о храни, а више уопштено, што зависи од физичког света. Али по Светом Писму и хришћанском

Предању, овај живот „само од хлеба“ идентификован је са смрћу, зато што је то смртни живот, зато што је смрт принцип, који у њему непрестано делује. Речено нам је, Бог „није створио смрт“. Он је Дародавац живота. Како је онда живот постао смртан? Зашто је смрт, и само смрт — једини апсолутни услов онога што постоји? Црква одговара: зато што је човек одбио живот онакав какав му је понудио и дао Бог, и више је волео живот који није зависио само од Бога него „само од хлеба“. Није он само постао непослушан према Богу, и зато био кажњен. Он је изменио однос између себе и света. Истина је да му је Бог дао свет за „храну“ — као средство за живот; међутим, тај живот је био предвиђен да буде заједничарство са Богом. У Њему је он имао не само свој крај него своју пуну садржину. „У Њему беше живот и Живот бејаше светлост човекова“. Свет и храна су били створени као средство заједничарства са Богом, и само ако су били примани Бога ради, могли су дати живот. Сама по себи храна није живот и не може дати живот. Само Бог има живот и јесте Живот. Принцип живота у самој храни био је Бог, а не калорије. То је било једна те иста ствар — јести, бити жив, познавати Бога и бити с Њим у заједничарству. Адамова фатална трагедија је што је он јео ради јела. Штавише, јео је „мимо“ Бога да би био независан од Њега. И ако је то чинио, то је због тога што је веровао да је у храни Живот и да, учествујући у тој храни, може да буде као Бог тј. да има Живот у себи. Упростијено речено, он је *веровао* у *храну*, док је једини предмет вере, веровања и зависности — Бог и само Бог. Свет, храна постадоше његови богови, извори и принципи његовог живота. Он је постао њихов роб. Адам — на јеврејском — значи „човек“. То је моје име, наше заједничко име. Човек је

још увек Адам, још увек роб „хране“. Он може да тврди да верује у Бога, али Бог није његов живот, његова храна, свеобухватна садржина његовог постојања. Он може да тврди да прима свој живот од Бога, али он не живи за Бога и у Богу. Његово знање, искуство, самосвест су изграђени на том истом принципу: „само од хлеба“. Ми једемо да бисмо били живи, али ми нисмо живи у Богу. Ово је грех свих грехова. Ово је осуда смрти изречена над нашим животом.

Христос је нови Адам. Он долази да надокнади губитак, који је Адам нанео животу, да поврати човека истинском животу, и Он такође почиње са постом. „Пошто је постио четрдесет дана и четрдесет ноћи, Он најзад огладни“. Глад је стање у коме постајемо свесни наше зависности од нечег другог — када хитно и неодложно имамо потребу за храном — показујући тако да немамо живот у себи. То је граница иза које или умиремо од глади, или, пошто сам задовољио своје тело, имам опет утисак да сам жив. То је, другим речима, време кад смо суочени са коначним питањем: од чега зависи мој живот? Пошто питање није академско, него га осећам у целокупном телу, то је такође и време искушења. Сатана је дошао Адаму у рај; он је дошао Христу у пустињу, он је дошао двојници гладних људи и рекао: једите, јер ваша глад је доказ да потпуно зависите од хране, да је ваш живот у храни. И Адам је поверовао и јео је, али Христос је одбио ово искушење и рекао: Човек неће живети само од хлеба, него од Бога. Он је одбио да прихвати ову космичку лаж, коју је Сатана наметнуо свету, учинивши ту лаж очигледно истинитом, о којој се више не расправља, основном целокупног погледа на свет, науку, медицину, па можда чак и на

Мт. 4, 2

религију. Учинивши тако, Христос је успоставио однос између хране, живота и Бога, који је Адам прекинуо и који ми још увек кршимо сваки дан. Према томе, шта је онда пост за нас хришћане? То је наш улазак и учешће у оном доживљају самог Христа, којим нас Он ослобађа потпуне зависности *од хране*, материје и света. Наше ослобођење ни у ком случају није потпуно. Живећи још увек у палом свету, у свету Старог Адама, и будући његовим делом, још увек смо зависни од хране. Али исто као што наша смрт — кроз коју још увек морамо да прођемо — постаје, силом Христове смрти, пролаз у живот, тако и храна коју једемо и живот који та храна одржава, може да буде живот у Богу и за Бога. Део наше хране је већ постао „храна бесмртности“ — Тело и Крв самога Христа. Но и свакодневни хлеб, који примамо од Бога, може да буде, у овом животу и у овом свету, оно што учвршћује наше заједничарство са Богом, а не оно што нас од Бога одваја. Овај преображај може да учини једино пост, дајући нам битни доказ да наша зависност од хране и материје није тотална, није апсолутна. Такав пост удружен са молитвом и благодаћу постаје духован.

Све ово, дубоко схваћено, значи да је пост једино средство којим се васпоставља човекова истинита духовна природа. То није теоретски него практични изазов великом Лажову који је успео да нас убеди да ми зависимо једино о хлебу, и да целокупно људско знање, наука и егзистенција буду сазидани на тој лажи. Пост је оповргавање те лажи и такође доказ да је то лаж. Веома је значајно да је Сатана сусрео Христа када је Христос постио. Сам Христос је рекао да Сатана може бити савладан једино „постом и молитвом“. Пост је

стварна борба против ђавола, јер је то изазов оном свеобухватном закону који је од њега направио „кнеза овога света“. Стога, ако је неко гладан и установи да стварно може да буде независан од глади, да је може преобразити у извор духовне силе и победе, тада ништа не остаје од оне велике лажи у којој још од Адама живимо.

Колико смо далеко од обичног разумевања поста као чисте промене исхране, као нечег што је дозвољено и што је забрањено, од целокупног оног површног фарицејства! Дефинитивно — постити значи једну једину ствар: *бити гладан*, ићи до границе људских могућности које су у потпуности зависне од хране, и будући гладни, да откривамо да ова зависност није потпуна истина о човеку, да је сама глад, пре свега духовно стање, и да је она у својој крајњој реалности *глад за Богом*. У раној Цркви, пост је увек подразумевао потпуно уздржавање, стање глади које је доводило тело до крајњих граница. Овде ми, међутим, откривамо да је пост физички напор потпуно бесмислен без своје духовне основе: „... постом и *молитвом*“. Ово значи да без одговарајућег духовног напора, без нашег храњења божанском реалношћу, без поимања наше потпуне зависности само од Бога, физички пост би заиста био самоубиство. Ако је сам Христос био кушан док је постио, ни ми немамо никакве шансе да избегнемо искушење. Физички пост, ма колико важан, не само да је бесмислен, него је чак и опасан ако се одвоји од духовног напора — од молитве и усредсређења на Бога. Пост је вештина којом су у потпуности овладали светитељи; за нас би он био опасан ако бисмо почели да ту вештину упражњавамо без пажње и опрезности. Целокупно посно богослужење представља непрестани подсетник на потешкоће, препреке и иску-

шења која очекују оне који мисле да се могу поуздати само на моћ своје воље, а не на Бога.

Из овог разлога нама је првенствено потребна духовна припрема за посни подвиг. Она се састоји у томе да молимо Бога за помоћ и да наш пост учинимо богоцентричним. Ми треба да постимо Бога ради. Треба да своје тело учинимо храмом Божије присутности. Морамо поново да успоставимо — оживимо религијско *поштовање* за тело, за храну, за сам ритам живота. Све ово мора да буде учињено пре него почне пост, да бисмо, када почнемо да постимо, били снабдевени духовним оружјем, визијом, духом борбе и победе.

Затим долази сам пост. У вези онога што смо већ рекли, он треба да се упражњава на два начина — прво, као *аскетски* пост и друго, као *иоитални* пост. *Аскетски* се састоји у драстичном смањењу хране, тако да живећи у перманентном стању глади, живимо у сећању на Бога, у сталном напору да наш ум буде на Њега усмерен. Свако ко је практиковао ову врсту поста — бар за кратко време — зна да нас аскетски пост не чини slabим већ лаганим, концентрисаним, трезвеним, радосним и чистим. Човек прима храну као стварни дар Божији. Човек је непрестано усредсређен на унутарњи свет који, на необјашњив начин, постаје једна врста хране. Овде не треба да расправљамо о количини хране коју ћемо узимати за време аскетског поста, њеном ритму и квалитету. То зависи од индивидуалних особина, спољашњих услова под којима живимо. Али принцип је јасан: то је стање полуглади, чију „негативну“ природу молитва, сећање, пажња и концентрација трансформишу у *иоитивну* силу и моћ. Што се тиче *иоиталног* поста, неопходно је да он буде ограничен у трајању и усаглашен

са Евхаристијом. У нашим данашњим условима живота, најбоље је да то буде један дан пре служења вечерње службе — Литургије пређеосвећених дарова, без обзира да ли тога дана постимо од раног јутра или од подне, најважније је да доживимо тај дан као дан очекивања, наде, глади за Богом. То је духовна концентрација на оно што долази, на дар који ћемо примити и ради кога одустајемо од свих других видова.

После свега што је речено, морамо ипак имати на уму да ће наш пост, ма како био кратак, ако је прави, водити искушењу, слабости, сумњи и раздражљивости. Другим речима, он ће бити права борба и, вероватно ћемо, много пута постати малодушни. Међутим, основни смисао поста је да нам покаже да је хришћански живот борба и напор. Вера која не превазилази сумње и искушења, ретко је права вера. У хришћанском животу нема нажалост напретка без горког искуства — неуспеха. Многи отпочну пост са одушевљењем, прекину га после првог неуспеха. Рекао бих да смо са овим првим неуспехом стављени на стварну пробу. Ако смо, после неуспеха, и попуштања нашим апетитима и страстима, отпочели поново и нисмо престајали, без обзира колико пута успели, наш ће пост, раније или касније, донети духовне плодове. Између светости и разочараног цинизма лежи велика божанска врлина — *стрпљење* — стрпљење, пре свега, у односу на самог себе. Нема светости „на брзину“, јер за сваки корак треба да платимо пуну цену. Стога је боље и сигурније почети са минимумом — свега нешто мало изнад наших природних могућности — и мало по мало увеличавати наш труд, него ли да покушамо да у почетку скочимо сувише високо и сломимо се падајући на земљу.

Укратко: од симболичног и номиналног поста, као обавезе и обичаја — морамо се вратити *стварном* посту. Нека он буде и ограничен и незнатан, али доследан и озбиљан. Искрено сагледајмо своје духовне и физичке могућности и према њима се равнајмо. Али увек имајмо на уму да нема поста без изазова тих могућности, без увођења у наш живот божанског доказа да ствари које су самом човеку немогуће са Богом постају могуће.

3. ПОСНИ „СТИЛ ЖИВОТА“

Не исцрпљује се подвиг поста ни посећивањем богослужења, ни постом, чак ни молитвом у одређеним временским интервалима. Да би све ово било делотворно и осмишљено мора бити подржано целокупним животом. Нужан је „стил живота“, који неће противречити појединим подвизима поста и водити „раздвојености“ људске природе. У прошлости, у православним земљама само друштво, са комплексом обичаја, спољашњим утицајима, законодавством, јавном и приватном праксом што је најбоље изражено у руској речи „быт“, а делимично речју култура, подстицало је и давало потпору таквом стилу живота.

За време Великог поста сви слојеви друштва су прихватили одређени ритам живота, одређена правила која су подсећала поједине чланове друштва да је време поста. На пример, у Русији се није могло заборавити да је пост, ако по ничем другом а оно по посебном начину звоњења црквених звона. Позоришта су била затворена. А у давнија времена и судови су обустављали своју де-

латност. Све ове спољашности нису могле да човека присиле на покајање или на активнији духовни живот. Међутим, оне су стварале извесну атмосферу — неку врсту посне климе — у којој је човеков напор био лакши. Пошто смо слаби, потребан нам је спољашњи подстицај, потребни су нам симболи, знакови. Разуме се, увек постоји опасност да ови спољашњи симболи постану сами себи циљ и уместо да буду подстицај, по популарном народном мишљењу постану садржина Великог поста. Већ смо скретали пажњу на ову опасност када смо говорили о спољашњим обичајима, који замењују основни лични подвиг. Ако се правилно разумеју, онда ови обичаји сачињавају ону „везу“ која повезује духовни напор са свеукупношћу живота.

Ми не живимо у православном друштву и стога не постоји могућност да се створи посна „клима“ на друштвеном нивоу. Било да је Велики пост или не, свет који нас окружава и чији смо ми саставни део, остаје неизмењен. Према томе, ово нас нагони на још један напор, да размишљамо о потреби религијске везе између „спољашњег“ и „унутрашњег“. Духовна трагедија секуларизма води нас у стварну религијску „схизофренију“ — расцепљеност нашег живота на два дела: религиозни и световни који су све мање и мање зависни један од другог. Тако, потребан нам је духовни напор да бисмо променили традиционалне обичаје главног средства нашег посног подвига. Провизорно и, ако је потребно, изражено схматски овај напор се може свести на термине, на живот код куће, а друго, *ван куће*.

По православном схватању, кућа и породица сачињавају основну и најважнију област хришћанског живота, за *примену* хришћанских принципа у свакоднев-

ном животу. Сигурно да је то кућа, стил и дух породичног живота, — кућа, а не школа, чак не ни Црква — која формира наш основни поглед на свет, која у нама ствара ону основну опредељеност, које, можда, нисмо ни свесни дуго времена, али која ће, на крају *крајева*, постати одлучујући фактор. У делу Достојевског старац Зосима у *Карамазовима* каже: „Човек који може да се сети свих добрих ствари из детињства, спасао се за цео живот“. Карактеристично је да он прави ову примедбу пошто се сетио како га је мајка водила на Литургију пређеосвећених дарова, лепоту од службе и сетио се јединствене мелодије поста „Да исправитсја молитва моја јако кадило пред Тобоју“. Дивни напор који се данас чини у религијском васпитању у нашим црквеним школама значиће веома мало уколико не буде пустио корен код куће и у породичном животу. Шта би могло и требало да се учини код куће за време Великог поста? Пошто је немогуће да овде обрадимо све стране породичног живота, концентрисаћемо се само на неке од њих.

Без сумње ће се свако сложити да су радио и телевизија радикално изменили целокупан стил породичног живота. Средства „масовног информисања“ данас прожимају цео наш живот. Није потребно да се „оде“ па да би човек „негде био“. Цео свет је непрестано овде, на домаку руке, и, мало по мало, из наше модерне културе просто је ишчезло елементарно искуство живљења у оквирима унутрашњег света, у дивоти „унутрашње усредсређености“. Ако није телевизија, онда је музика. Музика је престала да буде нешто што се слуша. Она је постала „звучна илустрација“ за разговор, за читање, за писање итд. У ствари ова потреба за непрестаном музиком изазвана је неспособношћу модерног човека

да ужива у тишини, да је не схвата као нешто негативно, као чисту празнину, него као пуноћу и услов за стварну пуноћу. Ако су у прошлости хришћани у великој мери живели у свету тишине који им је давао изобилје могућности за концентрацију и унутрашњи живот, данашњи хришћанин улаже посебан напор да поново стекне ту суштинску димензију тишине, која га једина може да повеже са вишим реалностима. Тако проблем радија и телевизије за време поста није некакав неважан проблем, него је, у много чему, предмет духовног живота или смрти. Мора да се схвати да је просто немогуће да наш живот буде растрган између „радосне туге“ Великог поста и „последњег шоа“ на телевизији. Ова два доживљаја се искључују или евентуално један убија другог. Но ипак је веома вероватно, да ће „последњи шоу“ имати већу шансу него „радосна туга“ уколико се не учини посебан напор. Стога је препоручљиво да се као прво уведе „обичај“ драстичног смањења радија и телевизије за време Великог поста. Не усуђујемо се овде да се понадамо на „потпуни“ пост већ само на „аскетски“ који, као што знамо, значи пре свега промену исхране и њено смањење. Није погрешно ако се, на пример, и даље прате вести или изабран, озбиљан и интересантан, интелектуално или духовно обогаћен, програм. За време поста треба престати са „оданошћу“ телевизији која човека претвара у предмет у столицу, који буљи у екран и пасивно прихвата све што из њега долази. Када сам ја био дете (то је била предтелевизијска епоха), моја мајка је обично закључавала клавир за време прве, четврте и седме недеље Великог поста. Овога се сећам далеко живље него других посних служби, па чак и данас ме пренерази свирање радија за време Великог поста као неко светогрђе. Ово лично сећање је

само илустрација утиска како неке сасвим спољашње одлуке могу имати утицаја на дечију душу. И ту се не ради о неком изолованом обичају или правилу, него о доживљају Великог поста као специфичног времена, вечито присутног, што не може да се изгуби, да буде осакаћено или уништено. Такође није довољно за пост само уздржавање или лишавање нечега. Пост мора да има и свој позитивни смисао.

Тишина створена одсуством светске буке коју стварају средства масовних комуникација треба да буде допуњена позитивним садржајем. Ако молитва храни душу и интелекту је потребна храна, јер је баш човеков интелект данас разаран непрестаним чекићањем телевизије, радија, новина, илустрованих часописа и сл. И ми, као додатак чисто духовном напору, сугеришемо и интелектуални напор. Колико је само у животу занемарених мајсторских дела, колико дивних плодова људске мисли, маште и стваралаштва, јер много је једноставније, када се, у стању физичког и менталног замора, вратимо кући, да притиснемо дугме телевизијског апарата или да уронимо у савршени вакуум неког илустрованог часописа. Али претпоставимо да сами планирамо свој Велики пост. Претпоставимо унапред да састављамо листу књига које треба да прочитамо за време поста. Није неопходно да све оне буду религиозне; нису сви људи позвани да буду теолози. Ипак толико много „теологије“ је укључено у извесна литерарна дела, и Црква благосиља све што обогаћује наш интелект, сваки плод правог људског стваралаштва, који, правилно употребљен доноси духовне вредности. У претходној глави сам напоменуо да су четврта и пета недеља Великог поста посвећене успомени на двојицу великих учи-

теља хришћанске духовности: *св. Јовану Лесћевичнику* и *св. Марији Еџийћанки*. Разумејмо ово као напомену да Црква од нас тражи да за време поста обогаћујемо свој духовни интелектуални унутрашњи свет, да читамо и размишљамо о оном што ће нам помоћи да пронађемо унутрашњи свет и његову радост. За ту радост, за истинско призивање човека који је испуњен изнутра а не споља, савремени свет данас нема ни смисла ни укуса. Без разумевања Великог поста као путовања у дубину наше човечности, пост губи свој утицај.

Друга је ствар, какав може бити значај поста за време дугих часова које проводимо ван куће — путујући на посао, седећи за столовима, извршавајући своје службене дужности, састајући се са друговима и пријатељима? Мада се не може дати прецизан „рецепт“ ни овде као ни на другим подручјима, могућа су нека уопштена размишљања. На првом месту, Велики пост је погодно време да измеримо невероватно површан карактер наших односа према људима, стварима и раду. Лозинке „нема проблема“ и „лако ћемо“ су заиста велике „заповести“ којих се са радошћу придржавамо, а оне значе: немој да се мешаш, не постављај питање, не продубљуј свој однос са осталим бићима, држи се правила игре која су комбинација пријатељског става и тоталне равнодушности; мисли о свему у оквиру материјалне користи, добити, напретка; другим речима, буди део света који стално употребљава речи „слобода“, „одговорност“, „брига“ итд., а *de facto* се придржава материјалистичког принципа да је човек оно што једе! Велики пост је време тражења *смисла*: смисла властитог професионалног живота као призива; смисла мог односа према другим особама; смисла и значаја пријатељства;

смисла моје одговорности. Нема посла, нема призива који не би бар мало могао да буде „трансформисан“, али не у смислу веће ефикасности или боље организације, већ у смислу људске вредности. Овде је потребан исти напор унутрашње организације свих наших односа, јер смо ми слободна људска бића, која су постала (често и не знајући) заробљеници система који прогресивно дехуманизује свет. Ако наша вера има неки смисао, он треба да обухвати живот у свој његовој комплексности. Хиљаде људи мисле да промене неопходно долазе само споља, од револуција и промене спољашњих услова. Ми хришћани треба да докажемо да у стварности све долази изнутра — из вере и из живота сагласног са вером. Када се Црква укључила у грчко-римски свет, није жигосала ропство, није позивала на револуцију. Али њена вера, њена нова визија човека и живота, прогресивно су онемогућавале постојање ропства. Један од светих — а овде се под светим подразумева човек који своју веру увек озбиљно узима — учиниће више за промену света него хиљаде штампаних програма. Једини прави револуционар у овом свету је — човек светог живота.

И на крају још једна последња примедба: Велики пост је време за контролу нашег говора. Наш свет је невероватно речит и ми смо непрестано преплављени речима које су изгубиле свој смисао, а са тим и своју силу. Хришћанство открива светост речи — истинити божански дар човеку. Из овог разлога је наш говор обдарен страшном силом, позитивном или негативном. Стога ћемо бити суђени према нашим речима: „А ја вам кажем да ће за сваку некорисну реч коју изговоре људи, одговорати на дан суда. Јер ћеш по својим речима бити

оправдан, и по својим речима бити суђен“. Контролисати говор значи откривати његову озбиљност и светост, разумети да понекад и наивна „шала“, коју испричамо чак и не мислећи о њој, може да има ужасне последице — може да буде она последња „сламка“ која гурне човека у крајње очајање и пропаст. Али реч такође може да буде — сведочење. Случајан разговор преко стола са колегом може много да учини за саопштење визије и живота, става према другим људима или према раду, него формална проповед. Она може да посеје семе питања, могућности различитог приступа животу, жељи за већим сазнањем. Ми немамо појма како, у ствари својим речима стално утичемо један на другог — својим речима, самим тоналитетом своје личности. И најзад, људи бивају обрађени Богу не зато што им је неко могао да да бриљантна објашњења о Богу, већ стога што су они у Њему видели ону светлост, радост, дубину, озбиљност и љубав, које једино откривају присутност и силу Божију у свету.

И тако, ако је Велики пост, као што смо на самом почетку рекли, човеково поновно проналажење власти вере, он је такође његово откривање живота и његовог божанског смисла, његове свете дубине. Уздржавањем од хране поново откривамо њену сласт и поново се учимо како да је примамо од Бога са радошћу и захвалношћу. Скраћујући музику, забаву, разговор и површну „друштвеност“ поново проналазимо крајњу вредност људских односа, људског рада, људске уметности. И све ово поново откривамо једноставно стога што проналазимо *самога Бога* — што Му се враћамо, а кроз Њега враћамо се свему оном што нам је Он дао у својој љубави и милости. И тако, на Васкрс увече певамо:

„Све је данас испуњено светлошћу,
 Небо и земља и подземље.
 Зато цела творевина нека светкује
 Христово васкрсење;
 У њему се утврђујемо.
 Не лиши нас овог очекивања, Човекољупче!“

СВЕТИЊА СВЕТИМА

1. НЕКЕ ПРИМЕДБЕ О ПРИМАЊУ СВЕТЕ ТАЈНЕ ПРИЧЕШЋА

Питање и контроверзије око честог примања светог Причешћа, око везе између свете Тајне Причешћа и Покајања (исповести), о суштини и значењу исповести, данас у нашој цркви нису знак слабости или духовног пропадања, већ знак живота и буђења. Не може се негирати чињеница да се у православном свету појављује повећано интересовање, *суштинска* глад и жеђ, за виши духовни живот, и за то треба да будемо Богу благодарни. Ако, како неки мисле, постоји „криза“ — онда су неизбежно „криза“ и сва испитивања и продубљивања духовне будности — а то је добра „криза“ и у добри час. Било би погрешно, а и немогуће, покушавати да се та „криза“ реши административним мерама, декретима, забранама. Ми смо данас суочени са веома тешким духовним питањем, које се односи на све аспекте нашега живота, а додао бих, и на саму суштину Православља у нашем дубоко узбурканом „модерном“ свету.

Само духовно слепи и потпуно безосећајни би могли да негирају да нашој Цркви — без обзира на њене ус-

пехе и релативна достигнућа, углавном спољашња и материјална — прети опасност изнутра, ужасна опасност, која је у порасту, а то је опасност *секуларизма* (по-световњачење). Шта је секуларизам? У једном чланку, објављеном пре неколико година, покушао сам да га овако дефинишем:

„... универзално гледиште, а доследно томе, и начин живота, по коме основни аспекти људског постојања — породица, васпитање, наука, занимање итд. — не само да немају свој корен у нашој вери и да нису повезани са нашим исповедањем вере, већ се пориче и неопходност и могућност такве повезаности. Сматра се да је секуларна област живота *аутономна*, то јест, да са њом управљају њене властите вредности, принципи и мотиви, који су сасвим различити од верских. Секуларизам је, мање више, повсуда заједнички модерној цивилизацији, а нарочито америчкој, која нас се овде највише тиче. Амерички секуларизам није антирелигиозан нити је атеистички. Он напротив сматра да религија представља један од његових битних елемената, тако да се и његов коначан став према религији с правом може назвати религиозним“.¹³

То је исто толико „философија религије“ колико и „философија живота“. Отворено антирелигиозно друштво — као што је Совјетска Русија или Црвена Кина — не може се назвати „секуларистичким“. Тамо је религија непријатељ, кога треба уништити. Сви компромиси са њом, могу, у најбољем случају, да буду само

привремени. Међутим, карактеристична црта америчке културе и њен „начин живота“ су такви да религију *прихваћају* као нешто суштинско за човека, а, истовремено, негирају да је она интегрални, свеопшти поглед на свет, и да она уобличава тоталитет људског постојања.

„Секуларист“ може да буде врло „религиозан“ човек, одан Цркви, да редовно посећује службу Божију, да буде дарезљив са својим прилозима, да буде веома тачан у молитвама. Он ће свој брак „свечано“ закључити у Цркви, осветиће своју кућу, испуниће своје религијске обавезе — све ово без дволичења. Међутим, све ово не мења чињеницу да његово поимање свих аспеката живота — брака и породице, куће и занимања, и, најзад, самих верских обавеза — не потиче од вере коју исповеда у Цркви, не потиче из његовог исповедања вере у оваплоћење, смрт и васкрсење Христа, Сина Божијег, већ из „животне философије“, односно из идеје и убеђења које, стварно, нема ништа заједничко са вером, чак јој је и супротно. Само да набројимо неколико „кључних“ вредности наше културе — успех, сигурност, конкурентност, добит, престиж, амбиција — да би се схватило да су оне потпуно супротне целокупном „етосу“ и еванђелској инспирацији...

Да ли ово значи да је религиозни секуларист циник, фарисеј или схизофреник? Уопште не значи. Значи само то да његово схватање религије потиче из његовог секуларистичког погледа на свет, а не обрнуто. У несекуларистичком друштву — једином друштву које је Православље у прошлости познавало — религија и њене вредности били су критеријум целокупног људског живота, били су „мерило“ по коме се процењује човек, дру-

¹³ АЛЕКСАНДАР ШМЕМАН, *Проблеми православа у Америци*: III. Духовни проблеми, изд. St. Vladimir's Seminary Quarterly, 9: 4 (1965).

штво и култура, чак и онда када одступају од овог мерила; када се у животу руководе светским мотивима и живе по светским мерилима, и онда је религија та која их опомиње, па макар и својом пасивном присутношћу. Према томе, „начин живота“ може да буде нерелигиозан и ако је „животна философија“ религиозна. У секуларистичком друштву је сасвим супротно: религија је укључена у „начин живота“ а, „животна философија“ је искључује.

Прихватање секуларизма радикално трансформира и саму религију. Секуларизам може да се придржава свих њених спољашњих и традиционалних облика, али ипак то је изнутра сасвим другачија религија. Када се секуларизам „одобрава“ религију и даје јој почасно место у друштвеном животу, чини то једино стога што сама религија прихвата да буде део секуларистичког погледа на свет, да буде оправдање његових вредности и *јомоћ* да те вредности буду достигнуте и остварене. И, заиста, секуларизам, када говори о религији, не употребљава ни једну реч више од речи „помоћ“. „Од помоћи је“, односно „користи“, да се припада некој верској скупини, да се човек идентификује са религијском традицијом, да је активан у Цркви, да се моли; укратко, „корисно је“ да „имаш веру“. А пошто религија „помаже“, пошто је она користан фактор у личном и друштвеном животу, онда треба и њој *јомоћи*. Отуд све статистике потврђују задивљујући успех религије у Америци. Секуларизам прихвата религију, али под својим условима. Он јој одређује функцију; под условом да религија прихвата функцију, која јој је додељена и испуњава је, секуларизам ће је наградити богатством, почастима и престижом. В. ХЕРБЕРТ пише: „Изгледа да је Америка у исто време и

најрелигиознија и најсекуларистичнија земља ... Сваки аспект савременог верског живота одражава овај парадокс: незадрживи секуларизам у религији, која је у успону...“¹⁴

2. НЕРЕЛИГИОЗНА РЕЛИГИЈА

Многи православци наивно идентификују амерички секуларизам са „америчким начином живота“, који је корен дубоке кризе Православља. Ова криза није нигде видљивија него у „нерелигиозној религији“ која, чини се, прожима живот наше Цркве. Црква је сведена на материјалне, организационе и легалистичке преокупације и бриге, на штету религиозних и духовних; на опсесију са „имовином“, новцем, одбраном некаквих „парохијских права“ против епископа и свештеника у којима се гледа спољашња опасност за парохију, на индиферентност према мисионарству, васпитним и добротворним потребама Цркве; у Цркви се осећа пасивни, а по некад и активни, отпор према свим напорима око продубљивања духовног и верског живота, напорима да се учини да тај живот буде мање „номиналан“ а више аутентичан; Црква се идентификује са фолклором и народним обичајима; уочљив је егоцентризам и стварна изолација многих наших парохија и њихова незаинтересованост за виталне потребе Цркве. Ни црквено вођство, ни чланови Цркве нису свесни колики је обим и дубина ове кризе.

Због наведене секуларизације Цркве, многи, а особито омладина, напуштају Цркву, јер не виде шта је

¹⁴ Исто, стр. 173–174.

њена права суштина и живот, шта то значи бити њен члан, где је духовно сведено на „формални“ минимум (причешћивање једном годишње, мало поста, мало уздржавања од забаве, присуствовање на службама), док је материјално и спољашње развијено до максимума.

Све ово се догађа у време у коме смо ми позвани да отпочнемо нови живот, када нам је дата могућност — која је оспорена многој нашој браћи и сестрама у „матичним црквама“ — да растемо, да будемо слободни, не само у речима него стварно, да своју Цркву испунимо духовном садржином, да постигнемо све што, нажалост, неки православни не могу да остваре у страшним условима отворено атеистичких и тоталитарних режима. Зар није онда трагедија да су сви ови дарови, изазови могућности тако мало признати, ако су уопште признати, тако мало прихваћени и остварени; сама организација наших Цркава, дух и интерес који је у њима завладао, онемогућавају да се негује и одржава истинити и прави верски живот.

3. ЗАШТО СВЕТЕ ТАЈНЕ?

Почео сам ове примедбе са неким општим разматрањима ситуације Цркве, јер сам дубоко уверен да ново интересовање за свете Тајне, за светотајинску праксу и дисциплину потиче из ове кризе и директно је са њом повезана. *Убеђен сам да је њихово учествовање световњака у светим Тајнама заиста кључно њихово наше Црквеној животи. О решењу овог њиховог зависности Цркве — њена дефинитивна обнова, или неизбежна пројаси.*

Убеђен сам, *када Евхаристија и Причешће њеново постану, по речима оца Сергеја Четверикова „центар хришћанског живота“*,¹⁵ *изражична „смањивања“ и дефекти*, који су горе наведени, биће превазиђени и зацељени. *Ако црквени живот није, пре свега заснован на Христу — а то значи на сталном и живом заједничарству са Њим, у светој тајни Његове Присућности — онда неизбежно искрсава нешто друго и доминира као центар, као „фокус“ парохијске преокупације и активности. То тада може бити „имовина“ или празноверни културни „етницизам“, или једноставно материјални услов као једини циљ... Ако то није Христос, онда је нешто друго — светско, па чак и грешно, што ће неопходно уобличавати, а истовремено и дезинтегрисати живот Цркве.*

Све до недавно, можда је било могуће да се не схвати хитност овога „или–или“ предлога. Заиста, кроз дуги имигрантски период историје Православља у Америци, наше парохије, као додатак њиховој чисто религијској функцији имале су неку врсту сасвим разумљиве „секуларне“ функције или основа: етичке, народне, лингвистичке. Оне су биле неопходан облик и средство, које је уједињавало имигранте у потреби корпоративног идентитета ради *преживљења* у америчком друштву, које је пре свега било страно њима, а понекад, чак и непријатељско. Сада, међутим, овај имигрантски или усељенички период се приводи крају. „Природна“ — етичка и лингвистичка — основа наше Цркве просто бледи; све више и више православни народ не разуме ни један

¹⁵ *Евхаристија као жива хришћанског живота* (на руском) у „Пут“ 22 (1930), стр. 3–23.

други језик изузев енглеског, а у неким од наших парохија готово половина парохијана су преобраћеници у Православље. Настаје онда питање: шта ће заменити ове основе? Зар није довољно јасно, да ако оне не буду замењене са централном вером а такође, доживљајем Цркве као *јединства, животиа и расија у Христју*, то јест са оригиналним религијским садржајем Православља, тада ће неизбежно парохија и сама Црква почети полако, али неизбежно, да пропадају и да се дезинтегришу. Тада, ако нису уједињени у нечем или *за* нешто, људи ће се ујединити *против* нечега. У овоме лежи трагична хитност и дубина наше садашње ситуације.

И баш због тога питање светих Тајни је тако важно. Само у њима, и, разуме се, изнад свега, у светој тајни Христове Присутности и нашег јединства са Њим, и у Њему, ми можемо поново пронаћи позитивни а не негативни принцип, који очигледно тако недостаје у нашој Цркви данас. Само у њима су корени за могућност промене и обнове у уму лаика, који је већ дуго времена био одсечен од извора и доживљаја Цркве. И ако, у наше дане, ово питање тражи такву хитност, то је зато што све више и више народа, свесно или несвесно, тражи такву обнову, тражи оне основе који једини могу да помогну Цркви и парохији да поново нађе своју религијску дубину и да заустави своју брзу секуларизацију.

Ја сам потпуно свестан да међу православнима постоји тенденција да реше све проблеме, све горуће и тешке проблеме, укључујући и проблем о коме ми овде дискутујемо — то јест о учешћу лаика у Божанским Тајнама — простим позивањем на прошлост, то јест на оно што је чињено тридесет, педесет, или сто година раније, или на оно што се још увек ради у Русији, Грчкој,

Пољској, Србији итд. Ова тенденција, међутим, није од велике помоћи и по некад може да донесе више штете него користи. Она не може помоћи, зато што све што је било у прошлости, било то у Русији, Грчкој, или било где, било је *ipso facto* истинито православно. Да би смо схватили ово треба да читамо, на пример, разматрања руских епископа почетком овога века, у време припреме руске Цркве за њен дуго припремани народни сабор (који је сазван 1917, али је био прекинут због револуционарног насиља, а заседао је и у 1918. године, али није завршен). Без изузетка, руски епископи су, тада вероватно најобразованији у целој православној Цркви, и неоспорно конзервативни, изражавали да црквена ситуација, духовна, литургијска, организациона — веома је дефицитарна и неопходна је нужна реформа.¹⁶

Што се тиче руског богословља, сви његови представници су једнодушно одбијали да се предају западном схоластицизму и легализму, и то баш у тешкој области светотајинског богословља. Чувени је извештај руском Светом Синоду једног од вођа руског епископата, архиепископа Антонија Храповицког, који је предлагао физичко рушење руских богословских школа и њихову поновну изградњу на сасвим другом приступу верском васпитању. Свети отац Јован Кронштадски неуморно је одбијао и осуђивао млаку и формалну побожност руског друштва, редукуцију светог Причешћа на „обавезу једанпут годишње“, свођење црквеног живота на ниво обичаја.

¹⁶ Види: *Извештај епархијских архијереја о питању црквене реформе*, Vol. I, стр. 548, Vol. II, стр. 562 (Ст. Петербург, Синод. издање, 1906) — на руском.

Имајући у виду све ово, није довољно једноставно позивање и апеловање на прошлост, јер сама ова прошлост треба да буде процењена у светлости правог, првобитног православног Предања. Једини критеријум, увек и свуда је само свето Предање — а пастирска брига је како га применити на нашу ситуацију, која се радикално разликује од оне која је била у прошлости.

4. НОРМА

Немогуће је, а није ни потребно, да се овде прикаже питање лаичког учествовања у светим Тајнама, у свим историјским и догматским аспектима. Оно што је битно може да се сведе на следеће:

Без дискусије је установљена чињеница да је у раној Цркви Причешће свих верних на свакој Божанској Литургији, очигледна норма.¹⁷ Оно што мора да се, ипак, нагласи јесте да је ова заједничка и регуларна причест била схватана и доживљавана не само као акт личне побожности и освећења, него, *изнад свега*, као акт који је произлазио из нечијег чланства у Цркви, као испуњење и актуализација тога чланства. Евхаристија је и била дефинисана и доживљена као *светиња Тајна Цркве, светиња њајна заједнице, светиња њајна јединства*. „Он се помешао са нама“, пише св. Јован Златоуст, „и растворио је Своје Тело у нас, тако да ми можемо сачињавати целину и бити тело уједињено са Главом“. У ствари, рана Црква није познавала други знак, или други кри-

¹⁷ Види: Борис Сове, *Евхаристија у старој Цркви и савременој њракси* (на руском), „Живо предање“, (Paris: 1936) стр. 171–195.

териј за чланство, осим учествовања у светој Тајни: „држало се као опште правило, да је онај ко није учествовао у светој Тајни Причешћа неколико недеља, сам себе изопштио из Тела Цркве.“¹⁸ Причешћивање Телом и Крвљу Христовом било је очигледно испуњење свете Тајне Крштења и Миропомазња и није постојао други услов да би се примила света Тајна Причешћа.¹⁹ Све друге свете Тајне биле су такође „запечаћене“ у учешћу Светих Дарова.²⁰ И тако, била је очигледна веза између чланства у Цркви и свете Тајне Причешћа, па у раним литургијским текстовима ми налазимо отпуст, пре освећења, „оних који не могу учествовати у овој светој тајни.“²¹ Мора бити јасно, да без обзира колико је доцније постало замрачено и компликовано, ово првобитно разумевање и доживљај свете Тајне Причешћа, оно није никада одбачено и заувек остаје суштинска норма светог Предања Цркве.

Морамо се, стога, запитати не о овој норми, него шта се са њом десило. Зашто смо је тако потпуно заборавили да само напомена о чешћем причешћивању (а да не говорим о редовном), многима изгледа, (а наро-

¹⁸ Архимандрит Кипријан: *Евхаристија* (на руском), Париз 1947, стр. 304. Види каноне: 2. Помесног сабора Антиохије 341; Канон 2. Апостолски; Трулски 80. Види код Никодима Милаша исти канони *Зборник њравила*, Н. Сад, 1886.

¹⁹ Види: Молитва пре миропомазња: „... О Ти, исти Учителу, милостиви цару царева, даруј му (тј. новорођеном детету) печат дара Твога Светога Свемогућег Духа и учешће у светом Телу и часној Крви Христа Твога...“

²⁰ Види нпр. И. Покровски, *Молитве венчања и благослов старе Цркве* (1–9 века) — на руском. „Прилози поводом стогодишњег јубилеја Московске духовне Академије“ (Москва, 1913), Vol. II, нарочито стр. 577–592.

²¹ Види: Сове, стр. 176, прим. 2.

чито свештенству) као нечувена новост, која по њиховом мишљењу потреса, па чак и руши, основе Цркве. Како је могуће да су већ вековима, девет од десет Литургија, литургије без причасника? Шта је то да ова невероватна чињеница не изазива чуђење, не изазива страх, док жеља да се више причешћујемо изазива страх, опозицију, отпор? Како се могло појавити у Цркви чудновато учење о причешћивању једанпут годишње и сматрати то „нормом“, а да се свако одступање од тога сматра изузетком? Како је, другим речима, поимање светог Причешћа постало тако дубоко индивидуалистичко, тако одвојено од учења Цркве као Тела Христовог, тако дубоко контрадикторно самој Евхаристичкој молитви: „И сви ми који учествујемо у једном Хлебу и једној Чашци, ујединимо се један са другим у светом Причешћу једног Светог Духа...“

5. РАСПАД — ЊЕГОВИ УЗРОЦИ И ЊЕГОВА ОПРАВДАЊА

Обичан одговор који се даје на ово питање је следећи: ако је рана пракса морала да буде прекинута, кажу противници честог или редовног причешћивања, ако је морала да буде уведена радикална разлика између свештенства, чије примање светог Причешћа је очигледно саставни део њиховог служења, и световњака (лаика) који могу да приступају светом Причешћу само под одређеним условима, непознатим раној Цркви, ако је у принципу причешће световњака постало изузетак пре него ли норма то је због доброг и светог страха да не дође до профанације свете Тајне, због недостојног уче-

ствовања у њој, које би тако угрозило човеково спасење. Јер, по речима светог апостола Павла: „Онај који једе и пије недостојно, једе и пије себи на осуду.“ 1 Кор. 11, 29

Са друге стране, мора да се да одговор на овај одговор, јер у ствари он више покреће питања, него што их решава. Пре свега, чак ако би било тачно то да *de facto* изопштење световњака има своје порекло у овом спасоносном страху и осећању недостојности, то сигурно данас више није тачно. Јер кад би то тако било, они који се не причешћују, осећали би бар неку тугу док присуствују светој Литургији, било би им жао, жалили би због своје грешности и недостојности која их дели од светих Дарова, укратко, осећали би се „изопштени“. Али, у стварности, ништа од овога није истинито. Поколење за поколењем православаца присуствује на светој Литургији са савршено чистом савешћу, потпуно убеђени да се од њих ништа више и не тражи, да свето Причешће једноставно није за њих. Тада, у оним ретким изузетним приликама када је оно њима дато, они га примају као „обавезу да се нешто испуни“, и са тим они себе сматрају добрим хришћанима у току целе једне године. Али, авај, у овом свету, који је постао нормом наше Цркве, где се у томе може пронаћи — бар само траг — понизности и покајања, дубоког поштовања и страха Божијег?

У ствари, кад је овај став први пут постао очигледан у Цркви — а то се догодило непосредно по обраћању Римске Империје у Хришћанство, што је водило масовној християнизацији њеног становништва и одговарајућем смањењу моралног и духовног живота међу хришћанима — свети оци су видели у томе резултат не страха и понизности, већ *занемаривање и духовну ојуш-*

шеноси.²² И исто тако као што су они оглашавали да је грешно одлагање свете тајне Крштења, из разлога „непремности“ и „недостojности“, они су се борили и против занемаривања и осталих светих Тајни. Немогуће је да се пронађе бар један светоотачки текст који би подржао идеју да, пошто неко не може учествовати у свetim Тајнама достојно, боље је да им не приступа. Свети Јован Касијан пише:

„Ми не смемо да избегавамо свето Причешће зато што сматрамо да смо грешни. Ми морамо приступати њему још чешће ради лечења душе и очишћења духа, али са таквом понизношћу и вером да себе сматрамо недостojним ... ми би желели чак више лека за наше ране. Иначе, немогуће је примити свето Причешће једанпут годишње, као што неки људи раде ... сматрајући да освећење небеским Тајнама припада само светитељима. Боље је мислити кад нам се даје благодат, света Тајна је та која нас чисти и освећује. Такви људи показују више гордости него ли понизности ... јер када они примају свету Тајну, сматрају себе достојним ње. Много је боље, ако у понизности срца, знајући да никада нисмо достојни светих Тајни, примамо их сваке недеље ради исцељења наших болести, него ли да ослепљени гордошћу мислимо да после једне године постајемо достојни да их примимо...“²³

²² Види: св. Јован Златоуст, на Еф. омил. II, 4; PG 62, 29; На I Тим. хомил. V, 3; PG 62, 529; На Јевр. омил. XVII, 4; PG 63, 131; св. Амвросије Милански, *О свештенству* (на лат.), том 4, 25; Сове, стр. 178; Кипријан, стр. 323–324.

²³ III соп. аве Тхеонаса о безгрешности, гл. 21.

„Ослепљени гордошћу“! Свети Касијан овде, заиста, својим прстом показује на чудну способност да свака духовна погрешка налази за себе духовни „алиби“, да се заодева у лажну смиреност, која сачињава најсуптилнији, а према томе и најопаснији облик гордости. Тако, према једнодушном сведочењу отаца, оно што се појавило као занемаривање, ускоро је било оправдано псевдо-духовним доказима и било је, мало по мало, прихваћено као норма.

Појавила се, на пример, идеја — потпуно непозната и страна раном светом Предању — да у односу на свету Тајну Причешћа постоји духовна, па чак и мистичка, разлика између клира и световњака, тако да клир не само може него и мора да прима свето Причешће често, док световњацима то није дозвољено. Овде, још једном мора да се цитира свети Јован Златоуст, који је више него било ко други бранио светост светих Тајни и настојао на достојном припремању за свету Тајну Причешћа. Велики пастир пише:

„Има случајева када се свештеник не разликује од световњака, а то је када приступа свetim Тајнама. Оне су нам свима подједнако дароване, не као у Старом Завету, када је једна храна била за свештенике а друга за народ и када народу није било дозвољено да учествује у ономе што је за свештенике. Сада то није тако: него свима се нуди исто Тело и иста Чаша...“²⁴

А хиљаду година касније, Никола Кавасила говори о светој Тајни Причешћа у свом делу „Објашњење

²⁴ На 2 Кор. омил. 18, 3.

свѣте Литурѣје“, не прави било какву разлику између свештеника и лаика у односу на свету Тајну Причешћа. Он пише:

„... Ако неко, имајући могућност да приступи Евхаристичкој трпези, он неће добити освећење које пружа ова трпеза; не због саме чињенице што јој није приступио, већ због тога што је имао могућности, а одбио је да дође ... Како неко може веровати у нечију љубав, када је овај имао могућности да прими свету Тајну, а није је примио?“²⁵

Па ипак, без обзира на оваква јасна сведочења, ова чудна и заиста јеретичка идеја била је и још увек остаје део, ако не учења, а оно литургичке побожности у нашој Цркви.

Стварни тријумф овога става у односу на свету Тајну, дошао је када је после завршетка патристичког века и пада Византијског комонвелта, православно богословље ушло у дуги период „Западног ропства“, радикалног западњаштва, и када су, под утицајем западне схоластике и легалистичке светотајинске теологије, свете Тајне, мада су очигледно остајале у Цркви, престајале да буду посматране и доживљаване као испуњење, или, по речима оца Георгија Флоровског, као „саставни део Цркве“.²⁶ Када је, с једне стране, свето Причешће било поистовешћено са средством личне и индивидуалне побожности, а освећење са потпуним искључењем њега од његовог *црквеног* значења; када је, с друге стране, чланство у Цркви престало да буде укорењено и мерено

учествовањем у светој Тајни црквеног јединства у вери, љубави и животу.

И тада, световњаку не само да је било „дозвољено“ него је заиста он био *принуђен* да се суочи са светом Тајном из потпуно субјективне перспективе — перспективе *његових* потреба, *његове* духовности, *његове* спремности или неспремности, *његових* могућности итд. Сам он постао је критеријум и судија за своју „духовност“ и духовност других људи. Он је постао све ово у оквирима богословља и побожности које су без обзира на јасно сведочење раног светог Предања — потврдиле овај статус непричешћивања лаика, и учиниле га нормом давши му печат „православља“.

Заиста је чудо да комбиновани притисак ове западњачке светотајинске теологије и ове ванцрквене индивидуалистичке и субјективне побожности није довео до потпуног искорењивања, уништења жеђи и глади за светим Причешћем, за првобитним, а не номиналним и формалним учествовањем у животу Цркве. Увек, а посебно у нашем узбурканом и конфузном времену, свако оживљавање Православља је имало своје изворе у „поновном откривању“ свѣтих Тајни и светотајинског живота, а пре свега, у евхаристичком оживљавању. Тако је то било у Русији када су гоњења збрисала млако-топле, формалне и номиналне ставове у односу на Цркву, које је тако страсно осуђивао свети Јован Кронштадски. Тако је било и са појавом у Европи и на Средњем истоку православног омладинског покрета, са њиховом обновом и продубљавањем схватања Цркве. И овај данашњи Евхаристички и Светотајински покрет обнове куца на врата наших Цркава и ми треба да га чујемо као знак да се превазилази фатална криза „секуларизма“.

²⁵ PG 150, 460 B.

²⁶ *Евхаристија и саборност* (на руском) „Пут“, 19 (1929) стр. 3–23.

6. ЗНАЧАЈ СВЕТЕ ТАЈНЕ

„Јер који недостојно једе и пије, суд себи једе и пије не разликујући Тјела Господњег“. Сада можемо прећи на ове речи светог апостола Павла и запитати се какво је њихово стварно значење. Јер, као што смо видели, нити је рана Црква нити су свети Оци разумевали да оне значе да је алтернатива за „недостојно једење и пијење“ у апстинирању од свете Тајне Причешћа; да је поштовање свете Тајне и страх од њене профанације имао за резултат одбијање светих Дарова. Очигледно је да таква није била мисао светог Павла, јер у његовим посланицама, у његовим беседама, ми налазимо прву формулацију очигледног парадокса, који, у ствари, чини основу хришћанске „етике“ и извор хришћанске духовности.

„Не знате ли“, пише апостол Павле Коринћанима, „да су телеса ваша црква Светога Духа, Који живи у вама, Којега имате од Бога, и ви нисте своји? Јер сте купљени скупо: стога прославите Бога у вашем телу и у вашем духу, који су Божији“. Ове речи су стварни резиме сталног апела хришћанима од стране апостола Павла: ми морамо да живимо према ономе што се „десило“ нама у Христу; ми можемо живети тако само зато што се то десило нама, јер спасење, искупљење, помирење и „скупо куповање“ су нам већ дати и ми „не припадамо себи“. Ми можемо и морамо радити на нашем спасењу, јер смо спашени и само зато што смо спашени ми и можемо да радимо на нашем спасењу. Морамо увек и у свако време *йосџајџи* и *биџи* оно што у Христу — већ јесмо: „ви сте Христови, а Христос је Божији“.

Ово учење светог Павла је веома важно за хришћански живот уопште и за светотајински живот посебно. Оно открива суштинску напетост на којој је заснован живот, из које он потиче и која не може бити отклоњена, јер то би значило напуштање и радикално сакаћење саме Христове вере: напетост у сваком од нас и између нас, напетост између „старог човека који је покварен похотама тела“ и „новог човека обновљеног по слици Онога Који га је створио“, преко крсне смрти и васкрсења;²⁷ између дара новог живота и напора да он буде усвојен и да заистински постане наш властити живот; између благодати „која нам није по мери дана“ и увек непотпуне мере мога духовног живота.

Међутим, први и суштински плод целокупног хришћанског живота и духовности, како се манифестовао код светитеља, јесте осећање и свесност не о некој „достојности“ него о *недостџојностџи*. Ближи је Богу онај који постаје свестан своје *онџолошке* недостојности, то јест, да је недостојнији од свих створења пред Богом и свестан да се Дар Божији даје потпуно слободно. Оваква првобитна духовност је апсолутно неподударна са некаквом идејом о „заслузи“, о нечем што би нас могло само по себи учинити „достојним“ тога дара. Јер, као што апостол Павле пише: „... док бејасмо немоћни, умрије Христос у одређено време за безбожнике. Јер једва ће ко умријети за праведника, а за доброга, можда би се ко и усудио да умре. Али Бог показује своју љубав према нама, јер још док бејасмо гријешници Христос умрије за нас.“ „Мерити“ тај дар са нашим заслугама и

²⁷ Молитве на крштењу.

нашом достојношћу почетак је оне духовне гордости, која је сама суштина греха.

Ова напетост има своју жижу, а такође и свој извор у светотајинском животу. Баш овде, ми поново постајемо свесни Божанске „мреже“ у коју смо уловљени и из које, по људском резонувању и људској логици, нема бежања. Јер ако се због своје „недостојности“ уздржавамо од приступања Божанским Даровима, ја одбацујем и одбијам Божански Дар љубави, помирења и живота. Ја сâм себе изопштавам јер, „ако не једеш Тело Сина Човечјег и не пијеш Његову Крв, немаш живота у себи“.¹ Међутим, ако ја „једем и пијем недостојно“ ја једем и пијем своју осуду. Ја сам осуђен ако не примим и ја сам осуђен ако примим, јер ко је икад био „достојан“ да га дотакне Божански огањ, а да не буде спаљен?

Још једном, из ове Божанске *клојке* нема бежања посредством људског резонувања, када ми на Божанске Тајне примењујемо наша људска критерија, мере и умовања. Има нешто духовно застрашујуће у лакоћи и доброј савести са којом епископи, свештеници и световњаци исто тако, али нарочито код оних који претендују да су верзирани у „духовности“, прихватају и бране како традиционалну, тако и очигледно савремену светотајинску ситуацију: по једном, члан Цркве сматра се да је „исправан“ ако педесет и једну недељу није се приближио светој Чаши због „недостојности“, а одједном у педесет другој недељи, пошто је испунио нека мала правила, дошао на исповест од пет минута и добио разрешење, одједном постаје „достојан“ да би се одмах после светог Причешћа вратио на своју „недостојност“. Застрашујуће је то, зато што ова ситуација очигледно одбацује оно што сачињава стварни значај, а такође и

крсти хришћанског живота који је откривен нама у Евхаристији: немогућност да Хришћанство буде прилагођено нашим мерама и нашим нивоима; немогућност да буде примљено, осим по Божијим а не по нашим мерилима.

Који су ово термини? Ми их не налазимо нигде боље изречене него у речима које свештеник изговара када уздиже свети Хлеб и које су у раној Цркви биле речи увођења у свето Причешће: „*Светиње Светима*“! Са овим речима и такође са одговором верника — „Један је Свет, један Господ Исус Христос...“ — сва људска резонувања се завршавају. Светиња Тела и Крви Христове само су за оне који су свети. А *нико* није свет осим једнога Господа Исуса Христа. И тако, на нивоу бедне људске „достојности“ врата су затворена. Нема ништа што можемо да понудимо и што би нас учинило „достојним“ овог светог Дара. Ништа, заиста, осим светости самога Христа, коју је у својој бескрајној љубави и милости дао и нама, чинећи нас „изабраним родом, царским свештенством, светим народом“. Његова светост, а не наша, чини нас светим, па тако и „достојним“ да се приближимо и примимо свете Дарове. Јер, као што каже Никола Кавасила, коментаришући ове речи: „Нико нема светост сам по себи и она није дело људске врлине, него сви они који је поседују, имају је од Њега и по Њему. То је као када би испод сунца било постављено много огледала: сва она сијају и испуштају зраке, а у ствари само једно је сунце које их све обасјава“.²⁸

1 Петр. 2, 9

²⁸ PG 150, 449 C.

Такав је дакле суштински „парадокс“ светотајинског живота. Било би погрешно, ипак, да га сведемо само на свете Тајне. Грех профанације о коме говори свети Павле када помиње „једење и пијење недостојно“, обухвата целокупан живот, јер цео живот, тело и дух су освећени Христом и учињени светим, и будући светим „они не припадају нама“. Једино питање упућено човеку је да ли он хоће, да ли је спреман да прихвати, у скрушености и послушности ову светост тако слободно и са љубављу дату му, пре свега као *крсти* на коме он треба да распне старог човека са његовим појудама и пропадљивошћу, као нешто што га увек осуђује, а затим као *благодати* и *силу* да се стално бори за раст новог човека у њему, за нови и свети живот чији је он учесник. Ми учествујемо у светој Тајни Причешћа *једино* зато што нас је Христос учинио светим у Христу; и ми учествујемо у њој да би постали свети, то јест да би испунили дар светости у нашем животу. То је када неко не схвата да „једе и пије недостојно“ — када, другим речима, прима свето Причешће мислећи о самом себи као „достојном“ преко своје властите светости, а не преко Христове; или када је неко прима не повезујући је са проценом целокупног свог живота и као силу преображаја тог живота, као опраштања и као неизбежно ступање на „уску стазу“ напора и борбе.

Да бисмо ово схватили не само са нашим умом него и са целокупним нашим бићем, стварни смисао и садржина наше припреме за свето Причешће је у томе да нас доведе до покајања, које нам отвара врата Царства Небескога.

7. ЗНАЧАЈ ПРИПРЕМЕ ЗА СВЕТО ПРИЧЕШЋЕ

У нашој садашњој ситуацији, коју је у многим створила пракса „не честог“ причешћивања, *припрема* за свето Причешће значи, пре свега, испуњење од стране онога који се припрема извесних дисциплинарних и духовних прописа и правила: уздржавање од иначе дозвољених дела и активности, читање извесних канона и молитава („*Правила за оне који се припремају за свето Причешће*“ одштампаним у нашим молитвеницима), уздржавање од хране изјутра пре самог *свето* Причешћа, итд. Али, пре него дођемо до ових припрема у ужем смислу речи, ми морамо у светлости напред реченог, покушати да поново пронађемо идеју припремања у њеном ширем и дубљем значењу.

Идеално, разуме се, цео живот хришћанина јесте и треба да буде припрема за свето Причешће, исто као што тај живот јесте и треба да буде духовни плод светог Причешћа. „Теби, Господе, поверавамо цео свој живот и наду...“ читамо у литургијској молитви пре светог Причешћа. Цео наш живот се просуђује и мери нашим чланством у Цркви и стога нашим учествовањем у Телу и Крви Христовој. Цео он треба да буде испуњен и преображен благодаћу овог учествовања. Најгора последица наше садашње праксе је, да она „одсеца“ припрему за свето Причешће од самог живота, и чини наш стварни живот још профанијим, још неповезанијим са вером коју исповедамо. Али Христос нам није дошао да бисмо ми одвојили мали део нашег живота ради „религиозних обавеза“. Он је захтевао целог човека и свеукупност

његовог живота. Он нам је оставио свету Тајну Причешћа са Њим самим, да би она могла осветити и очистити цело наше биће и повезати све аспекте нашег живота са Њим. Тако, хришћанин је човек који живи *између*: доласка Христовог у телу и Његовог повратка у слави да суди живим и мртвим; између Евхаристије и Евхаристије, свете Тајне сећања и свете Тајне наде и очекивања. У раној Цркви баш овај ритам учествовања у св. Евхаристији — живљење у сећању на једну Евхаристију и у очекивању следеће — што је уистину обликовало хришћанску духовност и дало јој истиниту садржину: учествовање, док живимо у овом свету, у новом животу света који долази и преображај „старог“ у „ново“.

Другим речима, ова се припрема састоји не само у *познавању* „хришћанских принципа“ уопште, него у свести о самој светој Тајни Причешћа — и то оној коју смо већ примили и која, чинећи ме учесником Тела и Крви Христове, просуђује мој живот, подстиче ме са неизбежним призивом *да будем* оно што треба да будем, и оног Причешћа које ћу примити у животу и светости, и светлости која се приближава, од које само време и сви детаљи мога живота добијају важност, духовни значај, што они не би имали са чисто људског и „секуларног“ становишта. Један уважени свештеник, када је упитан како човек може да живи хришћанским животом у овом свету, одговорио је: „Просто имајући на уму да ће сутра (или прекосутра, или за неколико дана) примити свету Тајну Причешћа...“

Један од најпростијих начина који рађа почетак овог сазнања, јесте укључивање молитава *пре* и *после* светог Причешћа у наше свакодневно молитвено правило.

Обично ми читамо молитве припреме баш непосредно пред свето Причешће, а молитве захвалности непосредно после тога, и пошто смо их прочитали, ми се просто враћамо нашем „профаном“ животу. Али шта нам смета да прочитамо једну или више молитава *захвалности* у време првих дана седмице после недеље Евхаристије, и молитве *припреме* за време другог дела недеље, које нас уводе у *сазнање* о светој Тајни у нашем свакодневном животу, повезујући наш целокупан живот са светим Даровима, које смо примили и са Даровима које ћемо тек да примимо? Ово је, разуме се, само један корак. Много више је потребно, а изнад свега поновно *откривање* — преко проповеди, учења и саветовања — саме Евхаристије као свете Тајне Цркве и стога самог извора целокупног хришћанског живота.

Други ниво припрема је усредсређен на *самоиспитивање* о коме свети апостол Павле говори: „... нека човек испитује себе, па онда нека једе од тог Хлеба и пије од те Чаше“. Сврха те припреме која се састоји у посту, посебним молитвама (*Правило за оне које се припремају за свету Причест*), духовној концентрацији, ћутању итд., као што смо већ видели, није да се човек сматра „достојним“ него баш да пробуди свест о својој „недостойности“, и да га приведе истинитом *покајању*. Покајање је све ово: човек *видети* своју грешност и слабост, схватајући своје стање одвојености од Бога, осећајући тугу и бол због таквог стања, жели опроштај и помирење, одбацивање зла, и жуди за повратком Богу и, најзад, жели да прими свету Тајну Причешћа ради „исцелења душе и тела“.

Ово покајање не почиње ипак са заузетошћу самим собом већ са сазерцањем светости Христовог дара, са

небеском реалношћу на коју смо позвани. Само зато, и само утолико уколико видимо „брачне одаје украшене“, схватамо да смо лишени одеће која нам је потребна да би у њих ушли. Само зато што је Христос дошао нама ми можемо да се кајемо, то јест да видимо да нисмо достојни Његове љубави и Његове светости, и зато желимо да се Њему вратимо. Без овог истинитог покајања, ове унутарње и радикалне „промене ума“, Причешће ће нам бити на „осуду“, а не, „на исцелење“. Па ипак, прави плод покајања јесте онај који чини да разумемо своју потпуну недостојност и који нас води Христу као нашем спасењу, исцелењу и искупљењу. Откривајући нам нашу недостојност, покајање нас испуњава оном *жељом*, оном понизношћу, оном послушношћу, која нас само у очима Божјим чини „достојним“. Читајмо молитве пре светог Причешћа. Оне све садрже само један вапај:

„... Ја нисам достојан, Учитељу и Господе, да уђеш под кров моје душе; али пошто као човекољубив желиш да обитаваш у мени, усуђујући се приступам. Кад наредиш, ја ћу отворити врата која си Ти једини створио, и ући ћеш са човекољубљем какав јеси; ући ћеш и просветићеш мој помрачени разум. Ја верујем да ћеш то учинити...“

Најзад, трећи и највиши ниво припреме постиже се када желимо да примимо свето Причешће, просто зато што ми волимо Христа и што жудимо да се ујединимо са Њим, са Њим Који је „жељом зажелио“ да буде сједињен са нама. Изнад потребе и жеље за праштањем, измирењем и исцелењем, јесте, и мора да буде, једноставно ово: наша љубав према Христу, Кога ми волимо „зато што Он најпре заволе нас“. Најзад, само ова љу-

бав и ништа друго, омогућава нам да пређемо амбис који одваја створа од Створитеља, грешника од Светога, овај свет од Царства Божијег. Баш ова љубав која сама истинито превазилази и укида као непотребан безизлаз, све наше људске — сувише људске — дигресије о „достојном“ и „недостојном“, брише наше страхове и сметње и чини да се предамо Божанској љубави.

„У љубави нема страха; него савршена љубав изгони страх. Јер је у страху мучење, а ко се боји, није се усавршио у љубави...“ То је љубав која инспирише дивну молитву светог Симеона Новог Богослова: 1 Јн. 4, 18

„... учествујући у светим Тајнама које обојужу човека, ја више нисам сам, него са Тобом, о мој Христе ... и нећу бити остављен без Тебе, Животодавче, мој даху, мој животе, радости моја, спасење света.“

Такав је циљ свих припрема, свега покајања, свих напора и молитава: моћи завоleti Христа и са „смелошћу и без осуде“ учествовати у светој Тајни у којој нам се даје Христова љубав.

8. ИСПОВЕСТ И СВЕТО ПРИЧЕШЋЕ

Какво је у овој припреми — место *свете Тајне Исповести*? Морамо поставити ово питање и покушати на њега да одговоримо, стога што је у многим православним црквама данас прихваћено мишљење према коме је свето Причешће за световњаке *немогуће* без свете Тајне Исповести и „разрешења“. Чак ако неко жели да прими свето Причешће чешће, мора сваки пут да иде на исповест или бар да прими светотајинско разрешење.

Дошло је време да се отворено каже да, без обрира на различите и понекад озбиљне разлоге, који су довели до овог учења и до ове праксе — они немају свог основа у светом Предању; у ствари они воде алармантном искривљавању православног учења о Цркви, о Евхаристији и о самој светој Тајни Покајања.

Да би се у ово уверио, човек мора да се сети како је првобитна Црква разумевала свету Тајну Покајања. Оно је било, према суштинском учењу Цркве, а и још увек јесте, света Тајна помирења са Црквом, повратка њој и у њен живот оних који су били изопштени, то јест искључени из евхаристичке заједнице Цркве. У почетку, високи морални стандард живота, који се очекивао од чланова Цркве, и врло доследна црквена дисциплина, дозвољавали су само *једно* такво помирење: „После оног великог и светог призива (крштења) ако је неко кушан од ђавола и греши, *има само једно покајање*“, читамо у Јермином „Пастиру“, хришћанском документу из другог века. „Јер ако би неко грешио и често се кајао, таквом његово покајање неће бити од користи“.²⁹ Доцније, а посебно после масовне христјанизације Царства, до које је дошло после обраћања цара Константина, покајна дисциплина је била донекле олабављена, али разумевање саме свете Тајне није ни у ком погледу било измењено: она је била само за оне који су били изопштени из Цркве за дела и грехе, који су јасно дефинисани у канонском предању Цркве.³⁰ А да је ово

²⁹ Види код П. ПАЛМЕР, *Свете тајне и опраштање* у „Извори хришћанске теологије“, Vol. II (Westminster: Newman press, 1959), стр. 13 и даље (на енгл.).

³⁰ Види: ПАЛМЕР, стр. 71 и даље.

разумевање свете Тајне Покајања остало и данас види се јасно из саме молитве разрешења: „... измири га (је) са твојом светом Црквом у Христу Исусу Господу нашем.“ (Ово је пропратна молитва разрешења која се чита свуда у Православној Цркви). Што се тиче друге молитве, непознате многим Православним црквама, — „...и ја недостојни свештеник, влашћу која ми је дана, опраштам и разрешавам...“ западног је порекла и уведена је у наше литургијске књиге у време акутне „латинизације“ православног богословља.

Да ли ово значи да су они који *нису изопштени, верни*, сматрани од Цркве да су *без греха*? Разуме се да не значи. Јер учење Цркве је да нико, осим Бога, није без греха, није безгрешен и „нема човека који живи и не греши“. Али такође, увек је било учење Цркве да се због извесних грехова хришћанин изопштава, док неки други греси нису водили одвајању од тела верних и од учествовања у светим Тајнама. Никола Кавасила пише:

„Има грехова који су смртни, према учењу светог Јована. Али ништа не смета оним хришћанима који нису учинили грехе који их одвајају од Христа и воде у смрт, да се причешћују Божанским Тајнама и да учествују у освећењу, не само спољашње, него у стварности, јер они продужавају да буду живи чланови уједињени са Главом...“³¹

Не ради се о томе да ови греси — општа грешност — слабост, недостојност целокупног нашег живота — не потребују покајање и опраштање; целокупна припрема за свету Тајну Причешћа је, као што смо видели,

³¹ PG 449 В.

покајање и вапај за опроштајем. Оно што им није нужно јесте светотајинска исповест и светотајинско разрешење, а ово последње се односи само на оне који су били изопштени из Цркве. Наши греси који „нису смртни“ и наша општа грешност исповеда се од стране чланова Цркве сваки пут када се сакупимо заједно за свету Тајну Христове Присутности, јер цео живот Цркве, заиста се састоји од сталног кајања. За време саме Божанске Литургије ми исповедамо наше грехе и молимо опроштај у молитви „Трисвјатаго пјенија“, коју свештеник моли:

„... опрости нам свако сагрешење вољно и невољно, освети наше душе и тела и дај нам да Ти у светости служимо све дане нашега живота...“

И када се приближавамо светоме Путиру, ми молимо опроштај „грехова вољних и невољних, учињених речју, делом, са знањем или без знања“ и верујемо да у мери нашег покајања добијамо опроштај учествовањем у самој светој Тајни опраштања и исцељења.

Тада мора да буде јасно да учење које тврди да је света Тајна Покајања услов *sine qua* поп за приступање световних чланова Цркве светој Тајни Причешћа не само одступање од првобитног и унуверзалног предања Цркве, него је оно сакаћење православног учења о Цркви, о Евхаристији, и о самој светој Тајни Покајања. То сакати учење Цркве, зато што оно, *de facto* дели њене чланове на две категорије. Сматра се да једна од њих (лаици) поновним рођењем преко Крштења, освећењем у светом Миропомазању, постају „суграђани светитеља у дому Божијем“ — нису постали *попийуни чланови*, то јест, не могу учествовати у светој Тајни у којој се Црква пројављује као Тело Христово и Храм Светога Духа. То сакати учење о светој Евхаристији,

јер постављајући за свето Причешће друге услове сем чланства у Цркви, чини стварно немогућим да се види и доживи Евхаристија као сама света Тајна Цркве, као дело по коме, по речима литургије светог Василија: „сви ми који учествујемо у једном Телу и једној Чаши уједињени смо један са другим у заједничарству Духа Светога“. И најзад, то сакати саму свету Тајну Покајања, јер постајући формалан и, у ствари, једини услов за свето Причешће, Исповест замењује праву припрему за свето Причешће, која се, као што смо видели, састоји у истинитом унутарњем покајању. Нагласак, целокупан доживљај ове свете Тајне, скреће од покајања на *разрешење*, и схвата се у терминима некакве готово магичне силе.³² Ово формално, полумагично, полуполигалистичко „разрешење“, а не измирење са Црквом од које су га изопштили његови греси, ето то се данас тражи од исповести. И човек то тражи не због грешности која га брине (јер је сматра природном и неизбежном), него због тога што му она „омогућава“ да приступи светим Даровима мирне савести. Пошто је постала само услов за свету Тајну Причешћа, света Тајна Исповести — тако велика, тако страшна у раној Цркви — изгубила је у стварности своју праву функцију и место у Цркви.

Како је могло такво учење да се појави у Цркви и да постане норма, коју многи бране као готово најбитнију норму Православља? Три главна фактора су за то одговорна. Ми смо први од њих већ навели: то је онај номинални, минималистички и млаки приступ захтевима Цркве, оно занемаривање светих Тајни, које су свети

³² Види мој чланак *Нека размислиња о исповести*, у *Orientalia Christiana Periodica*, 5, 3 (1961), стр. 38–44 (на енгл.).

Оци осуђивали и које је најпре водило све ређем и ређем причешћивању и најзад га свело на „обавезу“ једанпут годишње. Према томе, очигледно је да хришћанин који ретко приступа Божанским Тајнама, а остатак свога времена је сасвим задовољан са својим *de facto* „изопштењем“, мора бити измирен са Црквом и не може да приступи светој Тајни Причешћа осим преко Тајне Покајања.

Други фактор, потпуно различит од првог, био је унутар Цркве, утицај монашке исповести — духовног вођства од стране искусног монаха мање искусном — која се заснивала на сталном „отварању мисли“ монаха свом духовном оцу. „Старац“, коме је поверено такво духовно вођство и исповест, није неопходно морао да буде свештеномонах (у свом првобитном облику монаштво је сматрано као неспојиво са свештеничким чином), и ова исповест није била ни у ком погледу повезана са светом Тајном Покајања. То је био саставни део монашког живота и дисциплине, базиран на потпуној послушности, на монашком одрицању од своје воље. Тако, према византијским монашким типцима XII–XIII века, монаху је било забрањено да прими свето Причешће или да се од њега уздржи по својој властитој одлуци без одобрења старешине или свога духовног оца, јер, да цитирамо један од ових типика: „искључити се сам од причешћа, значи следити своју властиту вољу“. У женским манастирима иста власт је припадала старешини манастира — настојатељици.³³ Овде имамо исповест која није светотајинског типа, која се упоређује

mutatis mutandis са оним што би смо данас назвали „саветовање“ или „духовно вођство“. Историјски ипак она је учинила велики и заиста одлучујући утицај на светотајинску исповест. За време духовног опадања (чији размер може, на пример, да се види у канонима, такозваног Пето–Шестог Трулског сабора, одржаног у Цариграду 691 год.) и губитка моралног и духовног ауторитета код „световног“ свештенства, манастири су стварно постали једини центри духовног вођства, а монаси једини духовни саветници православног народа. И тако, мало по мало, спојиле су се у једно ова два типа исповести — „светотајински“ и „духовни“: „духовна је постала припрема за свето Причешће, а у „светотајинску“ су били укључени духовни проблеми оних који су раније били одвојени од светог Причешћа.

Овај развој, мада историјски и духовно оправдан, ипак користан у условима у којима је настао, допринео је конфузији која данас — у нашим условима, чини више штете него користи. Не поставља се питање о суштинској *појреби* пастирског и духовног вођства и саветовања у Цркви. Право питање је следеће: да ли је ова потреба задовољена у нашој садашњој краткој исповести од три до пет минута и са једногодишњим чекањем покајника да би „испунио своју дужност“, сагласно са очигледном немогућности да се уђе у суштинску проблема, са двосмисленом исповести, која престаје да буде исповест и не развија се у духовни разговор? И још једно питање: да ли је сваки свештеник, поготово млађи, довољно искусан, одговарајуће „припремљен“ да реши све проблеме, па чак да и разуме? Колико трагичних погрешака, колико штетних духовних савета, колико неспоразума је могло да буде избегнуто да смо

³³ С. Славин: *Литургија и Причешће према типцима византијских манастира X до XIV в.* (на франц.) у 13, 1–2, стр. 282–298.

се држали суштинског предања Цркве, резервишући светотајинску исповест за покајника да исповеди своје грехе, а да нађемо неко друго време и прилику за пастирско и духовно саветовање, које нам је веома потребно а које би, између осталог, омогућило свештенику да схвати своју неадекватност у извесним случајевима и да му омогући да и сам затражи помоћ и савет од свога епископа, од другог свештеника, од духовног искуства Цркве.

Трећи и, нажалост, одлучујући фактор био је утицај западне схоластике и јуридичког схватања тајне светог Покајања. Много је писано о „западном ропству“ православног богословља, али мало људи схвата обим и дубину искривљености које су проузроковали западни утицаји у животу Цркве, а пре свега, у односу на разумевање светих Тајни. Овај западни утицај скренуо је (као што смо горе навели) покајање и помирење са Црквом, што је суштина свете Тајне Покајања, на *разређење* схваћено готово искључиво у смислу јуридичке власти. Према раном православном схватању разрешења, свештеник је био *сведок* покајања, сведок његове аутентичности и стварности, и објављивач и „потврђивач“ Божанског праштања и покајниковог „помирења“ са светом Црквом у Исусу Христу.

Међутим, у западним правним оквирима, разрешење је постало „власт сама по себи“ — тако да се ту и тамо развило у сасвим чудну праксу — тражења и добијања „разрешења“ без било какве исповести! Првобитна разлика — коју је споменуо Кавасила — између грехова који су водили до изопштења и оних који нису одвајали човека од Цркве, на Западу је била рационализована као разлика између, с једне стране „смртних

грехова“, који лишавају човека „стања благодати“ и стога захтевају светотајинско разрешење — и, с друге стране, „опросних грехова“, који не утичу на „стање благодати“ и за које је довољан акт скрушености. На Православном Истоку, а посебно у Русији (под утицајем латинизоване теологије Петра Могиле и његових следбеника) резултат овог учења је било присилно повезивање исповедања са сваким светим Причешћем. Заиста је иронија, да многи православни верују да ова најочигледнија од свих латинских „инфилтрација“ представља норму Православља, док се и сам покушај да се она вреднује у светлости оригиналног православног Предања осуђује као римокатоличко застрањивање.

9. ПОТПУНО ПОНОВНО ОТКРИВАЊЕ

Прво што нам је потребно јесте да стварно *йоново откријемо* у Цркви право значење Евхаристије као свете Тајне Цркве, као оног суштинског чина у коме Црква *увек йостјаје оно што јесте*: Тело Христово, храм Духа Светога, Дар новог живота, појава Царства Божијега, богопознање и заједничарство са Богом. Све ово Црква постаје преко свете Тајне „окупљања“ — многи долазе заједно да би сачинили Цркву, приношењем жртве, као једно тело, уједињено Једном вером, Једном љубављу, Једном надом, Светим Узношењем, приношењем Евхаристије „једним устима и једним срцем“ и „печаћењем“ овог јединства — у Христу са Богом и у Христу једнога са другим — у учествовању у светим Дарима.

Оно што нам је потребно, то је откривање свете Тајне Причешћа као *насушне хране* која нас сједињује са Христом, која нас чини учесницима Његовог живота, смрти и васкрсења, средством да испунимо своје духовне дужности као чланови Цркве и свој духовни живот и раст. Најзад нам је потребно да поново откријемо истинито значење *припреме* као жике нашег духовног живота, као духовног напора који нам увек открива нашу *недостойност* и подгрева нашу жељу за светом Тајном исцелења и опраштања и тако, откривајући нам неизмерну дубину Христове љубави према нама, наводи нас да и ми љубимо Њега и да желимо да будемо са Њим сједињени.

Ако ми, „поново откријемо“ све ово, открићемо да је читав живот Цркве та припрема: да сва наша правила — литургијска и духовна, покајна и дисциплинарна немају никакав други разлог свога постојања него само да нам помогну да наш живот буде *стална припрема* не само за свето Причешће него и за оно зашта нас и свето Причешће припрема: за радост и пуноћу „дан без вечери“ — вечног Царства Божијег.

На тај начин ћемо поново открити потребу за светом Тајном Покајања и за светотајинском Исповешћу. У њој нећемо тражити само формално „разрешење“ или формални „услов“ за свето Причешће. Тражићемо дубоку духовну обнову, истинито помирење са Богом и повратак Његовој Цркви од које смо, заиста, тако често изопштени због безнадежног секуларизма нашег живљења. Открићемо духовно значење *покајних сезона* Цркве — Великог поста, Божићњег поста и тако даље; а тада је право време и прави час за светотајинско покајање. Открићемо и нама самима потребу за стварним

духовним вођством. А изнад свега другога, поново ћемо открити са страхом и радошћу, са духовним трпетом и вером — свету Тајну Христовог Тела и Крви као извор и центар нашег хришћанског живота.

Сигурно је да се све ово неће десити одједном. Биће потребно време, много напора, много стрпљења. Али сама чињеница да су се сва ова питања појавила — као глад и жеђ за пунијим учествовањем у суштинском и светотајинском животу Цркве — даје сигурност нашој Цркви и њеним члановима да и у тами и духовном распаду нашег бурног времена, Црква „никада не стари, него се стално подмлађује“. Они којима је Бог поверио „да правилно дефинишу Слово Његове Истине“ — епископи као чувари Истине, треба да увиде да ова духовна глад мора да буде задовољена и усаглашена са истинитим нормама и истинитим захтевима црквеног Предања.

